

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**SABAHATTİN ALİ’NİN KUYUCAKLI YUSUF ADLI
ROMANINDA BİÇİM BİRİMSEL, SÖZLÜKSEL VE SÖZ
DİZİMSEL ÇATI**

(DOKTORA TEZİ)

Yusuf Kamil ÖZDAĞ

BURSA – 2022

T.C.

**BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**SABAHATTİN ALİ'NİN KUYUCAKLI YUSUF ADLI
ROMANINDA BİÇİM BİRİMSEL, SÖZLÜKSEL VE SÖZ
DİZİMSEL ÇATI**

(DOKTORA TEZİ)

Yusuf Kamil ÖZDAĞ

Danışman:

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

BURSA – 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 711741002 numaralı Yusuf Kamil ÖZDAĞ'ın hazırladığı “**Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf Adlı Romanında Biçim Birimsel, Sözlüksel ve Söz Dizimsel Çatı**” konulu Doktora Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, .../.../..... günü-.....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin.....başarılı/başarısız olduğuna.....oy birliği / oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Bursa Uludağ Üniversitesi

Tarih

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 15/06/2022

Tez Başlığı/Konusu: “Sabahattin Ali Romanlarında Morfolojik, Leksik, Sentaktik Çatı”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 224 sayfalık kısmına ilişkin, 15/06/2022 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %10’dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/06/2022

Adı Soyadı:	Yusuf Kamil ÖZDAĞ
Öğrenci No:	711741002
Anabilim Dalı:	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı:	Türk Dili
Statüsü:	Doktora
Danışman:	

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**SABAHATTİN ALİ’NİN KUYUCAKLI YUSUF ADLI ROMANINDA BİÇİM BİRİMSEL, SÖZLÜKSEL VE SÖZ DİZİMSEL ÇATI**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

15/06/2022

Adı Soyadı:	Yusuf Kamil ÖZDAĞ
Öğrenci No:	711741002
Anabilim Dalı:	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı:	Türk Dili
Statüsü:	Doktora

ÖZET

Yazar: Yusuf Kamil ÖZDAĞ
Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı: Türk Dili
Tezin Niteliği: Doktora Tezi
Mezuniyet Tarihi:/...../20....
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

SABAHATTİN ALİ'NİN KUYUCAKLI YUSUF ADLI ROMANINDA BİÇİM BİRİMSEL, SÖZLÜKSEL VE SÖZ DİZİMSEL ÇATI

Dil denilen sistemli, doğal yapıda ifadenin birden çok yolla verilme niteliği dilin gelişmişlik seviyesiyle doğrudan ilişkilidir. Tekdüze anlatımdan sıyrılmak, duygu ve düşünceleri daha estetik sunmak gibi amaçlarla dilin tüm imkânlarından yararlanma isteği özellikle edebi metinlerde kendini göstermektedir. İletinin sunulmasında farklı yöntemlerin yadsınması ise konunun dar bir alanda sıkışmasına ve dilin ifade zenginliğinin akademik düzlemde tespit edilememesine neden olmaktadır.

Çatı konusunda da bu ulamın sistemde gösterilme yöntemleri açısından bazı sorunlar bulunmaktadır. Türkçe, eklemeli yapısı gereği biçim birimsel yolla çatı ulamını yansıtmaya daha uygun olsa da sözlüksel ve söz dizimsel yöntemlerin kullanıldığı bilinmektedir. Biçim birimsel yöntemde söz konusu ulamı yansıtan çatı eklerinden, sözlüksel yöntemde sözcüğün anlamsal işlevinden, söz dizimsel çatıda eklerden cümleden büyük birliklere kadar pek çok dil biriminden yararlanır.

Tez çalışmasında dil malzemesi olarak kullanılan Sabahattin Ali'nin "Kuyucaklı Yusuf" adlı romanında sözü edilen çatı kurma yöntemlerinin tümü tespit edilmiştir. Eserin açık, anlaşılır bir dille yazılmasının yanında yazarın eserde eğitim düzeyi düşük kişilerle eğitilmiş kişileri konuşturduğu bölümlerde farklı söyleyiş özelliklerini tercih etmesiyle çeşitli cümle yapıları sistemde kodlanma olanağı bulmuştur. Bu yapılar içinde tüm çatı oluşturma yöntemleri de yer almaktadır.

Seslerden cümleüstü birimlere kadar tüm dil araçlarının duygu ve düşünceyi tek başına yansıtmaktan uzak olması nedeniyle ve dilin hemen tüm anlatım inceliklerinin, sözü sunma kıvraklığının gözler önüne serilmesi amacıyla araştırma sürecinde bağlam ve anlambilimi temel alarak bu çalışmayı hazırlamak ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu tez çalışmasının, özellikle sözlüksel ve söz dizimsel yöntemle sunulan çatı ulamı konusunda toparlayıcı bir çalışma olduğu düşünülmekte, dil araştırmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Bağlam, biçim birimsel, çatı, sözlüksel, söz dizimsel

ABSTRACT

Name and Surname: Yusuf Kamil ÖZDAĞ
University: Bursa Uludag University
Institution: Social Science Institution
Field: Turkish Language and Literature
Branch: Turkish Language
Degree Awarded: Doctorate
Degree Date:/ /20....
Supervisor: Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA

MORPHOLOGICAL, LEXICAL AND SYNTACTIC VOICE IN SABAHATTIN ALI'S NOVEL KUYUCAKLI YUSUF

The ability to express in a systematic, natural structure called language in more than one way is directly related to the level of development of the language. The desire to benefit from all the possibilities of the language for purposes such as getting rid of monotonous expression and presenting feelings and thoughts more aesthetically manifests itself especially in literary texts. The denial of different methods in presenting the message causes the subject to be stuck in a narrow field and the richness of expression of the language cannot be determined at the academic level.

There are also some problems in terms of the methods of displaying this category in the system regarding the voice. Although Turkish is more suitable for reflecting the voice category in a morphological way due to its agglutinative structure, it is known that lexical and syntactic methods are used. In the morphemic method, many linguistic units are used, from the affixes that reflect the category in question, from the semantic function of the word in the lexical method, from the affixes in the syntactic voice to the sentence to major units.

All of the voice methods mentioned in Sabahattin Ali's novel "Kuyucaklı Yusuf", which was used as a language material in the thesis study, were determined. In addition to the fact that the work is written in a clear and understandable language, various sentence structures have the opportunity to be coded in the system, as the author prefers different utterances in the sections where the people with low education level and educated people speak. All voice methods are also included in these structures.

It has become a necessity rather than a necessity to prepare this study on the basis of context and semantics in the research process in order to reveal almost all the subtleties of expression and agility of the language, since all language tools from vocals to supra-sentence units are far from reflecting emotions and thoughts on their own. This thesis is thought to be a summative study, especially on the voice category presented with lexical and syntactic methods, and it is hoped that it will contribute to language research.

Key Words

Context, voice, morphological, lexical, syntactic

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÖN SÖZ.....	xii
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Tanıtımı	1
1. Çalışmanın Kapsam, Amaç ve Önemi	1
B. Çalışmanın Yöntem ve Sınırlılıkları	3
C. Roman Hakkında	7
D. Türkçede Çatı	10
1. Etkenlik.....	14
2. Geçişlilik-Geçişsizlik.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

BIÇİM BİRİMSEL ÇATI YÖNTEMİ

1.1. Biçim Birimsel Dönüştü Çatı	21
1.2. Biçim Birimsel Edilgen Çatı	26
1.3. Biçim Birimsel İşteş Çatı.....	33
1.4. Biçim Birimsel Yaptırmalı Çatı	46

İKİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜKSEL ÇATI YÖNTEMİ

2.1. Sözlüksel Dönüştü Çatı	58
2.2. Sözlüksel Edilgen Çatı	61
2.3. Sözlüksel İşteş Çatı.....	64
2.3.1. Sözlüksel İşteş Çatının Doğrudan Verilişi.....	65
2.3.1.1. Basit/Türemiş Eylem Aracılığıyla Verilen Sözlüksel İşteş Çatı	65
2.3.1.1.1. Al-.....	66

2.3.1.1.2. Eğlen-	66
2.3.1.1.3. Evlen-	67
2.3.1.1.4. Oyna-	67
2.3.1.1.5. Rastla-	68
2.3.1.2. Birleşik Eylem Aracılığıyla Verilen Sözlüksel İşteş Çatı	68
2.3.1.2.1. Bahset-	69
2.3.1.2.2. Dama oyna-	70
2.3.1.2.3. Kavga et-	70
2.3.1.2.4. Muhabbet et-	71
2.3.1.2.5. Tesadüf et- (rastlamak)	72
2.3.1.3. Biçimbirimiyle Kaynaşmış Eylem Yapısındaki Sözlüksel İşteş Çatı	72
2.3.1.3.1. Danış-	73
2.3.1.3.2. Konuş-	74
2.3.1.4. Deyim ya da Kalıp Sözlere Oluşan Sözlüksel İşteş Çatı	75
2.3.1.4.1. Aralarındaki buzu çöz-	77
2.3.1.4.2. Arası/araları açık ol-	77
2.3.1.4.3. Çene at-	77
2.3.1.4.4. Dedikoduya başla-	78
2.3.1.4.5. Düşüp kalk-	78
2.3.1.4.6. Gözü iliş-	78
2.3.1.4.7. Göz göze gel-	79
2.3.1.4.8. Laf et-	79
2.3.1.4.9. Vakit geçir-	80
2.3.1.5. Bağımsız Sözcükler Yoluyla Sağlanan Sözlüksel İşteş Çatı	81
2.3.1.5.1. Beraber	81
2.3.1.5.2. Birbiri /Birbirleri	82
2.3.2. Sözlüksel İşteş Çatının Dolaylı Yoldan Verilişi	83
2.3.2.1. Eylemin Ad Kodlayıcısı Aracılığıyla Dolaylı Yoldan Verilişi	83
2.3.2.1.1. Eğlence	83
2.3.2.1.2. Kavga	84
2.3.2.1.3. Münakaşa	84
2.3.2.1.4. Pazarlık	85
2.3.2.1.5. Sohbet	85
2.3.2.1.6. Dostluk	86
2.3.2.2. Eylemin Dolaylı Yoldan Verilişi	86
2.3.2.2.1. Rastla-	86
2.3.2.2.2. Var-	87
2.3.2.2.3. Ortak ol-	87
2.4. Sözlüksel Yaptırımlı Çatı	88
2.4.1. Biçimbirimiyle Kaynaşmış Eylemler	94
2.4.1.1. Gör / Göster-	96
2.4.1.2. Yan- / Yak-	96
2.4.1.3. Öğren- Öğret-	97
2.4.1.4. Kurtul- Kurtar-	98
2.4.1.5. Avun- Avut-	98

2.4.1.6. Dağıl- / Dağıt-	99
2.4.1.7. Gel- / Getir-	99
2.4.1.8. Git- / Götür-	100
2.4.1.9. Git- / Gönder-	100
2.4.1.10. Aldan- / Aldat-	100
2.4.1.11. Islan- / Islat-	101
2.4.1.12. Kalk- / Kaldır-	101
2.4.1.13. Yıpran- / Yıprat-	102
2.4.1.14. İncin- / İncit-	103
2.4.1.15. Isın- / Isıt-	103
2.4.1.16. Kirlen- / Kirlet-	103
2.4.1.17. Aydınlan- / aydınlat.	104
2.4.1.18. Kuşan- / Kuşat-	104
2.4.2. Ayrı Biçimlenmiş Eylemler	105
2.4.2.1. Gir- / Sok-	105
2.4.2.2. Kal- / Bırak-	106
2.4.2.3. Et- / Ol-	106
2.4.2.3.1. Kayıp Etmek / Kayıp Olmak	106
2.4.2.3.2. Mecbur Olmak / Mecbur Etmek	107
2.4.2.3.3. Meşgul Olmak / Meşgul Etmek	107
2.4.2.3.4. Rahat Et / Rahat Ol / Rahat Bırak	108
2.4.2.3.5. Memnun Olmak / Memnun Etmek	108
2.4.2.3.6. Hapis Etmek / Hapis Olmak / Hapse Atmak	109
2.4.2.3.7. Peyda Olmak / Peyda Etmek	109
2.4.2.3.8. Memur Olmak / Memur Etmek	109
2.4.2.3.9. Hal Olmak / Hal Etmek	110
2.4.2.3.10. Sağır Olmak / Sağır Etmek	110
2.4.2.3.11. Sarhoş Olmak / Sarhoş Etmek	110
2.4.2.3.12. Af Olmak / Af Etmek	110
2.4.2.3.13. Rızı Etmek / Rızı Olmak	110
2.4.2.3.14. Mahvetmek / Mahvolmak	111
2.4.2.3.15. Zapt Olmak / Zapt Etmek	111
2.4.2.3.16. Müteessir Olmak / Müteessir Etmek	111
2.4.2.3.17. İkna Olmak / İkna Etmek	112
2.4.2.3.18. Düşman Olmak / Düşman Etmek	112
2.4.2.3.19. Mahkûm Olmak / Mahkûm Etmek	112
2.4.2.3.20. Muayene Olmak / Muayene Etmek	113
2.4.2.3.21. Fedâ Etmek / Fedâ Olmak	113
2.4.2.3.22. Tahrik Olmak / Tahrik Etmek	113
2.4.3. Semantik Yaptırım Bildirenler	114
2.4.3.1. Kır-	115
2.4.3.2. Kes-	115
2.4.3.3. Ayrı-	116
2.4.3.4. Kapa-	116
2.4.3.5. Üz-	116

2.4.4. Ad + Eylem Yoluyla Sağlanan Sözlüksel Yaptırmalı Çatı	117
2.4.4.1. Sebep Olmak	117
2.4.4.2. Yol aç-	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMSEL ÇATI YÖNTEMİ

3.1. Söz Dizimsel Dönüştürücü Çatı	120
3.2. Söz Dizimsel Edilgen Çatı.....	122
3.3. Söz Dizimsel İşteş Çatı.....	131
3.4. Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı	135
3.4.1. Özne İşlevli Masterlarla Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı	136
3.4.1.1. Master Öbeğinden Ettiren Özne.....	136
3.4.1.1.1. {-mA}	137
3.4.1.1.2. {-mAk}	139
3.4.2. Özne İşlevli Ortaçlarla Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı.....	141
3.4.2.1. {-An}.....	142
3.4.2.2. {-DIk}	144
3.4.3. Neden Olma İşlevli Ulaçlarla Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı	145
3.4.3.1. {-IncA} Eki	146
3.4.3.2. {-DIkçA} Eki	148
3.4.3.3. {-ArAk} Eki	150
3.4.3.4. {-r / -Ar...-mAz} Eki	151
3.4.3.5. {-Ip} Eki.....	152
3.4.3.6. {-DI + kişi eki + ml}	153
3.4.3.7. {-mAsIndAn} Eki	154
3.4.3.8. {-DIğInA} Eki.....	155
3.4.3.9. {-IşInA} Eki.....	156
3.4.3.10. {-mAktAn} Eki	157
3.4.3.11. {-IşIndAn} Eki	157
3.4.3.12. {-DIğI} İçin.....	158
3.4.3.13. {-mAk} İçin	160
3.4.3.14. {-AcAğI} İçin	160
3.4.4. Diğer Eklerle Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı	160
3.4.4.1. {-DAn}	161
3.4.4.2. {-sA} Eki.....	163
3.4.4.3. {-(y)IA} Eki	165
3.4.5. Sözcüklerle Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı	166
3.4.5.1. Çünkü	167
3.4.5.2. Diye	168
3.4.5.3. Sayende/Sayesinde	168
3.4.5.4. Ki.....	169
3.4.5.5. Yüzünden	170
3.4.6. Cümleüstü Birimlerle Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırmalı Çatı	171

SONUÇ	186
KAYNAKÇA	192
DİZİN	203
ÖZGEÇMİŞ	209

ÖN SÖZ

Türkçede dil bilgisi alanında yapılan çalışmalarda bağlamdan yararlanılmasına ve bunun akademide önemli bir yer edinmesine yakın zamanda başlanmıştır. Bu sayede yüzey yapıda verilen bir sözün vericiye, zamana ve yere göre derin yapıda sunduğu anlam önem kazanmıştır.

Geleneksel dil bilgisi anlayışıyla yapılan çalışmalarda konuya bağlamdan yoksun, yalnızca biçimsel yaklaşılması pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Bunların başında görünüş olarak aynı olan dil birimlerinin farklı anlamsal işlevlerde kullanıldığı bilgisinin göz ardı edilmesi gelir ki bu durum; iletişimin sağlıklı ilerlememesi, temel konularda görüş birliğine varılamaması, konunun doğru irdelenip öğretilmemesi gibi sorunları doğurur. Bir diğer sorunsal duygu ve düşünceleri alıcıya iletmenin farklı yöntemlerle gerçekleştirilebileceği bilgisinin geri plana itilmesidir ki böyle bir durumda dilin anlatım zenginliği, söyleyiş kıvraklığı alıcıya yansıtılamaz.

Yüklemle özne ile ilişkisini belirleyen ulam olan çatı konusunun oldukça tartışmalı bir alan olmasının baskın nedenleri arasında bu iki sorun gelmektedir. Çatıya yalnızca biçimsel yaklaşılarak görünüşü aynı olan ancak söz konusu ulamı yansıtmayan yapıların çatı eki olarak görülmesi ya da çatının yalnızca çatı ekleriyle, biçim birimsel yolla sunulabileceği gibi yanılgılar da bu tarz sorunlardan kaynaklanmaktadır.

Türkçe, eklemeli dil yapısı gereği biçim birimsel (morfolojik) yöntemle söz konusu ulamı yansıtmaya daha uygun olsa da bazen sözlüksel (leksik) ya da söz dizimsel (sentaktik) yöntemler de kullanılabilir. Bu, duruma göre bir tercih, duruma göre bir zorunluluktur. Öyle ki anlatım zenginliği yakalamak, anlatımı tekdüzelikten kurtarmak amacıyla hizmet ettiğinde bir tercih olarak belirirken biçim birimsel yolla çatı ulamını yansıtamayan eylemler söz konusu olduğunda bu kullanım zorunluluk teşkil eder.

Tez çalışmasının konusu olan biçim birimsel, sözlüksel, söz dizimsel çatı kavramlarına yaklaşırken bu bilgi göz önünde bulundurulmuş; sözlüksel çatıda sözcüğün anlamsal işlevi, söz dizimsel çatıda söz diziminin ve cümleler arası anlam ilişkilerinin varlığını belirlemek adına bağlamdan yararlanılmıştır. Böylece çatı konusunda, Türkçenin diğer dillerle kıyaslandığında anlatım zenginliği ve ifade kıvraklığı olan, estetik bir dil olduğu bir kez daha vurgulanmış olacaktır. Bu çalışmanın, kurallara sıkı sıkıya bağlı dizgeler

bütünü olan Türkçenin bu gerçeğine bir ucundan katkı sağlama amacı taşıdığını belirtmek gerekir.

Çalışmada dil malzemesi seçilen Kuyucaklı Yusuf romanının konusu, kahramanların kişilik özellikleri, konunun geçtiği yer gibi ölçütlerin metinde sunulan çatı yöntemleriyle dolaylı olarak ilgilidir. Zira eserde sıradan halkla aydın arasında konuşma biçimi ve üslup bakımından farklılık bulunmaktadır. Özellikle kahramanlar arasındaki entelektüel farkı göstermek adına kurgulanan yapıların çatı sunma çeşitliliğini zenginleştirdiği düşünülmektedir. Dili yalın ve titiz kullanan yazarın, kahramanların özelliklerine göre belirlediği bu farklı ifade tarzı tezde sözü edilen eserin tercih edilme nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Tezin hazırlanmasında çok büyük emeği geçen, lisans ve yüksek lisanstan sonra doktora öğrenimimde de yolumu aydınlatan, bilgi ve tecrübesiyle çalışmaya önemli katkı sağlayan, özenli ve dikkatli yaklaşımıyla tezi olabilecek en iyi seviyeye çıkaran, anaç tavrıyla tökezlediğimde ayağa kaldıran saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA'ya sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Yine lisans ve yüksek lisanstan sonra doktora öğrenimimde de bilgi ve tecrübesinden yararlanma şansı edindiğim, sabırla ve fedakârca bizlere rehberlik edip ufkumuzu genişleten, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hatice ŞAHİN'e sonsuz saygı saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitemde yer alıp, büyük bir özen ve dikkatle öneri, görüş ve telkinlerini sunan Prof. Dr. Semra ALYILMAZ'a her türlü katkısı için çok teşekkür ederim.

Her türlü destek ve yardımları için Dr. Öğr. Üyesi Hasene AYDIN ve Öğr. Gör. Dr. İbrahim KARAHANCI hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışması uzun ve zor bir süreçtir. Bu süreçte maddi manevi yanımda olan, umutsuzluğa düştüğümde, yorulduğumda bana umut ve inanç verip ayağa kaldıran, tezin hemen her aşamasına aklıyla ve yüreğiyle dokunan, bu süreç nedeniyle ihmal ettiğim dönemlerde yüksek sabır ve tahammül gösteren değerli eşim Büşra ÖZDAĞ'a ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır.

Bu tez çalışmasını canım kardeşim Yakup ÖZDAĞ'a armağan ediyorum.

Yusuf Kamil ÖZDAĞ

BURSA / 2022

KISALTMALAR

<i>DLT</i>	: <i>Dîvânu Lugâti't-Türk</i>
<i>MEB</i>	: Millî Eğitim Bakanlığı
<i>TDK</i>	: Türk Dil Kurumu
<i>BUÜ</i>	: Bursa Uludağ Üniversitesi
<i>Yay.</i>	: Yayınları
<i>age.</i>	: Adı geçen eser
<i>agm.</i>	: Adı geçen makale
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>bs.</i>	: Baskı
<i>c.</i>	: Cilt
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>ed.</i>	: Editör
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>ss.</i>	: Sayfadan sayfaya
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve diğerleri
<i>vs.</i>	: Vesaire

GİRİŞ

A. Çalışmanın Tanıtımı

1. Çalışmanın Kapsam, Amaç ve Önemi

Bir iletişim aracı olan dil, doğal ve karmaşık yapısıyla uzun yıllar araştırma konusu olmuş, üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Türkçe özelinde düşünüldüğünde bu çalışmaların önemli bir bölümü son yıllara kadar geleneksel yöntem ve yaklaşımlar üzerinden ilerlemiş, dile ve onun işleyişine biçimsel, yüzeysel ve tek yönlü bakılmıştır. Bu nedenle dilin karmaşık ama sistemli yapısının işlevi ve özelliklerini tespit ederken birtakım noktalar göz ardı edilmiş ya da dilin mantığının sağlıklı anlaşılmasında sorunlar yaşanmıştır. Bu duruma dil bilimsel açıdan verilen tepkilerin başında Saussure gelmektedir. Onun dilde açtığı yolu Doğan Aksan, “*Geleneksel dilbilgisinin ve dilbilimin doğrudan doğruya sözcüklere ağırlık veren, onları ön planda bulunduran tutumuna karşı çıkan Saussure, gösterge kuramıyla dilin bir sözcükler, terimler listesi değil, birbiriyle sık ilişkiler içinde işleyen bir göstergeler bütünü olduğunu ileri sürmüş ve kanıtlamıştı.*” (1999: 20) sözleriyle dile getirmiştir. Bu ifadeden anlaşılan ve artık pek de tartışma konusu olmayan nokta, seslerden cümleüstü birimlere kadar tüm dil birimlerinin birbirine biçimsel ve anlamsal bağlarla ilintili olduğudur. Zeynel Kıran’ın “*Sözcüklerin oluşumunu sağlayan bu sesbilgisel kuralların yanında, anlam ve dizimlerin oluşmasını sağlayan biçimbilimsel kurallar da vardır. Buna bağlı olarak, anlambilim kurallarının da unutulmaması gerekir. Tek başına sözcüklerin bir anlamı yoktur.*” (2002: 40) biçimindeki iddialı olduğu kadar doğru tespitini bugün hemen tüm araştırmacılar kabul etmektedir.

Türk dil bilgisi alanında yapılan çalışmalarda bağlamdan yararlanılması ve bunun akademide önemli bir yer edinmesi yukarıda sözü edilen yakın zamanda edinilmiş bakış açısının bir sonucudur. Bu sayede yüzey yapıda verilen bir sözün vericiye, zamana ve yere göre derin yapıda sunduğu anlam önem kazanmıştır. Özellikle bağlamın bu konuda başı çektiği çağdaş dil bilgisi çalışmalarında herhangi bir iletinin yansıtılmasında tek bir yönteme bağlı kalınmaması gerektiği görülmüştür. Dil denilen bu doğal yapıda ifadenin birden çok yolla verilmesi dilin gelişmişlik seviyesiyle doğrudan ilişkilidir. Hemen

belirtmek gerekir ki alıcı ile verici arasında görülen, duygu ve düşünceleri iletmekteki çeşitlilik yeni bir durum değildir; farkında olarak ya da olmayarak günlük iletişimde, edebi metinlerde kullanılan farklı ifade tarzları bilim sahasında yeni yeni ilgi görmeye başlamıştır demek yanlış olmayacaktır. Bir başka deyişle ifade zenginliği her zaman varlığını sürdürse de araştırmacıların bunu yakalaması, geleneksel bakış açısından sıyrılıp yeni yaklaşımlar sergilemesiyle mümkün olmuştur.

Geleneksel anlayışta araştırmacılarca dil bilgisine bağlamdan yoksun, yalnızca biçimsel yaklaşılması pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Herhangi bir konuda fikir ayrılığının olması bilimsel çalışmaların doğasından kaynaklansa da kural koyarken ya da en temel yargılarda fikir sunarken görüşlerin farklılaşmasının nedenlerinden birinin de dil araştırmaları sürecinde sözü edilen tek yönlü bakış açısının baskın olmasıdır. İfade çeşitliğinin bir diğer yansıması da görünüş olarak aynı olan dil birimlerinin farklı anlamsal işlevlerde kullanılmasıdır. Bu durum; iletişimin sağlıklı ilerlememesi, temel konularda görüş birliğine varılamaması, konunun doğru irdelenip öğretilmemesi açısından ilkiyle benzer sorunlara yol açmaktadır.

Yukarıda sözü edilen sorunları toparlamak gerekirse dile bağlam ve anlambilim ilkelerinden yoksun yaklaşılmasının dil bilgisi çalışmalarında iki ana sorunu beraberinde getirdiği söylenebilir:

1. İletinin sunulmasındaki farklı yöntemlerin göz ardı edilmesi nedeniyle konunun dar bir alanda sıkışması ve dilin ifade zenginliğinin akademik düzlemde tespit edilememesi.
2. Bir dil biriminin birden çok anlamsal işlevde kullanıldığının göz ardı edilmesiyle dil öğretiminde ve iletişimde aksaklıklara neden olması.

Türkçede çatı, yüklemle özne ile arasındaki ilişkisini belirleyen bir ulamdır. Bu genel tanımın dışında denebilir ki cümleye öge ekleme ya da cümleden öge silme işlemlerinde, özneyi kestirilemez kılmak istendiğinde ya da yüklemi oluşturan eylemde belirtilen hareketi yapan / eden öznelerin bu işi birlikte, ortaklaşa, karşılıklı gerçekleştirdiği anlatılmak istendiğinde vericinin yararlandığı dil bilimsel araçların başında çatı kavramı gelmektedir. Türkçe, eklemeli dil yapısı gereği biçim birimsel yöntemle söz konusu ulamı yansıtmaya daha uygun olsa da bazen sözlüksel ya da söz dizimsel çatılardan faydalanabilir. Bu, duruma göre bir tercih, duruma göre bir zorunluluktur. Öyle ki anlatım

zenginliği yakalamak, anlatımı tekdüzelikten kurtarmak amacına hizmet ettiğinde bir tercih olarak belirirken biçim birimsel yolla çatı ulamını yansıtamayan eylemler söz konusu olduğunda zorunlu bir kullanım söz konusudur.

Türkçede çatı konusunun oldukça tartışmalı bir alan olması bunun örneklerinden biridir. Çatıya tek yönlü yaklaşıldığında biçimsel olarak aynı olan ancak anlatılan çatı ulamına hizmet etmeyen eklerle kurgulanan eylemleri adeta tümevarım yöntemiyle tek bir başlıkta değerlendirildiği örnekler bulunmaktadır. Buna ek olarak kök ya da ekiyle kökleşmiş durumundaki eylemlerin işlevlerinin, cümleye kattığı yeni anlamsal ilginin göz ardı edildiği, bu nedenle dil zenginliğinin yeterli değeri kazanamadığı görülmektedir. Aynı durum cümleler arası anlam bağı için de geçerlidir ki dilin hemen tüm inceliklerinin, sözü sunma kıvraklığının gözler önüne serildiği bu örneklerin tespiti akademik çalışmalar açısından bir ihtiyaçtan ziyade zorunluluktur.

Seslerden cümleüstü birimlere kadar tüm dil araçlarının duygu ve düşüncüyü tek başına yansıtmaktan uzak olması araştırma sürecinde bağlam ve anlambilimi bir adım öne taşımaktadır. Aksi durumda yapılacak değerlendirmelerde ya bilgiler eksik kalacak ya da doğru bilgiye ulaşmak zorlaşacaktır. Tez çalışmasının konusu olan biçim birimsel, sözlüksel, söz dizimsel çatı kavramlarına yaklaşırken bu bilgi göz önünde bulundurulmuş; sözlüksel çatıda sözcüğün anlamsal işlevi, söz dizimsel çatıda söz diziminin ve cümleler arası anlam ilişkilerinin varlığını belirlemek adına başta bağlam olmak üzere diğer anlambilim alanlarından yararlanılmıştır. Böylece çatı konusunda, Türkçenin diğer dillerle kıyaslandığında (burada daha çok İngilizce gibi popüler diller kastediliyor) dar bir alanda sıkıştığı, tek bir anlatım tarzı benimsediği algısını düzeltme imkânı bulunacağı söylenebilir. Bu çalışmanın arka planında yatan amacın bu olduğunu kabul etmek gerekir. Buna, Türkçenin ifade kıvraklığı olan estetik bir dil ve kurallara sıkı sıkıya bağlı dizgeler bütünü olduğu gerçeğine bir ucundan katkı sağlama amacı da denebilir.

B. Çalışmanın Yöntem ve Sınırlılıkları

Türkçede çatı ulamı, geleneksel dil bilgisi anlayışına göre çatı eklerinin eylemde kodlanmasıyla sağlanan biçim birimsel yöntemle sağlanır. Türkçenin yapısal özelliği bu yönteme daha elverişli olsa da sözü edilen ulamın, diğer dil birimleriyle yansıtıldığı örnekler bulunmaktadır. Bir diğer deyişle ek, sözcük/sözcük öbeği, cümle ya da cümleden

büyük birlikler yoluyla da çatı ulamı alıcıya yansıtılabilmektedir. Dolayısıyla sözlüksel ve söz dizimsel yöntemlerin varlığı, sistemde işaretlenme yolları ve anlamsal işlevi, üzerinde durulması gereken konuların başında gelmektedir.

Bu çalışmada farklı dil birimleri yoluyla çatı ulamının sistemde nasıl kodlandığı ayrıntılı biçimde anlatılmaya ve örneklerle desteklenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda metin çözümlemesi yönteminden yararlanılmıştır. Sabahattin Ali'nin "*Kuyucaklı Yusuf*" adlı romanının derlem olarak seçildiği çalışmada eserden alınan örnekler literatür bilgisiyle harmanlanarak gerekli sınıflandırmalar yapılmıştır. Örnek dil birimlerinin dil bilgisel ve anlamsal işlevlerinden yararlanarak çalışmada verilmek istenen iletiye katkı sağlaması amaçlanmıştır.

"Kuyucaklı Yusuf" adlı romanda biçim birimsel, sözlüksel ve söz dizimsel çatı ulamını yansıtan pek çok örnek bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmada verilmek istenen önermeyi sunan örneklerden belirli sayıda alınmış, çalışmanın gereksiz uzamasının önüne geçilmesine çaba harcanmıştır. Ayrıca çatı ulamlarının doğrudan ve dolaylı yollarla sunulması gibi bir ayrıma gidilmemiştir¹. Biçim birimsel, sözlüksel ve söz dizimsel çatı ulamını yansıtan örnek dil birimlerinin romandaki sayfa numarası parantez içinde verilmiştir. Amaca hizmet eden dil birimlerinin altı çizilmiş, bağlamın daha sağlıklı anlaşılması için derin yapıda verilen bilgiler kalın punto ile yüzey yapıya taşınmıştır.

"Kuyucaklı Yusuf" romanı biçim birimsel, sözlüksel ve söz dizimsel çatı ulamı bağlamında incelendiğinde kullanım sıklığı değişmekle birlikte, bu üç yöntemin de yer aldığı görülmüştür. Vericinin (bu durumda yazarın) tekdüze anlatımdan kaçınmak, bu roman özelinde yerel halkın dil bilgisi düzeyini yansıtmak, ifadeye estetik bir hava katmak gibi amaçlarla farklı anlatım tarzlarını eserinde yansıtmaları sözü edilen çatı kurma yöntemleri için elverişli bir ortam hazırlamıştır. Bu da "Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf Adlı Romanında Biçim Birimsel, Sözlüksel ve Söz Dizimsel Çatı" adlı doktora tezi çalışması için uygun bir dil malzemesi olmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda sözü

¹ Doğrudan ve Dolaylı yolla sunulan çatı ulamı konusunda tek istisna "Sözlüksel Yöntemle Sunulan İşteş Çatı" başlığıdır. Bu bölümde böyle bir ayrıma gidilmesi bir zorunluktan kaynaklanmaktadır. Zira bu başlıkta değerlendirilen ve tezin amacına hizmet eden örnekler göz ardı edilemez durum ve sayıdadır. Diğer çatı ulamlarında dolaylı yoldan sunulan çatı ulamlarına eserde rastlanmamıştır.

edilen eser derinlemesine irdelenmiş, konunun anlaşılmasında yararlı olduğu görülen dil birimleri özenle seçilmiştir.

Bu tez çalışması *Giriş, Biçim Birimsel Çatı, Sözlüksel Çatı, Söz Dizimsel Çatı, Sonuç ve Kaynakça* bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş kısmında tez çalışmasının ön tanıtımı niteliği taşıyan, tezin amaç, kapsam ve önemiyle ilgili genel bilgilendirme yapılmıştır. Tez yazarını bu çalışmaya iten gerekçelere ve tezin literatüre olası katkılarına kısaca değinilmiştir. Bu bölümde söylenenlere tezin ilgili bölümlerinde tekrar temas edilecektir. Giriş kısmının bir diğer konusunu tezin *Çalışma Yöntemi* oluşturmaktadır. Burada bilgilerin yansıtılmasında nasıl bir yol takip edildiği belirtilerek çalışmayı inceleyenler tarafından oluşacak muhtemel bir belirsizliğin önüne geçmek amaçlanmıştır. Ardından çalışmada örneklerinden yararlanılan roman hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Son kısım ise *Türkçede Çatı, Etkenlik, Geçişlilik-Geçişsizlik* başlıklarına ayrılmıştır. Burada, tezin gelişme bölümünde anlatılan konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına gerekli olan konu ve kavramlar açıklanmıştır. Zira Türkçede çatı kurma yöntemlerinin açıklandığı ilerleyen bölümlerde yapısal özellik göstermeyen etkenlik ve geçişlilik-geçişsizlik kavramlarının anlatılması gerekmektedir. Bu yolla, verilen bilgiler arasında bağlantı kurulması ve konuyu işleme sürecinde gereksiz ayrıntılara girmek gibi bir zorunluluğun önceden engellenmesi amaçlanmıştır.

Birinci bölümde biçim birimsel yöntemle sunulan çatı ulamı açıklanmıştır. Dönüslü, edilgen, işteş ve yaptırımlı çatıların geleneksel yöntemle, eylemde $\{-(I)l\}$, $\{-(I)n\}$, $\{(A)r\}$, $\{-(I)r\}$, $\{-(I)t\}\{-DIr\}$ ve $\{-(I)ş\}$ çatı eklerinin kodlanmasıyla, söz diziminde yansıtıldığı örnekler verilmiştir. Türkçenin yapısal özelliğinin biçim birimsel çatı için uygun olması nedeniyle araştırmacıların çatıyla ilgili görüşleri verilmiş ardından konunun anlaşılmasına yetecek oranda örnekler paylaşılmıştır.

İkinci bölümde sözlüksel yöntemle sunulan çatı ulamı incelenmiştir. Dönüslü, edilgen, işteş ve yaptırımlı çatıların yansıtılmasında sözlüksel özellik gösteren dil birimlerinden yararlanıldığı görülmüştür.

- Sözlüksel yaptırımlı çatıda biçim birimiyle kaynaşmış eylemler, ayrı biçimlenmiş eylemler, semantik yaptırım bildiren eylemler, ad + eylem yoluyla sağlanan sözlüksel

yaptırmalı çatı konuları işlenmiştir.

- Sözlüksel dönüşlü çatıda *kendi* sözcüğünün konuya katkısı anlatılmış, bu sözcükten hareketle biçim birimsel bir kodlayıcı olmaksızın söz konusu çatı ulamının yansıtıldığına vurgu yapılmıştır.
- Sözlüksel edilgen çatıda yine biçim birimsel bir kodlayıcı olmadan edilgen çatı ulamını sunan örnekler açıklanmıştır.
- Sözlüksel işteş çatıda ise söz konusu ulamın doğrudan ve dolaylı verilişi üzerine iki ayrı başlık açılmıştır. Doğrudan yansıtılan sözlüksel işteş çatıda basit/türemiş eylemler, birleşik eylemler, biçimbirimiyle kaynaşmış eylemler ve deyim ya da kalıp sözlerle sağlanan sözlüksel işteş çatı konuları işlenmiştir.

Üçüncü bölümde söz dizimsel yöntemle sunulan çatı ulamına yer verilmiştir. Dönüşlü, edilgen, işteş ve yaptırmalı çatıların söz dizimsel yolla gösterildiği bu yöntemde daha çok cümleler arası anlam ilişkilerinden ve yüklemi oluşturan eylem türündeki sözcük/sözcük öbeklerinin anlamsal işlevlerinden yararlanıldığı belirlenmiştir. Özellikle sözcük/sözcük öbeği yapısındaki dil birimlerinin sözlüksel çatıda da kullanılması nedeniyle iki yöntem arasındaki farkın açıklanması ve söz dizimsel çatı konusunun işleyişiyle ilgili gerekli bilgilendirme yapılmıştır.

Biçim birimsel çatının yalnız eylemler için söz konusu oluşu, bu çalışmada da olduğu gibi araştırmacıları ister istemez yalnız eylem cümleleri üzerinden sözlüksel ve söz dizimsel çatı incelemesine yöneltmektedir. Ancak ad cümlelerinde söz konusu çatı özellikleriyle karşılaşınca çalışma alanımızın dışında olmasına karşın bu beklenmedik duruma farkındalık yaratmak adına birkaç örneğe yer verilmiştir. Ad/ad öbeğinin yüklemine kurucu ögesi olduğu ad cümlesinde, söz dizimsel çatının gerçekleştiği yansıtıldığı örnekler belirlenmiştir. Biçim birimsel çatının yalnız eylem cümlelerinde geçerli olduğu göz önüne alındığında ad cümlelerinin de söz dizimsel çatı için uygulama alanı olduğu söylenebilir.

- Özellikle söz dizimsel yaptırmalı çatının sunulmasında mastar ve ulaç eklerinden, sıfat tamlamasından, bağlaç ve edatlardan, cümleler arası anlam ilişkilerinden yararlanıldığı görülmüş ve gerekli açıklama yapılmıştır.

Sonuç bölümünde, üç bölümde yapılan incelemelerden çıkan bilgiler değerlendirilmiş, bu doğrultuda elde edilen veriler toparlanmış, ortaya çıkan sonuçlardan *Kuyucaklı Yusuf* romanında yazarın, çatı ulamını yansıtırken izlediği yol maddeler halinde sıralanmıştır.

C. Roman Hakkında

Sabahattin Ali'nin, 9 Kasım 1936-21 Ocak 1937 yılları arasında Tan gazetesinde bölümler halinde yayımlandıktan sonra 1937'de kitaplaştırılan ilk romanı olan *Kuyucaklı Yusuf*, üç ana kısım (birinci kısım: s. 07-64, ikinci kısım: s.65-129, üçüncü kısım: s. 130-215) ve 45 ara bölümden oluşmaktadır.

Yazarı yakından tanıyan Pertev Naili Boratav, Cevdet Kudret Solok ve Asım Bezirci, eserin tamamlanmadığını söylerken Solok ayrıca Sabahattin Ali'nin eseri Aydın Cezaevi'nde tanıştığı Yusuf'tan etkilenecek kalem aldığını bilgisini paylaşır. Solok, Sabahattin Ali ile ettiği sohbetle atıfta bulunarak yazarın ikinci cildi Çinelî Kübra, üçüncü cildi dağdan şehre inen Yusuf'un hikâyesinden oluşan bir seri oluşturma niyetinden söz eder (1966:6).

Boratav, "*Sabahattin, birkaç kere bu üçleme tasarısı üzerinde durmuştu, ama bana üçüncü ciltte, kişilerini Ankara'ya göçürmek suretiyle, başkentin toplum yaşamını anlatmayı düşündüğünü söylemişti. Öyle sanıyorum ki üçüncü cildin konusu üzerinde romancı ya kesin bir karara varmamıştı yahut da sonunda, iki konudan birini kesin olarak seçmişti.*" (1986: 295) diyerek Sabahattin Ali'nin böyle bir amacı olduğunu doğrular.

Berna Moran, eseri, Türk edebiyatının en ünlü romanlarından biri olarak görür ve "*İkinci ve üçüncü ciltler de yazılmış olsaydı Kuyucaklı Yusuf'a eşkıya romanı olarak da yaklaşılabilir ve bu açıdan bakınca roman Köroğlu, Yalnız Efe, Çakırcalı Efe ve İnce Memed gibi eşkıya romanlarının dörtlü kalıplarına göre kurulduğunu belirtmek yerinde olur.*" (1991: 35) sözüyle yapıtı klasikler arasında değerlendirir.

Eserin kişi kadrosu da oldukça geniştir. Yazarın ayrıntılı olarak irdelemediği kişiler bir kenara bırakılırsa yirmiye yakın kahraman bulunmaktadır. Özellikle ruhsal çözümlenmelerin sıkça işlendiği kişiler başkahraman Yusuf ve onun yakın çevresinde konumlanan Kaymakam Salahattin Bey, Muazzez, Şahinde; romanda işlenen olaya etki eden kişiler olarak Şakir, Ali, Hacı Etem; romanda az ya da çok kendini gösteren Hilmi

Bey, Nuri ve Hasip Efendiler, Kübra ve annesi, Avukat Hulusi ve Hami Beyler, İzzet Bey, Ceza Reisi, Jandarma Kumandanı gibi isimler romanın başlıca kahramanlarıdır.

Kuyucaklı Yusuf'la ilgili yapılan tez çalışmaları:

Seher ÖZCAN: Sabahattin Ali'nin 'Kuyucaklı Yusuf' Romanında Sözvarlığı

Yüksek Lisans Tezi-2018.

Rıdvan YILMAZ: Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf Romanındaki Niteleme Sıfatları-
Yüksek Lisans Tezi- 2019.

Ayşe KAYĞUN: Manon Lescaut, Carmen ve Kuyucaklı Yusuf Romanlarında Kişiler Ve
Konular Arasındaki Benzerlikler -Yüksek Lisans Tezi-2014.

Naime SEVİNÇ: Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf Adlı Romanının Almanca Çevirisi
Üzerine Bir İnceleme -Yüksek Lisans Tezi-2021

Çalışmamızın büyük bir bölümünde bağlam ve anlambilim alanlarından yararlanıldığı için roman konusunun yüzeysel de olsa bilinmesi tezde örnekler üzerinden sunulan anlam bağlarının anlaşılmasını bir oranda kolaylaştıracaktır. Yazarın en başarılı ve en çok okunan romanı olarak kabul edilen, yazıldığı dönemin toplumsal adaletsizliğini anlatan Kuyucaklı Yusuf'un kısa özeti şu şekildedir:

Kuyucak köyünde yaşayan bir karı kocanın eşkıyalar tarafından öldürüldüğü ihbarı üzerine olay yerine giden Kaymakam Salahattin Bey, ölenlerin dokuz yaşındaki oğlu Yusuf'a sahip çıkar ve onu evlatlık alır. Kaymakam'ın karısı Şahinde, bu durumu istemese de kabul etmek zorunda kalır. Aradan bir yıl geçtiğinde Kaymakam'ın tayini çıkması nedeniyle aile Edremit'e taşınır. Yusuf'tan biraz daha küçük bir kızları daha olan ailede Salahattin Bey, karısının her şeye söylenen tavrı yüzünden evin tüm sorumluluğunu Yusuf'a yükleyerek kendini içkiye vermiştir. Aradan biraz daha zaman geçer; Yusuf on dokuz yaşına gelirken evin küçüğü Muazzez de genç bir kız olmuştur. Bir bayram günü, kasabanın önde gelen zenginlerinden Hilmi Bey'in oğlu Şakir, Muazzez'i rahatsız edince Yusuf'la Şakir kavga ederler. Bu olaydan sonra Şakir, Yusuf'u cezalandırmak için Muazzez'le evlenmek ister. Bu amaçla Şakir, babasının yardımıyla Kaymakam Salahattin Bey'i büyük bir borca

sokarak onu, Muazzez'le evlenme isteğini onaylamaya zorlar. Bu arada Muazzez'de gönlü olan Yusuf'un arkadaşı Ali, Salahattin Bey'in borcunu ödeyerek Muazzezle evlilik hazırlığına başlar. Bu öğrenen ve Muazzez'le bir şekilde evlenmeyi aklına koyan Şakir, bir düğünde Ali'yi öldürür. Ancak ailesi Edremit'in nüfuzlu insanları olduğu için gerekli kişileri rüşvet vererek ceza almaktan kurtulur. Üvey ağabeyi Yusuf'u seven Muazzez, duygularını ona açar, Yusuf da bu sevgiye karşılık verince evlenirler. Yusuf'u tahrirat kâtibi olarak yanına alan Kaymakam Salahattin Bey aradan bir süre geçtikten sonra kalp rahatsızlığından dolayı ölür. Bu sırada Şakir ve babası Hilmi Bey, yeni gelen Kaymakam İzzet Bey'le aralarında iyi ilişkiler geliştirerek Yusuf'u süvari tahsildarı yaptırır ve onun evden uzaklaşmasına neden olur. Yusuf, işi gereği günlerce eve uğramadığı zamanlarda bu insanlar onun evinde içki alemleri düzenler. Yusuf, Muazzez'in değişen tavırlarından kuşkulananarak beklenmedik bir vakitte eve gelince gördüğü durum karşısında çıldırıp her bir tarafa rastgele ateş eder. Odada Muazzez dışında yaşam belirtisi olmadığını anlayınca onu da alarak kaçmaya başlar. Yolda Muazzez'in de ağır yaralı olduğunu anlar. Sabaha karşı Muazzez de ölünce onu gömer ve atını dağlara doğru sürer.

Tez çalışmasında bu romanın tercih edilmesindeki öncelikli neden yazarın, eseri oluştururken yalın, sade, açık ve anlaşılır bir dil kullanmasıdır. Bunun dışında romanda anlatılan olay başlarda bir köyde, ardından yine Anadolu'nun küçük bir yerleşim biriminde geçmektedir. Yazar, eserin bazı bölümlerinde -muhtemelen bölge halkının eğitim seviyesini yansıtmak adına- basit, karmaşık olmayan, birden çok anlama gelmeyen bir dil kullanmıştır. Bunu ne bir dil kusuru olarak, bilmeden yapmış ne de halk ağızlarından örnek sunmuştur. Sabahattin Ali; kahramanları konuştururken dönemin ve bölgenin şartlarıyla ilgili ipuçları verecek biçimde, tekdüze, basit bir dil kullanmıştır. Buna karşılık romanda Kaymakam, Avukat, Ceza Hâkimi gibi eğitilmiş kişiler de bulunmaktadır ki yazar onları oldukça iyi bir Türkçeyle konuşturmuştur. Kısacası verici, eserini oluştururken yerel halkın basit ve sıradan Türkçe seviyesiyle; okumuş, eğitilmiş insanların işlenmiş, kurallara uygun kullanılan Türkçe düzeyini harmanlamıştır. Yazarın anlatımda seçtiği bu tarz, dil bilgisi çalışmaları için oldukça elverişli bir durumdur.

Böylece en basitinden en karmaşığına kadar pek çok dil malzemesine ulaşmak mümkün olmuştur.

D. Türkçede Çatı

Özne, nesne durumlarına göre, belirli çatı eklerinin eylem kök ya da gövdelerine getirilen türev² biçiminde tanımlanan çatı, Türkçede, üzerine pek çok çalışma yapılmış konulardan biridir. Vericinin; söz dizimi içerisinde öge eklemek ya da çıkarmak, özneyi kestirilmez kılmak, eylemin en az iki kişi arasında birlikte, ortaklaşa, karşılıklı yapıldığını anlatmak ya da eylemi gerçekleştiren öznenin yapılan işten etkilenen konumunda olduğunu belirtmek amacıyla sistemde işaretlediğı çatı kavramı en genel tanımıyla yüklem, özne ile doğrudan, nesne ile dolaylı olarak ilişkisini ifade eder³. Türkçede çatı kavramını ele alan araştırmacıların konuya farklı yaklaşım sergilediğı, bunun da birtakım tartışmaları beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür.

Sözü edilen kavramı görünüş (aspekt) terimi ile karşılayan Banguoğlu, *“Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesine fiilin çatısı adını veririz.”* ifadesiyle görüşünü belirtir (2007: 411). Onun “eylem tabanındaki çeşitlenmeler” sözünü destekleyen Börekçi de çatı eklerinin, anlatım gücüne katkı sağladığını, anlatımı zenginleştirdiğini belirtmiştir (2004: 487-489).

Korkmaz, *“Fiilin sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği”* sözüyle hem çatı konusundaki genel yaklaşımı özetler hem de çatı eklerinin birer türetme eki olmadığına işaret eder (2009: 159).

Demircan ise *“Sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılanlardan yapan / etkilenen / yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklenmeye çatı denir.”* sözüyle yüklem özne ile olan ilişkisini vurgular (2003: 11). Çalışmasında edilgenliği “gizil çatı” içinde değerlendirmesiyle farklı ve yenilikçi bir bakış açısı sunar.

² <https://sozluk.gov.tr/>

³ Üstünova, (2012), Korkmaz (2009) Gencan (1975), Hengirmen (2009), Karaağaç (2012), Yıldız (2014), Börekçi (2004), Adalı (2004), Kükey (1972), Bilgin (2002), Dizdaroğlu (1963), Edsikun (1992), Atabay-Özel-Kutluk (2003) vd.

Çatının, özne ile nesne ilişkisini yansıtan bir anlam ilgisi olduğu görüşünü paylaşanlardan Vardar, çatının anlamsal işlevini; öznenin eylemi yaptığı, etkilendiği ya da bir şekilde yapılan işle ilgisi olduğunu belirtmeye yarayan anlam bağı olarak görür (2007: 58).

Kara'nın söz konusu kavramı değerlendirirken eylemlere getirilen eklerin yanında eylemlerin sözlük anlamlarına da dikkat çekmesi, sözlüksel çatıya atıfta bulunması adına önemlidir (2016: 2).

Yılmaz ise konuyla ilgili çalışmasında saha araştırması yapmış, araştırmacıları bakış açılarına göre şu biçimde sınıflandırmıştır:

“Çatı” kavramını bağımsız bir bölümde incelemeyip Şekil Bilgisi kısmında “Yapım Ekleri Kategorisi”nde değerlendirenler (bk. Emre 1945, bk. Ergin 1972)

1- Çatı kavramını eylemin özneye ve nesneye göre durumu olarak değerlendirenler (Hatiboğlu 1969, Dilâçar 1971, Gencan 1979, Bilgegil 1982, Aksan 1983, Edisk un 1988, TDK Türkçe Sözlük 1988, Korkmaz 1992, Koç 1992, Türk Ansiklopedisi c. VI).

2- Çatı kavramını açıklarken eylem ile sadece öznenin bağlantısını esas alanlar (Deny 1941, Vardar 1980, Topaloğlu 1989, Yücel 1999).

3- Çatı kavramını eylemin özne ve tümleçlerle kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirenler (Zülfikar 1980).

4- Asıl çatı kavramını kullananlar (Eylemin ile sadece nesnenin ilişkisini esas alanlar): (Kononov 1956, Lüvimov 963) .” (2001: 1)

Ferhat Karabulut, “Türk Dili ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi” adlı çalışmasında çatının yalnızca biçim birimsel değil biçim-söz dizimsel yöntemle de sunulduğunu belirtmesi konuya farklı bir çerçeveden bakması adına önemlidir (2011: 116).

Hengirmen'in, *“Eylemlerin nesne alıp almadıklarına ya da öznelerin durumuna göre çatı eklerinin eylem kök ya da gövdelerine getirilerek yeni eylem türetilmesine çatı denir.”* Sözüden onun, çatı eklerini birer yapım eki olarak gördüğü anlaşılmaktadır (2002:202).

Uzun, “Tümcede yer alan öğelerin, geleneksel anlatımla tümce öğelerinin, sayı ve görev açısından yüklemcil eylemle olan anlamsal ilişkilerine dayanan bir dilbilgisel kategoridir.” diyerek çatının; söz dizimine öge ekleme, söz diziminden öge çıkarma işlevine atıfta bulunmuştur (2006:75-77).

Gurina, çatı eklerinin yeni sözcük yapma yollarından biri olduğunu, buna karşılık sadece bu işlevi bulunmadığını ekler ve bağımsız ulam ekleri olarak görür. Bu bakış açısının sonucu olarak söz konusu ekleri yapım ya da çekim eki olarak nitelendirmekten kaçınır (1997: 197).

Gülsevin de diğer araştırmacılar gibi eylemin özne ile nesne arasındaki ilişkisi olarak gördüğü çatı eklerini değerlendirirken birtakım sonuçlara ulaşmıştır:

1- Çatı eklerinin üst üste gelmesi halinde türemiş fiilin çatısını en son gelen ek belirler.

2- Dönüştürme eki - (I)n - , fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki gelen bir fiilin üzerine - (I)n - gelmez.

3- İşteşlik eki - (I)ş - , fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki gelen bir fiilin üzerine - (I)ş - gelmez.

4- Edilgenlik eki - Il - , fiil kök ve tabanlarına sadece son çatı eki olarak gelebilir. - Il - ekinin üzerine başka hiç bir çatı eki gelmez.

5- Ettirgen - oldurgan eki - {Dir} - , edilgen eki - Il - hariç, bütün çatı eklerinden sonra gelebilir. Fakat bu ekten sonra sadece - Il - kullanılabilir.

6- Bir fiilde, sıralaması nasıl olursa olsun, dönüştürme eki -(I)n- ile işteş eki - (I)ş- birlikte bulunmaz.

7- Aynı çatı ekinin üst üste gelebildiği durumlar şunlardır: a. Oldurgan - ettirgen eki - {Dir} - üst üste gelebilir. b. Ünlü veya I ünsüzü ile biten fiiliere eklenen edilgen - meçhul çatı eki - (I)n - ile, normal edilgen meçhul eki - Il - da üst üste kullanılabilir (1998: 126-138).

Delice, çatı konusunun yalnızca kılış bildiren eylemler üzerinden değerlendirilmesini savunarak oluş bildiren, dolayısıyla geçişsiz olan eylemleri bu konunun dışında tutar. (2009: 109).

Araştırmacıların görüşleri arasında pek az fark bulunmasına karşın daha önce de belirtildiği üzere çatı konusunda netleşmeyi bekleyen pek çok konu bulunmaktadır. Bunların başında çatı eklerinin yapım eki mi çekim eki mi olduğu sorusu gelmektedir. Bunun dışında eylemlerin geçişli-geçişsiz oluşu ve bunla ilgili olarak durum ve oluş eylemlerinin çatı ulamıyla çekimlenme koşulları çatı konusundaki en önemli fikir ayrılıklarıdır (Üstünova, 2012: 8). Bu ve buna benzer sorulara toparlayıcı bir yanıt niteliği taşıyan çalışmayı Kerime Üstünova yapmıştır. Üstünova, “Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir Mi?” adlı çalışmasında çatıyla ilgili pek çok tartışmalı konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmış, bu görüşlerini maddeler halinde sıralamıştır:

1- Her şeyden önce edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük ekleri türetme eki değildir. Bu ekleri alan eylemler, yeni hareketleri karşılamazlar. Yaz-yazdır-/ yıka-yıkan-/ kes-kesil- arasında ayrı bir hareketi göstermek adına bir fark yoktur. Bu nedenle çatı ulamını eylem işletimi altında, çatı eklerini de eylem işletme ekleri arasında değerlendirmek gerektiğini düşünmekteyiz.

2- Çatı, özne-yüklem-nesne arasındaki ilişkiyi konu edinir.⁴

3- Etkenlik yapısal bir özellik değildir.

4- Ettirgenlik, nesneyle ilgili değildir.

5- Ettirgenlik, özne-yüklem arasındaki ilişkiyi yönlendiren eylem niteliklerden biridir.

6- Edilgenlik, işteşlik, dönüşlülük, ettirgenlik, özne-yüklem ilişkilerini gösterir.

7- Edilgenlik, işteşlik, dönüşlülük, ettirgenlik, eklerle sağladığından yapısalıdır.

8- Geçişlilik-geçişsizlik, yüklem-nesne arasındaki ilişkileri anlatır.

9- Geçişlilik-geçişsizlik yapısal özellik değildir.

10- Çatı ulamını yüklem özne ve nesneyle olan ilişkileri oluşturduğuna göre nesne, çatı kapsamında ele alınmalıdır.

⁴ Üstünova, çatıyı özne-yüklem arasındaki ilişki olarak tanımlar ancak nesne-yüklem ilişkisini dolaylı yoldan çatı ulamının kapsama alanına alır.

11- *Yüklem, cümlenin omurgası, bel kemiğidir. Çatı kavramı da cümleyi kurma ve yönetme yetkisi verilen yüklem, cümlede zorunlu olarak bulunması gereken unsurlarla (özne, nesne) ilişkisini anlattır. Cümlede yapanın etkilenenin, yer alma biçimlerini, durumlarını belirler. Yapan özne, etkilenen nesne ad ya da zamir olmak zorundadır. Öyleyse biçim bilgisi çerçevesinden bakarak çatı, cümlede bulunması gereken özne ve nesne durumuna girmiş adların ve zamirlerin niteliklerini yönlendirir diyebiliriz. Hatta çatı, adların ve zamirlerin cümleye giriş-çıkışlarını yönetir demek daha açık ve yerinde bir söylem olur.*

12- *Çatı ulamını a. yapısal durum sergileyenler: edilgenlik, işteşlik, ettirgenlik, dönüşlülük; b. yapısal durum sergilemeyenler: etkenlik, geçişlilik, geçişsizlik olmak üzere iki grupta ele alıp incelemek mümkündür. (2012B: 9)*

Üstünova'nın yukarıda belirtilen görüşleri bu çalışmanın yol haritasını oluşturmuş, konunun değerlendirilip irdelenmesinde bu bakış açısı doğrudan etkili olmuştur. Çatıyı özne-yüklem arasındaki ilişki olarak tanımlayan Üstünova, eylem istemiyle ilgili olan geçişliliğe bağlı olarak ortaya çıkan nesne-yüklem ilişkisini dolaylı yoldan çatı ulamının kapsama alanına alır. Dönüştü eylemin öznesinin hem yapan etkilenen nitelikli oluşu, dönüşlülük ekini yalnız geçişli eylemlerin alıştı, dönüşlü eylemin kurduğu cümlede nesne silme olayının gerçekleşmesi, konuyu açıklamaya yönelik uygulamalardır. Dolayısıyla bu çalışmada nesne çatının konusu olarak görülmeyecek ama nesne konunun dışında da tutulmayacaktır.

Yapısal durum sergileyen dönüşlü, edilgen, işteş ve yaptırımlı çatı konularına geçmeden önce yapısal bir özellik taşımayan "etkenlik" ve "geçişlilik-geçişsizlik" konusuna değinmenin, konunun daha sağlıklı ilerlemesi adına bir zorunluluk olduğu görülmüştür.

1. Etkenlik

Türkçede yüklem, içinde barındırdığı ekle özneyi yansıtır. Eylemde yansıtılan işin, oluşun ya da durumun yapanını/edenini belirlemek için gelen bu ekin, yüzey yapıda ya da derin yapıda kodlanması zorunludur. Sözü edilen kişi ekinin ve onun işaret ettiği ad/adıl vasıtasıyla özne netleşir. Bu özellikteki eylemler etken kabul edilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta eylem kök ya da gövdesine, eyleme yeni bir görünüş katacak

herhangi bir ekin gelmemesidir. Dolayısıyla denebilir ki edilgen çatı eki almayan tüm eylemler etkendir (Üstünova, 2016:32).

Korkmaz; çatı eki almamış, geçişli-geçişsiz, kök ya da gövde biçimindeki tüm eylemleri etken çatılı eylem olarak tanımlar. Eylemde anlatılan işi öznenin dolaysız olarak yaptığı çatıdır. Eylem işletimine girmiş biçimleriyle birlikte tüm eylemler etken çatılıdır, der (2009: 545-546).

Gencan ise özneleri yapıcı nitelikte olan eylemler için etken çatı kavramını kullanır ve çalışmasında bunu örneklerle açıklar: Eylemin anlattığı iş, oluş ve kılışı yapan öznenin bulunduğu eylem etken çatılı eylemdir (1975: 366).

Fuat Bozkurt; çatı eki almamış, kişi ya da kip eki alarak çekime girmiş eylemleri etken çatıdan sayar ve çatı eki işlevinde olmayan, eylemden eylem yapan ekleri alarak gövde özelliği göstermiş eylemleri de bu gruba katar (2010: 140).

Muhammet Yelten, eylemin çatı değiştiren ek almamış, doğal biçimlerini etken çatı olarak tanımlar ve {-i}l, {-i}l, {-u}l, {-ü}l, {-i}n, {-i}n, {-u}n, {-ü}n, {-i}ş, {-i}ş, {-u}ş, {-ü}ş eklerinin getirilmediği yapıların bu grupta yer aldığını, öznenin eylemde sunulan işi doğrudan kendisinin yaptığını söyler (2011: 241).

Üstünova; etken çatı ulamının çatı özelliği olarak görülmemesi gerektiğini, eylemin, tıpkı geçişlilik-geçişsizlik gibi, doğuştan getirdiği bir özellik olduğunu belirtir. Ayrıca etken çatının, eyleme yeni bir görünüş katan ekleri barındırmadığına dikkat çeker (2016:32).

Araştırmacıların görüşlerinden anlaşılan, etken çatı konusundaki yaklaşımların birbirine yakın olduğudur.⁵ Edilgen çatı eki almamış, öznenin eylemde işaretlendiği çatı türüne etken çatı denmektedir. Aşağıdaki örneklerde derin yapıda ya da yüzey yapıda olsun, öznelerin belirlenebildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu cümlelerde yer alan eylemler etken çatılı eylemler olarak değerlendirilir.

“Merdivenin üst başında önlerine ilk gelen odaya girdiler.” (s.8)

Cümlenin yüklemi, içerisinde barındırdığı {-IAr} ekiyle eylemde belirtilen işi yapan ögeyi yansıtmaktadır. Cümlede sözlüksel bir yapan/eden olup olmamasına bakılmaksızın,

⁵ Benzer görüşler için bk: Hengirmen (2002), Ediskun (1992), Güneş (2009), Bilgin (2006)

öznenin -geleneksel dil bilgisi anlayışında “gizli” olarak tarif edilse de- yüklemde kodlanan bir ekle alıcıya sunulduğu, alıcı için belirgin olduğu bu tür yapılar etken eylemler başlığında değerlendirilir. Etken eylemin işaret ettiği özne yüzey yapıya çıkarıldığında *gir-* eylemini yerine getirenlerin *onlar* adıyla gösterildiği kolaylıkla anlaşılır.

Onlar, merdivenin üst başında önlerine ilk gelen odaya *gir-di-ler*

“Çocuk ehemmiyet vermek istemeyen bir tavırla başını salladı ve elini uzattı.” (s.10)

İlk cümledeki sözlüksel öznenin (çocuk) varlığı etken eylemin fonksiyonunu güçlendirmektedir. Ancak bu cümlenin yüklemde özneyi işaretleyecek herhangi bir dil birimi yoktur. Üçüncü tekil kişilerde bu ekin yüzey yapıda olmayışı söz konusu ekin işlevini kaybettiği anlamına gelmez. Her iki cümlede de yüklem zaman ekini ve eksiz üçüncü kişi ekini alarak işi yapanı alıcıya aktarmaktadır. Cümlede *çocuk* sözcüğü geçmeseydi de alıcı için işi yapan, *o* kişi zamiriyle işaretlenen bir özne olacaktı. Derin yapıda ya da yüzey yapıda; yüklemde bir ekle gösterilmiş olsun ya da olmasın eylemde belirtilen işi, oluşu, durumu yapan/eden unsurun sistemde kodlandığı bu tür eylemlere etken çatılı eylem denmektedir.

Çocuk başını salla-dı-Ø / Çocuk elini uzat-tı-Ø

Ø başını salla-dı-Ø / Ø elini uzat-tı-Ø

“Ben başlarımı yastığa getirdim, yorgancağızı üstlerine çektim.” (s.10)

Yukarıda verilen ardışık cümlenin ilkinde sözlüksel özne *ben* kişi adıyla yüzey yapıda gösterilmiş ve yüklemde {-I)m} ekiyle işaretlenmiştir. Yüklem kurucu unsur oluşu ve içinde barındırdığı bir ekle öznenin gösterilmesi ve *getir-* etken eyleminden oluşması öznenin kim ya da ne olduğunun anlaşılması için yeterlidir. Ancak alıcı; özneye vurgu yapmak, özneyi açıklamak, özneye ilgili olası soru işaretlerini engellemek vb. nedenlerle eylemin anlattığı işi yapanı/edeni sözlüksel olarak sisteme sokabilir. Burada önemli olan nokta yüklemi oluşturan eylemin etken oluşudur. Zira söz konusu eylem, cümleye - sözlüksel yolla ya da kişi eki vasıtasıyla- özne girişine izin vermiştir. Aynı durum ikinci cümlenin yüklemi için de geçerlidir. *Çek-* eyleminin etken oluşu ve kişi eki almasıyla işi yapanın birinci tekil kişi olduğu anlaşılmaktadır. İlk cümlede doğrudan verilen özne

ikinci cümlede derin yapıya bırakılmıştır ki bu, yersiz bir tekrarın önüne geçmek adına anlaşılabilir bir durumdur.

Ben başlarını yastığa getir-di-m / **Ben** yorgancağızı üstlerine çek-ti-m

“*Salahattin Bey bu sırada Yusuf’un kendisini dinlemeyerek perdenin püsküllerini saç örgüsü gibi örmekle meşgul olduğunu gördü.*” (s. 58)

Salahattin Bey gör-dü-Ø / Ø gör-dü-Ø

“*Tam bu sırada içeri giren bir müşteri Ali’den Tosya pirinci istedi.*” (s. 69)

İçeri giren bir müşteri istedi-Ø / Ø istedi-Ø

2. Geçişlilik-Geçişsizlik

Cümleye nesne girişine izin veren eylem niteliğine geçişlilik; tersi durumda olan, eylemin anlattığı hareketten etkilenen ögenin bulunmamasından kaynaklanan eylem özelliğine geçişsizlik denmektedir (Üstünova, 2016: 14-15). Yüklemde kodlanan bir eylemin geçişli olduğu cümlelerde nesne ya yüzey yapıda bulunur ya da vericinin tercihiyle ilgili olarak sistemde kodlanmaz.

“*Kaymakam şaşırılmış gibi suallerini kesti.*” (s.9)

Cümlede yüklemi oluşturan *kes-* eyleminin geçişli olması, cümleye nesne girişine olanak tanır. Dolayısıyla öznenin (Kaymakam) yaptığı işten etkilenen öge olan *suallerini* sözcüğü sistemde kodlanabilmiştir. Geçişli eylemlerin bulunduğu cümlelerde nesne her zaman yüzey yapıda olmak zorunda değildir ancak alıcı için bu bilginin edinilmesi önemlidir. Bir başka deyişle söz diziminde işaretlenmesi bir tercih olan nesnenin sistemde gösterilmemesi iletişim açısından sorun oluşturabilir. Aynı cümle, “Kaymakam şaşırılmış gibi kesti” biçiminde kurgulandığında eksik bilgiden kaynaklı olarak alıcının zihninde “Neyi kesti?” sorusu hemen belirecektir. Bu durumda sözün söylendiği bağlam, cümlenin öncesi ve sonrası önem kazanır. Ancak o şekilde eksik bilgi derin yapıda tamamlanacaktır.

<u>Kaymakam</u>	<u>suallerini</u>	<u>kesti</u>
özne	nesne	yüklem

“*Kaymakam sorduğuna pişman olup sustu.*” (s.102)

Cümlenin yüklemi geçişsiz bir eylemden (sus-) oluştuğu için sisteme nesne girişine izin vermemektedir. Derin ya da yüzey yapıda olsun bir nesnenin bu cümleye girmesi mümkün değildir⁶.

<u>Kaymakam</u>	<u>sorduğuna pişman olup</u>	<u>sustu</u>
özne	zarf	yüklem

Türkçede geçişlilik-geçişsizlik kavramının ne anlama geldiği, neyi anlattığı konusunda araştırmacılar çoğunlukla hemfikiridir:

Yücel, “Çatıyı ‘öznenin fülle ilişkisi’ şeklinde alıp geçişlilik ve geçişsizlik kavramlarını çatı saymamak, bunları fiilin bir niteliği olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.” ifadesiyle bu kavramların, eylemin yapısal özelliği olduğuna dikkat çeker (1999: 167).

Korkmaz da geçişlilik-geçişlilik konusunu “Daha çatı ekleriyle genişletilmemiş, kök ve gövde halindeki bu fiillerde var olan geçişlilik ve geçişsizlik özelliği, çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik değildir. Fiillerin kendi sözlük anlamları ile ilgili olarak asıllarında var olan bir özelliktir.” sözleriyle açıklarken önemli bir noktayı vurgulamıştır: Geçişlilik-geçişsizlik eylemlerin doğuştan gelen özelliğidir (2009: 542-543).

Gencan ise “Öznesinin yaptığı iş başkasına geçen, yani nesne alan eylemler geçişlidir.” diyerek genel yaklaşımla aynı çizgide olduğunu gösterir (2001: 361).

Lübimov da geçişlilik-geçişsizlik kavramlarını sözlüksel bir ulam olarak görmüş ve yapısal özellik gösteren çatı ulamından ayrı tutmuştur (1963: 150).

Üstünova, eylemin geçişlilik-geçişsizlik niteliği konusunda sözü edilen araştırmacılarla benzer bir görüşe sahip olsa da bu düşüncesinden hareketle başka bir konuya değinir:

“Türkçede geçişli bir eylem, her zaman geçişlidir; geçişsiz eylem de her zaman geçişsizdir. Dilimizde bir eylemi geçişliyken geçişsiz yapan ya da geçişsizken geçişli biçime sokan bir ek yoktur. Bir başka deyişle (birincil) nesne almayan bir eylemi nesne alır biçime getirecek bir ekimiz yoktur.” (2012B: 10)

⁶ Geleneksel dil bilgisi anlayışında nesne geçişini sağlamak için oldurgan çatı eklerinden yararlanılması gerektiği belirtilse de geçişlilik-geçişsizlik niteliğinin yapısal bir durum olmaması nedeniyle oldurganlık kavramı tartışmaya açıktır. Bu konu, Yaptırımlı Çatı konusunun işlendiği bölümde ayrıntılı biçimde işlenmiştir.

Bu düşünce “ettirgen çatı -oldurgan çatı” kavramlarını tartışmaya açması adına oldukça önemlidir. Zira geçişsiz eylemden geçişli eyleme geçiş (oldurgan) için herhangi bir ekin olmaması ya sözü edilen kavramların terk edilmesini ya da bunların işlevini karşılayacak yeni bir kavramın bulunmasını zorunlu kılar⁷. Ona göre geleneksel dil bilgisi anlayışında ettirgen/oldurgan çatı eki olarak adlandırılan yaptırım ekleri özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi belirlediğinden geçişsiz bir eylemin yaptırım eki alması cümleye nesne geçişine olanak vermediği gibi geçişli bir eylemin sözü edilen ekleri almasında da nesne açısından bir değişim söz konusu değildir (2012B: 12).

Geçişlilik-geçişsizlik konusundaki bilgileri şu şekilde toparlamak mümkündür:

- 1- *Geçişlilik-geçişsizlik yapısal özellik olmadığından herhangi bir ek aracılığıyla eyleme söz konusu nitelikler yüklenemez.*
- 2- *{-t}, {-r}, {- Dlr} eklerine geçişlilik eki demek doğru değildir çünkü bu ekler, özneye-yüklem arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir.*
- 3- *Geçişli bir eylem geçişsiz eyleme dönüştürülemez; geçişsiz eylem de geçişli eylem yapılamaz.*
- 4- *Geçişlilik-geçişsizlik, özne-yüklem ilişkisiyle ilgili değildir ama yüklem nesne ilişkilerini yönlendirdiğinden çatının dışında tutulmamalıdır.*
- 5- *Geçişlilikten söz edebilmek için nesnenin yüzey yapıda bulunması bir başka deyişle somut olarak cümlede yer alması zorunlu değildir. Bir eylem geçişliyse eğer, kurduğu cümlede nesnenin yer almaması, onun geçişliliğini geçişsizliğe çeviremez. Geçişli bir eylem de işten etkilenenin metin dışında tutulmasını gerektirebilir. Buna eylemin aldığı çatı ekleri yol açar.*
- 6- *{-I} / {-Ø} ekleriyle çekimlenen her ad, işten etkileneni göstermez. Geçişsiz-yaptırımlı eylemlerin kurduğu cümlelerde söz konusu ekleri alanlar, hareketi yapanlardır. Yani öznedir. “Bakıcılar, çocukları uyuttu.” örneğinde uyutan, “bakıcıları”dır ve yaptıran kimliğiyle öznedir. Uyuyan da “çocuklar” olduğundan yapan niteliğiyle öznedir. Yapacağımız tek şey,*

⁷ Ettirgen ve oldurgan çatı yerine Kerime Üstünova'nın önerdiği kavram “Yaptırımlı Çatı”dır. Çalışmada bu kullanım tercih edilmiş, ilgili bölümde ayrıntılı irdelenmiştir.

yaptıran özneye yapan özneyi birbirinden ayıran birer terim bulmaktır. Bunun için “birincil özne” ve “ikincil özne” terimlerini önermekteyiz.

7- Eylemin yaptığı işten etkilenen dil birimleri sadece {-I} / {-Ø} ekleriyle kullanıma çıkmaz. Diğer durum ekleriyle de işten etkilenen dil birimleri gösterilebilir. Bu durumda hangi ad işletme ekiyle çekimlenirse çekimlensin işten etkilenen yani nesne alan eylemler geçişli sayılmalı. (Üstünova, 2012B: 12-13)

BİRİNCİ BÖLÜM

BİÇİM BİRİMSEL ÇATI YÖNTEMİ

Türkçe öğretiminde, eklemeli yapısı gereği, özne-yüklem ilişkilerini belirlemede sözlüksel ve söz dizimsel çatı yöntemlerindense biçim birimsel çatı yöntemi yeğlenir. Hatta dil çalışmalarında sözlüksel ve söz dizimsel çatıdan söz edilmez bile. Eylem kök ya da gövdelerine çatı ekleri getirilerek işletilen biçim birimsel çatı yönteminde özne ile yüklem arasındaki ilişki biçimlenir. Özne ile yüklem arasındaki ilişkiden kasıt daha çok sisteme öge ekleme, öge değiştirme ya da sistemden öge çıkarmadır. Çatı eklerinin diğer işlevleri her çatı ulamı özelinde ayrıca değerlendirilecektir zira morfeplerin belirleyici olduğu bu yöntemde eylemlerin doğuştan getirdiği istemlerini belirleyen özellikler (eylemin kılış, olma, durum bildirmesi; geçişli/geçişsiz olması ya da etken/edilgen yapıda olması vb.) de oldukça önemlidir.

Söz diziminde ögelerin nasıl sıralanacağı, hangi ögenin sisteme girip hangi ögenin sistem dışına itileceği -sistemin izin verdiği sınırlar içerisinde- vericiye ya da cümle kurucusu yüklemle yetki ve donanımına bağlıdır. Özne-yüklem ilişkilerini belirlerken kullanılan en elverişli yol ise sisteme ve bunun özelinde eyleme çatı eklerinin yerleştirilmesidir. Eylem kök ya da gövdelerine {-(I)l}, {-(I)n}, {-(A)r}, {-(I)r}, {-(I)t}{-DIr} ve {-(I)ş} ekleri getirilerek hareketi yapan ögeler üzerinde değişikliğe gidilebilir.

1.1. Biçim Birimsel Dönüştürücü Çatı

Öznenin, eylemde belirtilen işi hem yaptığı hem de yapılan işten yine kendisinin etkilendiği çatı ulamıdır. Bir başka deyişle birincil özne görevindeki unsurun, birincil nesne görevini de üstlendiği yapılarıdır. Bu çatı ulamında özne ile nesnenin sistemde aynı ögeyle işaretlenmesi söz konusudur. Eylem kök ya da gövdelerine {-(I)n} eki getirilmesiyle oluşturulur.

Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lugati't-Türk adlı eserinde {-(I)n} ekinden yola çıkarak dönüştürücülüğün iki ayrı fonksiyonu üzerinde durmuş; bunları, verdiği örneklerle desteklemeye çalışmıştır. Ahmet Bican Erçilasun, eser üzerine çalıştıktan sonra dönüştürücü

çatının anlamsal işlevini şöyle aktarmıştır: Öznenin, eylemde belirtilen işi herhangi bir yardım almadan, eylemde belirtilen işe başkasını katmadan, kendi başına yaptığını belirtmek (2014: 278). Buna ek olarak söz konusu metinde geçen *özi* sözcüğüyle anlatılan kavramın günümüzdeki *kendi* sözcüğüne denk geldiği söylenebilir ki bu ayrıntı dönüşlü çatı ulamının “öznenin hem eylemde yansıtılan işi yapan hem de aynı işten etkilenen olma” koşulunu destekler niteliktedir.

Muharrem Ergin, {-I)n} eki üzerinden söz konusu çatıyı “Öznenin yaptığı işin etkisinin yine özneye döndüğü eylem” biçiminde tanımlayıp Türkçenin eski dönemlerinden beri kullanılan bir yapı olduğunu belirtir. Verdiği *tap-t-n*, *dövü-n* gibi örneklerle “kendi kendine yapma” görevinde kullanıldığını söyler⁸ (2004: 202).

Gürer Gülsevin, “*Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler*” adlı çalışmasında dönüşlü çatının hangi eylemlere gelebildiğini, “...*Geçişsiz tabanlara nadiren eklenir, çoğunlukla geçişli tabanlara gelir. Geçişsiz tabanlara geldiği az sayıdaki örneklerde de ‘dönüştürme’ fonksiyonundan çok ‘pekiştirme, kuvvetlendirme’ görevi üstlendiği görülür.*” sözleriyle belirtir (1998: 126).

Zeynep Korkmaz, “*Yapılan işin yapana döndüğünü veya bir işin kendi kendine yapıldığını ya da olduğunu gösteren bir çatı türüdür.*” diye tanımladıktan sonra bu tür eylemlerin eylem kök ya da gövdelerine eklenen; genellikle {-I)n} ve bazı hallerde {-I}l} eki ile kurulduğunu söyler (2009: 550-551).

Korkmaz’ın, {-I}l} ekinin kullanım sıklığının olmayışına dikkat çekmesi ile Gülsevin’in “Geçişsiz tabanlara geldiği az sayıdaki örneklerde de ‘dönüştürme’ fonksiyonundan çok ‘pekiştirme, kuvvetlendirme’ görevi üstlendiği görülür.” ifadesi önemlidir. Zira söz konusu ekin dönüşlü çatıyı yansıtma fonksiyonu tartışmaya açıktır. Bu tür yapılara sahip pek çok örnekte bu ekin söz konusu eki yansıtmaktan çok bir türetme eki görevini yerine getirdiği söylenebilir.

“*Kadın envai türlü dualar, teşekkürlerle Yusuf’un ellerine sarılıyor, kız ise, hiçbir harekette bulunmadan, yabancı ve soğuk gözlerle bunlara bakıyordu.*”
(s.36)

⁸ Ekin anlamsal işlevi konusunda çoğu araştırmacı benzer görüşlere sahiptir. Bk: İmer-Kocaman-Özsoy (2013), Hengirmen (2009), Kornfilt (2001).

Cümlede geçen *sarıl-* eylemine yüzeysel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında bu dil birimi, *sar-* eylemine *{-(i)l}* dönüşlü çatı eki almış bir yapı olarak değerlendirilebilir. Ancak eylemin ve ekin anlamsal işlevine dikkat edilirse öznenin, eylemde bildirilen işi “kendi kendine yapma/kılma özelliğinin olduğunu ya da öznenin aynı zamanda yapılan işten etkilenen konumuyla birleştiğini söylemek oldukça zordur. Zira cümlede *sar-* eylemini yapan/özne (kadın) bir de bu işten etkilenen/nesne (Yusuf’un eli) bulunmaktadır. Özne ile nesnenin bağımsız birer öge olarak konumlandırıldığı böyle bir cümlede hem özne ile nesne birleşmesi/tekleşmesi söz konusu olamaz hem de öznenin bu işi kendi kendine yaptığı söylenemez. Dolayısıyla *sarıl-* eylemiyle kurgulanan bir cümlede özne ile nesnenin ayrı birer öge olması dönüşlü çatının doğasına ve mantığına uymaz. Daha önce belirtildiği gibi özne ile nesnenin aynı öge olma zorunluluğu göz ardı edilemez.

Dönüşlü çatı ekinin kullanıma çıktığı eylemler konusunda benzer yaklaşımlar söz konusudur. Tahsin Banguoğlu ve Kemal Eraslan gibi araştırmacılar *{-(I)n}* ekinin, olma bildiren geçişsiz ya da yapma bildiren geçişli eylemlerden oluşan biçimlerini dönüşlü olarak tanımlar (Banguoğlu, 2007: 414-415; Eraslan, 2012: 314-315). Ancak dönüşlü çatının anlamsal ve söz dizimsel işlevinden hareketle farklı düşünen araştırmacılar bulunmaktadır. Bunlardan ilki dönüşlülükte nesnenin pasifleşip öznenin aktifleştiği, yani öznenin, nesneyi kendi üzerine aldığı belirten Ömer Demircan’dır (2003: 109). Öznenin nesneyi üzerine alabilmesi için eylemin nesne alabilme potansiyeline sahip olması, bir başka deyişle geçişli olması gerekir. Ancak “olma bildiren geçişsiz eylemler” sisteme nesne girişine izin vermez. Dolayısıyla Demircan, bu tür eylemlerin dönüşlü çatı ulamını yansıttığı görüşüne uzaktır.

Kerime Üstünova ise “*Dönüşlü çatı, eyleme getirilen bir ekle birincil öznenin niteliklerinin değiştirildiği; yapan öznenin etkilenen özne konumuna getirildiği, dolaylı olarak nesnenin gizlendiği, çatı ulamıdır. Kılış eylemleri aldıkları bir ekle dönüşlü eyleme çevrilebilirler. Bünyelerinde etkileyici güç barındıran eylemler -ki buna geçişli eylem denir- bu gücü, kendi doğal katılanları birincil özneye birincil nesneden birine yüklemek durumundadır. Eylem herhangi bir ek almadan, dışarıdan müdahale görmeden, bu gücü nesneye yüklerse kurulacak cümlede birincil nesne zorunlu öge olarak yer alır. Eylem, söz konusu etkileyici gücü birincil özneye yüklemek isterse bunun için eyleme dönüşlülük eki getirilmelidir. Eylem yapısındaki etkileyici gücün, eylemin doğal katılanlarından birincil özneye yüklenmesini ve öznenin hem yapan hem etkilenen kimliğiyle görev*

almasını sağlayan ek, dönüşlülük ekidir.” (2016:44) diyerek dönüşlülük eklerinin kılış bildiren eyleme –ki bunlar aynı zamanda geçişlidir- geldiğini vurgulamıştır. Bu açıdan Tahsin Banguoğlu ve Kemal Eraslan’ın “oluş bildiren geçişsiz eylemler” ulamına karşı çıkarken Ömer Demircan’ın görüşlerine yakın bir çizgide durur.

“Yusuf Akşamları eve gelip yıkandıktan sonra sokak üstündeki odaya oturuyor, Muazzez'in sofraya hazırlamasına bakıyordu. (s.162)

Cümlesinde *yıka-n-* eylemi dönüşlü ve geçişli olmasına karşın yüzey yapıda birincil nesneyi barındırmaz. Biçimsel olarak dönüşlülüğe bakıldığında “*Yusuf, Yusuf'u yıkadı*” önermesi ortaya çıkmış ve özne (Yusuf) ile nesne (Yusuf) eş değer bir duruma gelmiştir. Buradaki koşul, yapan ile etkilenenin aynı unsur olmasıdır. Dönüşlü çatının işlevini yerine getirebilmesi için bu olmazsa olmaz bir koşuldur. Zira söz konusu eki alan her yapının dönüşlü çatıyı yansıtmadığı bir gerçektir.

“Yusuf, Muazzez ve Ali, her üçü de yepyeni giyinmişlerdi.” (s.29)

Cümlesinde yüzey yapıda görünmese de *yepyeni* sözcüğünden ve dil dışı göndergelerden anlaşılacağı üzere “yepyeni elbise” öbeğinin cümlede yer bulduğu söylenebilir. Cümlede geçen *giy-(i)-n-miş-ler-di* eylemi {- (I)n} eki almasına karşın özne (Yusuf, Muazzez ve Ali) ile nesne (yepyeni elbise) eş değer bir konumda değildir. Burada etken ve geçişli *giy-* eylemi, etkileme gücünü nesneye yüklemiştir. *Giy-* eylemi kişinin kendine yönelen bir süreç anlatmasına karşın, bu eylemin içsel üyesi kişinin kendisi olamamaktadır (Koşaner, 2005: 54). Dolayısıyla *giyin-* eyleminin dönüşlü olduğu söylenemez. Dikkat edilmesi gereken konu dönüşlülük eki alan eylemin özne ile nesnenin eş değerli olduğunu yansıtmaması gerektiğidir. Aksi durumda biçimsel olarak {- (I)n} ekini almış olması söz konusu eylemi dönüşlü yapmaz.

Üstünova, “Eylem İşletimi” adlı çalışmasında dönüşlü eylemin sunduğu anlam çeşitlerini ve bunun sonucunda dönüşlü eylem özelliği gösteren dil birimlerini şöyle örneklendirmiştir:

“Kişisel bakım, hazırlık, serbest kalma, kurtulma anlatan, eylemin kişinin kendine, yapana (özneye) yöneldiği eylemler yani eylemin etkileyici gücünün birincil özneye yöneldiği eylemler, dönüşlü sayılmalıdır: aran-, bezen-, bölün-, bürün-, çalkan-, çırpın-, donan-, dövün-, eşin-, gerin-, kapan-, kasın-

, kazın-, kımıldan-, korun-, ovun-, örtün-, övün-, sarın-, soyun-, sürün-, taran-, vurun-, yıkan- vb.” (2016:48).

“Yusuf gocuğuna bürünmüş, hızlı adımlarla Aşağıçarşı'dan geçerken Hacı Etem'e rast geldi.” (s.65)

bürünmek: Bürüme işine konu olmak⁹

eden (bürü-)/özne: Yusuf

etkilenen/nesne: Yusuf

“Şahinde ancak o zaman biraz şaşırarak: "Amanın, bu kız deli mi oldu, nedir?" diye dövündü.” (s.130)

dövünmek: Aşırı üzüntü, çaresizlik, pişmanlık duyarak çırpınmak, kendi kendini dövmek¹⁰

eden (döv-)/özne: Şahinde

etkilenen/nesne: Şahinde

“Ağır gocuğun altında gerinmek istedi, fakat halsizlikten bunu da yapamadı.” (s.203)

gerinmek: Kolları açarak gövdeyi gergin bir duruma sokmak¹¹

eden (ger-)/özne: O (Yusuf)

etkilenen/nesne: O (Yusuf)

“Salâhattin Bey de soyunmadan bunun üzerine uzandı.” (s.141)

soyunmak: Üstündeki giysilerin bir bölümünü veya tümünü çıkarmak¹²

eden (soy-)/özne: Salâhattin Bey

etkilenen/nesne: Salâhattin Bey

“Karısı sürünerek ona doğru sokuldu.” (s.104)

⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

¹¹ <https://sozluk.gov.tr/>

¹² <https://sozluk.gov.tr/>

sürünmek: Karnı üzerinde sürünerek gitmek¹³

eden (sürü-)/özne: Karısı (Şahinde)

etkilenen/nesne: Karısı (Şahinde)

Cümlelerinde *bürü-n-*, *döv-(ü)n-*, *ger-(i)n-*, *soy-(u)n-*, *sürü-n-* eylemleri aldıkları dönüşlülük ekiyle birincil özne ile birincil nesnenin aynı dil birimiyle karşılanmasını sağlamış; böylece eylemlere kendi kendine olma anlamı yüklenmiştir.

Dönüslü çatı ulamının yansıtılması için eyleme {-I)n} ekinin getirilmesi yeterli değildir. Eylemin söz konusu eki almamış şeklinin (kök/gövde) sisteme nesne girişine izin vermesi, yani geçişli eylem olması gereklidir. Bir başka deyişle işi, hareketi yapan özne ile o işten etkilenen nesnenin aynı ögeyi gösterdiği bu çatı ulamında eylemin {-I)n} eki almamış biçimi geçişli ve kılış bildiren bir eylem olmak zorundadır. Geçişsiz, olma ya da durum bildiren bir eyleme getirilen söz konusu ek dönüşlü çatı eki değil, türetme ekidir.

1.2. Biçim Birimsel Edilgen Çatı

Eylem kök ya da gövdelerine {-I)l} ve {-I)n} ekleri getirilerek oluşturulan çatı biçimidir. Söz konusu eki alan eylemle kurgulanan cümlede, eylemin yansıttığı iş, oluş ya da durumu yapan/eden/yaptıran/ettiren/olan/olduran özne; belirsiz, kestirilemez durumdadır ya da kestirilse bile yüzey yapıda yer alamaz. Bu nedenle söz konusu eki almış eylemlerle oluşturulan cümlelerde birincil özne kendisine yer bulamaz, herhangi bir ad ya da zamirle yüzey yapıya çıkma olanağı bulamaz. Bir başka deyişle edilgen çatı eki alan eylemle kurgulanmış cümlede öge (özne) silme olayı gerçekleşmiş olur.

Edilgen çatının doğuşu ve ilk kullanım alanları konusunda Türkiye’de yapılmış çalışma sayısı oldukça azdır. Yabancı Türkologlar içerisinde de farklı görüşler bulunmaktadır. Edilgenliğin Türkçede yeni bir kullanım alanı olduğunu ve yukarıda sözü edilen eklerden çok {-d} ekiyle kurulduğunu (to-d- > doyul-) düşünen (Ramstedt, 1957:149), {-I)l} ekinin bol- eyleminden oluştuğunu ve zamanla {-I)n} ekine dönüştüğünü iddia eden (Şçerbak, 1981: 107-108), {-I)l}’yi yapım eki olarak gören (Sevortyan, 1962:94) ve Türkçenin tarihi devirlerinden itibaren sıkça {-I)l} ve kısmen {-I)n} ekinin söz konusu çatı ulamını sunmak amacıyla kullanıldığını belirten (Clauson, 1962:12, 1972: 158)

¹³ <https://sozluk.gov.tr/>

Türkologlar bulunmaktadır. Araştırmacıların bir bölümüne göre edilgen çatı eklerinden {-I}l}, yapım eki olarak kullanıma çıkmış olmasının yanı sıra edilgen çatı eklerine öncülük etmesi adına da dikkat çekicidir.

Old Turkic Word Formation adlı kitabında Marcel Erdal, edilgen çatı ulamında kullanılan eklerin {-I}l}, {-t(I)}l}, {-s(I)}k} olduğunu ve bunların içinde {-I}l}'nin en sık kullanılan ek olduğunu belirtir (1991: 651).

“Eski Anadolu Türkçesinde Çatı” adlı doktora tezinde Ebru Alagöz Boyraz, edilgenliğin DLT’de “meçhul fiil¹⁴” kavramıyla geçtiğini bunun için eyleme lâm (l) ve nun (n) harflerinin getirildiğini aktarır. Yine aynı eserden *er ağırlaldı* “adam ağırlandı”, *at bağışlandı* “at bağışlandı” örneklerini sunar (2019: 192).

Jean Deny Türk Dil Bilgisi kitabında edilgen çatı ulamını:

“- Öznenin başka bir zihni kavram tarafından işlenilmiş eyleme uğradığını bildirir: “su dolduruldu”.

*- Bir eylemin konusu olmaktan ibaret bir anlam alacağı yerde genellikle bir eylemin konusu olabilmek anlamını alır, yani yeterlilik belirtir: yenil-
“yenilmeye müsait olmak”*

- Cümlelerin öznesi belirsizlik bildirmeyen bir kişi olduğu zaman kullanılabilir” diye sınıflandırarak verir (2012: 340).

Ömer Demircan gizil anlatım olarak yorumladığı edilgenliğin iki yolla gerçekleştiğini, bunlardan ilkinin {-I}l} / {-n} ile eyleyen ve etkileneni dışlamak; diğerininse {-I}n} ile nesnel ögesini silmek olduğunu belirtir (2003: 99). Ayrıca edilgenliğin Türkçede kendine özel biçimsel ve dizimsel olarak ayırıcı biçiminin olmadığını söyler (2003:104).

¹⁴ Burada anlatılmak istenen “meçhul çatı” kavramının kullanım alanı ve işleviyle ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Eylemde öznenin bilinmemesini “meçhul Çatı” kavramıyla açıklayan dilciler olsa da bunun konuyu genellemek olduğu söylenebilir. Yüzey yapıda görünmese ya da özne kestirilemese de edilgenliğin bazı kullanımlarında aslında öznenin verici tarafından bilindiği ancak söylenmek istemediği görülür. Bir başka deyişle edilgen çatı eki almış bazı eylemlerde *yapan* verici tarafından bilinir ancak alıcıyla paylaşılmaz. Dolayısıyla öznenin bilinip cümle dışına mı atıldığı yoksa eylemde anlatılan işin gerçekten bilinmediği konusu cümlelerin sunduğu bağlamla anlaşılabilir. Buna ek olarak edilgen çatı (öznenin pasifleşerek cümle dışına itilmesi) ile meçhul çatı (iş yapanın gerçekten bilinmediği) arasında dil bilimsel bir fark olduğunu, bunu edilgenlik ekinin geçişli eyleme, meçhul çatı ekinin ise geçişsiz eylemlere ulanması olarak değerlendiren görüşler bulunmaktadır (Demircan, 2003: 104-Alagöz Boyraz, 2019: 192). Konuyla ilgili diğer görüşler için bknz: Karabacak (2002), Ergin (2004).

Fatma Ülken, “Ayrıca edilgen çatıya geçen eylemlerin etken çatılarına oranla büyük çapta dilbilgisel ve anlamsal bağımsızlık kazandıkları da bir gerçektir.” diyerek edilgen çatının, etken çatıların sahip olamadığı yeni tümleçleri yapısında bulundurabildiğine dikkat çekmiştir. (1981: 69)

Ferhat Karabulut, edilgen yapıları aslında cümleden öznenin dışlanıp onun bıraktığı boşluğun nesne tarafından doldurulması olarak görür. Bu işlem için sıfat-fiillerin kullanıma geçtiğini söyleyerek başka bir kapı aralar (2010: 365-366).

Kerime Üstünova eylem işletme eki olarak gördüğü edilgen çatı eklerinin, etken eyleme gelerek hareketi yapanı bilinmez kıldığını belirtirken ayrıca bir konuyu dikkate sunar: “Ancak edilgen eylem, öznesi olmayan eylem değildir. Yalnız birincil özne¹⁵ yüzey yapıya çıkamaz. Çünkü edilgenlik ekinin iki ön koşulu vardır. a. (-Ø)¹⁶ ekiyle ad işletimine girerek eylemde anlatılan işi yapan olarak kodlanan özne (ad / zamir), edilgen eylemin kuracağı cümlede yer alamaz. b. Eğer edilgen eylem geçişliyse (-Ø) ekiyle ad işletimine giren birincil nesne ister.” (2016: 34).

Üstünova'nın edilgenliğe bu biçimde yaklaşması, “edilgen çatı ulamında özne olmaz” yargısını tartışmaya açması açısından önemlidir. Gerçekten de edilgen çatı ulamı, “öznesi olmayan eylemler” anlamına gelmez. Öznenin olduğu ancak vericinin bunu çeşitli nedenlerle bilinmez kılmak istediği yargılar için edilgen çatı ulamına başvurulur.

“Bu bolluğun İhsan ve Şakir gibi birkaç zengin ve hovarda arkadaştan çıktığı ve Etem'in bunlara hem dalkavukluk ettiği hem de eğlencelerine her iki cinsten mahluklar tedarik edip getirerek bazı ufak hizmetler gördüğü söylenirdi.” (s.32)

Örnek cümlede *söyle-n-* eylemi {- (I)n} ekini alarak edilgen eylem olmuştur ve *söyle-* eylemini yapanlar cümleye girememiştir. İş yapan birincil özne cümleden dışlanmış; ekli birincil nesne (bu bolluğun İhsan ve Şakir gibi birkaç zengin ve hovarda arkadaştan çıktığı ve Etem'in bunlara hem dalkavukluk ettiği hem de eğlencelerine her iki cinsten mahluklar tedarik edip getirerek bazı ufak hizmetler gördüğü), eksiz birincil nesneye dönüşmüştür.

¹⁵ Yalın durumdaki özne; cümlede yüklem yapıyor işi yapan/yapmaya, eden/etmeyen, ya da olan/olmayan dil birimidir. Bu sözlüksel özneye geleneksel dil bilgisi *gerçek özne* demektir. Ad değerinde olup yalın durum çekimine giren tüm dil birimleri özne olurlar (Üstünova, 2012: 165).

¹⁶ Bu çalışmada, geleneksel dil bilgisinin yalın durum eki dediği bu eke (-Ø) birincil özne durumu eki denmektedir. (Üstünova, 2016: 27)

Burada *söyle-* eylemiyle anlatılan işi yapan birileri vardır ancak bunu gizleme gereksinimi görülmüş ve eylemde kodlanması gereken kişi kestirilemez bir duruma geçmiştir. Metinden ve bunun özelinde cümleden anlaşılır; İhsan, Şakir ve Etem'in yaşadığı yerde yukarıda sözü edilen durumun yaşandığı ancak bunu dile getiren belirli kişi ya da kişilerin kestirilemediğidir. Bir başka deyişle doğru ya da yanlış ortada bir yargı bulunmaktayken bu yargının kimin tarafından söylendiği belirsizdir. Günlük hayatta rastlanılan söylenti ya da dedikodunun başka kişilere aktarılmasında edilgen çatı ulamı oldukça uygundur ki yukarıdaki cümle bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır.

“Duvarlara güzel hatlarla yazılmış birçok levhalar asılmıştı.” (s.168)

Geçişli, etken eylemlerine (yaz-, as-) getirilen {-(I)l} eki yoluyla özne gizlenmiştir. Bu cümlede edilgenliğin bir başka kullanım alanı görülmektedir. Verici eylemi yapan/edeni bilmediği için birincil bir özneyi alıcıya yansıtamamış, birincil özne sistemde işaretlenemediği için yine ekli birincil nesnenin (levhaları) eksiz birincil nesne (levhalar) olarak sistemde yer edindiği görülmüştür. Buna ek olarak anlamsal açıdan bakıldığında “levhaları yazan ve duvara asan kişi”nin kim olduğu verici ve alıcı için gereksiz görülmüştür. Gerçekten de bu gibi durumlarda işi yapan/eden bilgisinin söz diziminde yer alması dilin tasarruftan yana tavrına ters düşmekte, yazar ve okuyucu için herhangi bir önem arz etmemektedir. Edilgenliğin bu işlevi iletinin yansıtılmasında vazgeçilmez bir konfor alanı açmaktadır.

Edilgen eylemin kullanım alanı oldukça geniştir. Bunlar arasında herkesi ilgilendiren genel bir konu ya da halka açık söylemler bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda öznenin kestirilebilir olması ya da öznenin belirtilmesinin gereksiz olması nedeniyle edilgen eylem tercih edilir (Üstünova, 2016: 39).

“Bugün seferberlik ilan edildi; harp var!” (s.153)

Seferberlik ilan etmek “Bir ülkenin silahlı kuvvetlerini savaşa hazır duruma getirmek için gerekli duyuruyu yapmak” olarak tanımlanmaktadır¹⁷. Bu nedenle duyuruyu yapacak, savaşı ilan edecek kurumlar ve tabii kurumlarda görevli yetkililer bu cümlenin öznesi olacaktır. Ancak dil dışı göndermelerden yola çıkarak duyuruyu yapan öznenin çok,

¹⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

iletinin kendisinin (savaş ilan edilmesi) daha önemli olduğu düşünülürken öznenin geri plana itilmesi oldukça anlaşılabilir bir durumdur.

Geleneksel yaklaşımda edilgen çatıyı özne ile nesnenin değer değişimi olarak görenler de bulunmaktadır (Akerson, 2008: 253). Bu bakış açısına göre cümleden düşen, bilinmez olan öznenin yerini ve görevini nesne yüklenir ki buna geleneksel dil bilgisinde “sözde özne” denir. Ancak etken çatıdan edilgen çatıya geçiş, nesne konumundaki bir ögenin çatı değiştirme yoluyla özne konumuna yükseltilebilmesi değil, söz diziminden öge eksiltmektir (Üstünova, 2016: 35).

“Epeyce kafayı tuttıkları sırada kapı çalındı, içeriye fabrikatör Hilmi Bey ile Hacı Etem girdi.” (s.44)

Yukarıdaki cümleden anlaşılan “(Onlar) epeyce kafayı tuttıkları sırada Hilmi Bey veya Hacı Etem kapıyı çalmış / kapıya vurmuş / zile basmıştır.” Yapılan eylem ne olursa olsun bu eylemi gerçekleştirenin -devamında gelen cümleden anlaşıldığı üzere- Hilmi Bey veya Hacı Etem olduğu görülmektedir. *Çal-* eylemine getirilen {-(I)n} edilgen çatı ekiyle ilk cümledeki birincil öznesi dışlanmış, sistemde yer bulamamıştır. Yine ilk cümlede yer alan eksiz birincil nesnenin (kapı) de bağlamdan yola çıkarak aslında ekli birincil nesne (kapı-y-ı) olduğu görülmektedir. Özetle edilgen çatı eki, *çal-* eylemine gelerek iki biçimsel ve söz dizimsel işi yerine getirmiştir: Cümleden öge eksiltmek ve ekli birincil nesneyi eksiz birincil nesneye çevirmek. Edilgen çatı ekinin buradaki anlamsal işlevi hayatın olağan akışıyla da örtüşmektedir. Zira kimin / kimlerin geldiği cümlelerin devamında belirtilse de kapıyı çalma işini yapan kişinin kim olduğu, evin içindekiler tarafından bilinemez ve tahmin edilemez. Ayrıca söz konusu işi yapanın kim olduğu bilgisi önemsizdir. Edilgen çatının en somut işlevi bu noktada devreye girer: gereksiz bilgiyi sistem dışına itmek.

“Bu şekilde Yusuf’la Muazzez’e bir düğün yapılmış oldu.” (s.141)

- a. Bu şekilde Yusuf’la Muazzez’e bir düğün yapılmış oldu.
- b. Salâhattin Bey bu şekilde Yusuf ile Muazzez’in düğününü yaptı / organize edip gerekli destekleri sağladı.¹⁸

¹⁸ Cümlelerin vermek istediği iletiyi ve metnin sunduğu bağlamı bozmamak koşuluyla etken çatıya dönüştürülmüştür.

Bu cümleler incelendiğinde a'daki cümlelerin eylemi edilgen çatı eki almış ve birincil özne (Salâhattin Bey) cümlede temsil edilememiştir. b.deki ekli birincil nesnesinin (düğününü) a'da özne konumuna geçmediği, işi yapan/eden öge olmadığı görülmektedir. Bu nedenle edilgenliğe özne ile nesne arasındaki bir görev değişikliği olarak bakmak veya “sözde özne” gibi bir ara formül sunmak doğru değildir. İki cümle arasındaki söz dizimsel fark, b. cümlesinde yüzey yapıya çıkan öznenin (Salâhattin Bey) a. cümlesinde söylenmemesi ya da gizlenmesinden ibarettir.

Edilgen çatı ulamının çok çeşitli kullanım alanı bulunmaktadır. Öznesi tahmin edilebileceğinden söylenmesi gerekli görülmeyen, alışkanlık kazanmış davranışlarda sıkça edilgen eylemlerden yararlanır (Üstünova, 2016: 38).

“Kış günleri ise bu masa içerde bir odada hazırlanır, Edremit'te pek de lüzumu olmayan mavi bir çini soba yanar ve rakı burada içilirdi.” (s.44)

Cümlelerin yüklemde geçen *içil-* edilgen yapıyla eylem bir alışkanlığı anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca yüklemde önce “kış günleri” ifadesi ve *hazırlan-*, *yan-* ve *içil-* eylemlerinin geniş zamanla işleme girmesi söz konusu alışkanlığı desteklemektedir. Bu tarz alışkanlıklar uzun yıllar ve pek çok kişi tarafından yinelenmesi için öznenin sistemde kodlanması gerekmez. Bir başka deyişle cümlede geçen söz konusu üç eylemin kimin tarafından gerçekleştiği önemsizdir. Bu gibi durumlarda edilgen çatı ulamı oldukça işlevseldir.

Gelenek ve göreneklerin anlatımında da sıkça edilgen eylemlere başvurulur. Zira gelenek ve görenekler uzun yıllar yapılan / edilen durum ya da hareketleri anlattığından belirli bir öznenin sistemde kodlanması gereksizdir (Üstünova, 2016: 43).

“Fakat Ali'lerin evinde nişan hazırlığı başlamış, hatta nişanda gönderilmesi âdet olan baklava tepsisini örtecek kırmızı gaz boyaması bile bir kenara ayrılmıştı.” (s.84)

Örnek cümlede iki edilgen eylem (*gönderil-*, *ayrıl-*) bulunmakla birlikte özellikle *gönderil-* eylemi uzun yıllar devam eden bir geleneği yansıtmak amacıyla kullanılmıştır. Söz konusu eylemle birlikte kodlanan “âdet olan” ifadesi de bir gelenek ve göreneğe vurgu yapmaktadır. Böyle bir durumda *gönder-* eylemini gerçekleştiren kişi ya da kişileri sistemde işaretlemek hem gereksizdir hem de makul görünmemektedir. Dolayısıyla özne, söz diziminde yer bulamaz ve sistem dışına itilir.

Kerime Üstünova, “Eylem İşletimi” adlı kitabında edilgen çatılı eylemin 21 kullanım alanını belirlemiştir. Aşağıda sıralananlar, edilgen çatı ulamının tercih edilme nedenlerini de yansıtmaları açısından önemlidir:

- 1- Makale, kitap vb. bilimsel çalışmalarda edilgen çatıdan yararlanır.
- 2- Alışkanlık kazanmış davranışlar, öznesi kestirileceğinden edilgen çatıda sunulabilir.
- 3- Herkesi ilgilendiren genel bir konuda özne kestirilebilir olduğundan edilgen eylem kullanılabilir.
- 4- Yemek tarifleri verilirken edilgen çatıdan yararlanır. Yemekler herkes tarafından yapılabileceğinden özne deyişkendir. Bu nedenle özne bilinmesine rağmen cümle dışında tutulur.
- 5- Dinleyenlere hitaben yapılan konuşmalarda ikinci kişiyi / kişilerin özne olduğu varsayılar onların üzerinden edilgen eylem kullanılarak cümle kurulabilir.
- 6- Halka açık söylemlerde edilgen eylem kullanılabilir.
- 7- Atasözlerinde edilgen eylem kullanılır.
- 8- Düzgülerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 9- Deyimler, umuma açık söylemler olduğundan edilgen çatıdan yararlanır.
- 10- Bilmecelerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 11- Tekerlemelerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 12- Türkülerde, şarkılarda edilgen çatıdan yararlanır.
- 13- Manilerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 14- Ninnilerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 15- Ağıtlarda edilgen çatıdan yararlanır.
- 16-Şiirlerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 17- Üstü örtük söylemlerde edilgen çatıdan yararlanır.
- 18- Birilerinin alınmasını engellemek amaçlı edilgen çatı kullanılır.

19- Birilerini açıkça suçlamamak için edilgen çatı kullanılabilir.

20- Öznenin bilinmesine gerek görülmeyen genel söylemlerde edilgen çatı kullanılabilir.

21- Gelenek ve göreneklerin anlatımında edilgen çatı kullanılabilir. (2016: 37-43).

Edilgen eylemin kullanım amacı yalnızca özneyi cümleden atmak değildir. Bununla birlikte verici, yukarıdaki kullanım alanlarından birinde, tercihinin göre -işi yapanı / edeni / kılanı vb. bilinmesine rağmen- özneyi söylemek istemediği, öznenin tahmin edilebilir olduğu durumlarda edilgen çatıya başvurur. Burada vurgulanması gereken nokta, amaç her ne olursa olsun edilgen çatı ulamının bir tür öge eksiltme aracı oluşudur.

1.3. Biçim Birimsel İşteş Çatı

Eylemin karşılıklı, birlikte, ortaklaşa yapıldığını bildiren çatı ulamına işteşlik denmektedir. Eylemin yansıttığı iş ya da hareket en az iki kişi tarafından gerçekleştirilir ve bu kişiler cümlede özne ve nesne konumunda yer alır. Bu çatı ulamının anlamsal işlevi, her iki konumun sırasıyla yer değiştirmesini sağlamaktır. Bir başka deyişle eylemin yansıttığı işi kişilerden biri yaptığında (özne) diğeri o işten etkilenen (nesne) olurken roller değişir ve özne, nesne; nesne ise özne olur. Eylem kök ya da gövdelerine {-(I)ş} eki getirilmesiyle oluşturulur.

“Fakat birbirlerine söyleyecek bir şey bulamadılar ve sıkıntılı bir sükût içinde uzun zaman yüz yüze bakıştılar.” (s.85)

Kübra ile Muazzez, birbirlerine söyleyecek bir şey bulamadılar ve **Kübra ile Muazzez**, sıkıntılı bir sükût içinde uzun zaman yüz yüze bakıştılar.

Kübra, Muazzez'e baktı. / Muazzez, Kübra'ya baktı.
özne ikincil nesne yüklem özne ikincil nesne yüklem

biçiminde yüzey yapıya çıkardığımızda özne ile nesne / etkilenen arasındaki konum değişikliği belirginleşir.

Yukarıdaki örnekte açıkça görüleceği üzere işteş çatı ulamının yansıtılabilmesi için sisteme ve bunun özelinde eyleme {-ş} ekinin getirilmesi gerekir. İşteş çatıyla ilgili

literatüre bakıldığında eyleme gelen ek ve sunduğu anlam konusunda benzer yaklaşımların olduğu görülür¹⁹.

Kaşgarlı Mahmud, işteş çatı ekinin iki işlevini ve bunların birbirinden farkını eserinde ortaya koymuştur. Bunlardan ilki “işte yardımlaşma” anlamı sunan işlevidir ve işteş çatılı eylemle “maña” sözcüğü kullanılarak anlamsal yön ortaya çıkar. Diğeri ise “yarış” anlamı sunan işlevidir ki işteş çatılı eylemle “meniñ birle” söz öbeği kullanılır (DLT II-113).

Gabain, Eski Türkçede geçen *sınaş-*, *amraş-*, *tapış-* eylemlerini örnek göstererek işteş çatı ekinin “karşılıklılık, tekerrür” gibi anlam ilgilerini sunduğunu söyler (2007: 60).

Marcel Erdal, işteşlik eki alan eylemleri “yardım ve yarış etme fiilleri” başlığıyla iki ana grupta değerlendirirken söz konusu eylemlerin “rekabet” anlamını sunmak konusunda birleştiğini belirtir (1991: 552-583).

Ahmet Cevat Emre, {-(I)ş} ekiyle oluşturulan işteş çatının “karşılıklı, beraberce” gibi anlamları yansıttığını belirtir (1931: 436).

Aslı Göksel ve Celia Kerslake, işteş çatılı eylemlere sahip cümlelerdeki özne sayılarına vurgu yapmış; söz konusu geçişsiz, işteş çatılı yapılarda özne konumunda en az iki unsurun bulunduğunu söylemişlerdir (2005: 138).

Jaklin Kornfilt, işteşlik ulamını *birbiri* zamirinden hareketle açıklamaya çalışmış ve bu sözcüğe getirilen ad işletme ekleri yoluyla ya da sözcüğün cümle içerisinde sunduğu anlam ilgilerine göre işteşliğin biçimleneceğini savunmuştur (1997: 158-177, 305).

Necmettin Hacıeminoğlu *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı kitabında işteş çatının işlevleriyle ilgili görüşlerini maddeler halinde ve örneklerle ortaya koymuştur (2008: 143-144 akt. Alagöz Boyraz, 2019: 274):

1- İki failin birbirine karşı hareket etmesi: *kork - u - ş* “birbirinden korkmak”
(DLTII, 221-10).

2- İki failin birbiriyle yardımlaşma ve yardımlaşma halinde olması:

ek - i - ş “tohum

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bk: Ercilasun (1999), Demircan (2003), Korkmaz (2009), Üstünova (2016), Yıldız (2014) vd.

ekmekte yardım etmek” (DLT-I, 178-6)

3- *Birden fazla failin aynı hareketi aynı anda birlikte yapması: ta η la - ş
“hep birlikte şaşmak” (DLT-III, 398-20).*

4- *Bir halin oluşması, bir halden başka bir hale geçiş: bu durumda fiil
dönüştürücü çatısı görünüşündedir: ısı - ş “kendi kendine ısınmak” (DLT-I,
185-8)*

5- *Edilgen (pasif) fiiller: -ş- burada anlamı pekiştirmekte ve hareketin kendi
kendine olduğunu göstermektedir: süzül - ü - ş - “kendi kendine süzülme”
(DLT-II 215-24), sark - ı - ş - “sürekli ve çok damlak” (DLT-II, 215-1).*

6- *Failin tek olması: ad - ı - ş - “ayırma”, kar - ı - ş - “karşılama” (DLT-II,
98-5)*

Yazarlardan yapılan alıntılardan da anlaşılacağı üzere biçim birimsel işteş çatıyla sözlüksel işteş çatı zaman zaman aynı grupta değerlendirilmektedir. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalarda ayrıma gidildiği, az da olsa sözlüksel, söz dizimsel çatılardan söz edildiği gözlenmektedir.

Funda Toprak, işteş çatıyı anlamsal ve söz dizimsel işlevlerine göre altı maddede sıralar. Toprak bu tasnifinde işteş çatı eki almış eylemlerin “yarış, yardımlaşma, beraberlik, karşılıklık, pekiştirme, süreç devamlılığı vb.” anlamsal fonksiyonlarını açıklarken tek özneye sahip işteş çatılı eylemlerden bahsederek söz konusu çatı ulamının söz dizimsel işlevine de değinmiştir (2008: 683-705).

Mehmet Özmen, “Türkçede İşteşlik” adlı makalesinde işteş çatıyla ilgileri görüşleri verip işteş olan ya da olmayan eylemleri sıralamış, ardından söz konusu çatıyla ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Ona göre işteş çatı ulamı eylemden eylem yapan {-(I)ş} kodlayıcısı ya da *birbiri* adıyla oluşturulur. Oluşan bu eylem gövdesi genellikle geçişsizdir ve anlamsal işlevi eylemde belirtilen işin/hareketin ortaklaşa, karşılıklı ya da birlikte yaptığını yansıtmaktır. Eğer eylem karşılıklı yapılıyorsa en az iki kişi ya da taraf birbirine nesne olabilir (2014: 718-719). Özmen’in bu yaklaşımından çıkarılacak iki önemli sonuç bulunmaktadır. Bunlardan ilki eylemin karşılıklı yapıldığını anlatan işteş çatılı eylemlerde öznelerin birbirine nesne olduğunu belirtmesidir ki bu düşünce “özne ile nesne arasındaki konum değişimi” görüşünü destekler (Üstünova, 2016: 53). İkincisi

ise söz konusu çatı ulamını yansıtanın bir yolu olarak *birbiri* adını göstermesidir ki bu da ilerleyen bölümlerde işlenecek olan sözlüksel işteş çatı konusunu işaret etmesi bakımından önemlidir.

Zeynep Korkmaz {- (I)ş-} / {- (U)ş-} ekinin birkaç işlevde kullanıldığını ancak asıl görevinin eylemle özne arasındaki bağlantıdan kaynaklı olarak ortaklaşa bir işi göstermek olduğunu söyler ve söz konusu ortaklaşmanın çeşidine göre ekin işlevini şöyle sıralar (2009:132-133):

1- İki öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller türetir: *atış-*, *bakış-*, *benzeş-*, *boğuş-*, *görüş-* vb.

2- Fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin ortaklaşa yaptığını bildiren fiiller türetir: *ağlaş-*, *bağrış-*, *bekleş-*, *gülüş-*, *kaçış-* vb.

3- Seyrek olarak hem karşılıklı hem de ortaklaşa iş yapma işlevinde fiiller türetebilir: *dayanış-*, *itiş-*, *kakış-* vb.

4- Kendiliğinden oluş bildiren fiiller de türetmiştir: *açış-*, *depreş-*, *güzelleş-*, *kalınlaş-* vb. Ek, burada bir işlev kaymasına uğrayarak “*oluş*” bildiren bir türetme eki niteliği kazanır.

Korkmaz’ın kendiliğinden olma / oluş bildiren eylemlerdeki {-ş} ekini türetme eki olarak değerlendirmesi, işteşlik ekini tanıma, anlamlandırma bakımından çok değerlidir ve yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Kerime Üstünova işteşlik ekini, “*Kılış eylemine ulanan, birincil öznedeki değişikliğe yol açarak hareketin ortaklaşa, karşılıklı yapıldığının anlatılmasını sağlar.*” biçiminde tanımlayıp öznenin birden fazla ve canlı bir özne olması gerektiğini belirtirken eylemde belirtilen işin ya da hareketin *karşılıklı* yapılmasını önemli bir ölçüt olarak görür (2016:29):

“*Evin ön tarafındaki meydanda mahallenin bulgur değirmeni vardı; büyük bir taş çanağın üzerinde tahta kollar vasıtasıyla döndürülen, yine taş bir yuvarlaktan ibaret olan bu değirmeni, kadınlar gülüşüp oynasarak çevirirlerdi.*” (s.20)

Cümlesinde {-ş} ekli, *gül-(ü)ş-* ve *oyna-ş-* eylemlerinde, yapılan işin karşılıklı, ortaklaşa ve birlikte gerçekleştiği anlatılmaktadır. Öyle ki bir kadın gülerken/oynarken diğerleri de

ona eşlik etmekten aynı eylem, aynı anda diğerleri tarafından gerçekleşmeye devam etmektedir. Bu durumu dil bilgisel anlamda şöyle göstermek mümkündür:

Kadın, kadınlara güldü / Kadınlar, kadına güldü
özne ikincil nesne yüklem özne ikincil nesne yüklem

Kadın, kadınlarla oyladı / Kadınlar, kadınla oyladı
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

Üstünova, “İşteş çatı ulamı, birincil nesnenin birincil özneyle birlikte hareket ettiği, sırasıyla birbirlerinin öznesi ve etkileneni olduğu yapılardır.” diyerek özne ile nesnenin birbirlerinin rollerine büründüğüne işaret eder (2016:53). Ona göre işteş çatıda en az iki öznenin canlı birer varlık olması gerekir ki bu durum, çatı ulamını belirlemede ekin anlamsal işlevinin özne ile nesne arasında gerçekleşen konum değişikliği olduğu düşüncesini desteklemektedir.

“Isınmak şöyle dursun, birbirlerine susarak bakışlırlarken onun gözlerinde kendisini ısırmak isteyen parıltılar sezer gibi olmuştu.” (s.86)

Örneğinde geçen *bakı-ş-* eylemi, iki kişinin (metne göre Muazzez ve Kübra) aynı anda, karşılıklı olarak *bak-* eylemini yerine getirdiğini anlatmaktadır. Burada yine kişiler eş zamanlı olarak söz konusu eylemi gerçekleştiren (özne) ve bu eylemden etkilenen (nesne) rollerini üzerine almaktadır. *Bak-* eylemini gerçekleştiren Muazzez’ken Kübra, etkilenen konumundadır. Aynı anda Kübra da karşısındakine bakarak özne olmuş ve Muazzez’i nesne durumuna itmiştir.

Muazzez Kübra’ya baktı / Kübra Muazzez’e baktı
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

“Bunu nasıl yapacağını tasarlarlarken bir gün evde Yusuf’la karşılaştı.” (s.112)

Cümlesinde yüklem görevindeki *karşılaş-* eylemi, hareketin karşılıklı yapıldığını belirtmektedir. *Karşıla-* eylemi etken, geçişli özelliklerini barındırmasına karşın cümlede nesne bulunmamasının nedeni eyleme eklenen {-ş} ekinin, eylemin karşılıklı yapıldığı anlamını sunmasıdır. Ayrıca hareketin birlikte, aynı mekân ve aynı zamanda yapıldığını belirleyen öge (Yusuf’la) yüzey yapıya taşınmıştır. Böylece aslında birbirlerinin nesnesi konumunda olan Muazzez (metinde derin yapıya çekilmiştir) ve Yusuf, özne rolüne

çıkartılmıştır ki alıcının bunu kestirememesi söz konusu dahi olamaz. Yukarıdaki cümlelerin derin yapıda tuttuğu iki cümle vardır:

Muazzez Yusuf'u karşıladi / Yusuf Muazzez'i karşıladi
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

Bu iki cümleye bakıldığında yapan-etkilenen ilişkisi daha açık görülecektir. İlk cümlede Muazzez, özne (yapan), Yusuf nesne (etkilenen) konumundayken ikinci cümlede Yusuf, özne (yapan), Muazzez, nesne (etkilenen) olmuştur. “Değer kayması” olarak adlandırılan bu durumda hareket, işin karşılıklı veya birlikte yapan özne konumundaki kişiler çevresinde döner.

“Hemen eşkıyanın üstüne atıldım, azıcık boğuştuk.” (s.10)

Özne ile nesne arasındaki rol değişiminin belirgin bir örneği olan yukarıdaki cümlede *boğ-* eyleminin eşkıya ile Yusuf (metinde derin yapıya çekilmiştir) arasında karşılıklı yapıldığı anlatılmıştır. Bu tarz eylemlerin anlamsal işlevi eylemin karşılıklı yapılmasına oldukça uygundur. Zira bir kişiye zarar vermenin amaçlandığı böyle eylemlerde karşı tarafın kendini korumak adına bir şekilde “karşılık” vermesi gayet anlaşılır bir durumdur. Öyleyse söz konusu eylemin yapanı ile etkileneni -eş ya da ardıl zamanlı olmasına bakılmaksızın- yer değiştirmek zorundadır.

Ben (Yusuf) eşkıyayı boğdum / Eşkıya beni (Yusuf'u) boğdu
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

Geleneksel dil bilgisinde {-ş} ve {-lAş} ekini alan tüm eylemlerin işteş çatı olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak olma bildiren, dolayısıyla kılıcı niteliğe sahip bir özne barındırmayan eylemler ile bir durumdan başka bir duruma geçişi anlatan eylemler söz konusu eki alsalar bile işteş çatı olarak değerlendirilmesi doğru değildir (Üstünova, 2016:57): *abideleş-, acayıpleş-, acılaş-, adlaş-, ağdalaş-, alıklaş-, birleş-, bollaş-, bütünleş-, derinleş-, devleş-, dilleş-, eğleş-, güzelleş-, katılaş-, kırlaş-, pekleş-, sertleş-, tembelleş-, tenhalaş-, tozlaş-, yakınlaş-, yenileş-, zorlaş-* vb. Zira bu eylemler olma bildirmeleri nedeniyle geçişsizdir ve karşılıklı, ortaklaşa yapma bildirmezler.

“Fakat dedim ya, bir türlü ona yakınlaşamıyorum. İstesem bile yapamıyorum.” (s.54)

yakınlaşmak: *mecaz* Aralarındaki ilgi, sevgi daha güçlü bir duruma gelmek²⁰

Söz konusu cümlede geçen *yakınlaş-* eylemi kılış bildiren bir eylemi değil, duygu durumundaki değişikliği yansıtır. Dolayısıyla sözü edilen eylemin iki özne arasında (Muazzez ile Kübra) karşılıklı ya da birlikte yapılması mümkün değildir. Ayrıca eylemin Güncel Türkçe Sözlükte *mecaz* anlamda kullanıldığının vurgulanması da bu düşüncüyü destekler. Zira cümleden ve onun özelinde eylemin yansıttığı anlamsal ilgiden anlaşılan iki tarafın “yakın olmak için birbirine doğru karşılıklı olarak hareket etmesi”nin söz konusu olmadığıdır. Burada anlatılan iki öznenin birbirine karşı olan duygularının daha güçlü, daha yoğun olmasıdır. Bu nedenle *yakınlaş-* sözcüğünün bir olma bildiren eylem olduğunu ve işteş çatı ulamını yansıtmadığı söylemek yanlış olmayacaktır.

acayıpleşmek: *nesnesiz* Başkalaşmak, yadırganacak bir duruma gelmek, acayıp olma durumu²¹

Bir durumdan başka bir duruma geçişi anlatan oluş / olma eylemlerinin birden fazla özne tarafından birlikte, karşılıklı yapılması mümkün değildir. Zira ortada karşılıklı bir iradeden ve hareketten söz edilemez. Cümleye bakıldığında yüklemde işaretlenen *acayıpleş-* eylemi de bu durumu destekler. Tek bir özne üzerine kurgulanan değişimin ya da başkalaşmanın işteş çatı ulamını yansıtmaması makul ya da mantıklı görünmemektedir.

“Sonra kocasının haberi olmadan yaptığı şeylerin hiç de fena bir şey olmadığına dair beslediği kuvvetli kanaat ve bunu kocasından saklaması sebebinin sırf onunla manasız münakaşalara meydan vermemek olduğu düşüncesi Muazzez'e tam bir vicdan sükûnu veriyor ve onu kocasının karşısına, kendini daha çok güzelleştiren bir cesaret ve neşe ile çıkarıyordu.”
(s.187)

güzelleşmek: *nesnesiz* Güzel bir durum almak²²

Güzelleş- sözcüğü olma bildiren bir eylem olduğu için söz konusu eylemin karşılıklı yapılması söz konusu değildir. Bir durumdan (daha az güzellikten) başka bir duruma (daha çok güzel olma) geçişi anlatması nedeniyle cümleye başka bir özne giremez. Bu

²⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

²¹ <https://sozluk.gov.tr/>

²² <https://sozluk.gov.tr/>

eylemi, özne göreviyle üzerine alacak yalnızca bir özne bulunmak zorundadır. Farklı bir cümlede birden fazla öznenin olması da bu durumu değiştirmeyecektir. Zira *güzelleş-* eylemiyle kurgulanan tüm cümleler ayrı ayrı özneler tarafından, bağımsız olarak gösterilmiş olacaktır.

Geldiği eylemle kökleşen, eylemin işteş çatı eki almamış biçimi bilinmeyen ya da artık kullanımda olmayan ve birliktelik anlamı sunmayan eylemlerde {-ş} eki işteş değil eylemden eylem türetme ekidir (Üstünova, 2016:57): *apış-*, *bağdaş-*, *barış-*, *çeliş-*, *dalaş-*, *danış-*, *güreş-*, *iliş-*, *kavuş-*, *konuş-*, *pekiş-*, *sataş-*, *sırnaş-*, *sıvış-*, *tokuş-*, *üleş-*, *yakış-* vb. Bu eylemler en az iki kişi tarafından birlikte, ortaklaşa, karşılıklı yapıldığı durumlarda ise biçim birimsel değil, sözlüksel çatı içerisinde değerlendirilir.

“İki küçük dere, kasabanın içinden ve kaldırımlı sokakların ortasından gelerek Aşağıçarşı dedikleri yerde birleşiyor, sonra biraz ilerde kasabayı yalayıp geçen Büyükçay'a kavuşuyordu.” (s.19)

kavuşmak: *nesnesiz* Bir araya gelmek, birleşmek²³

Cümlede geçen *kavuş-* eylemi işteş çatı ulamını yansıtmaktan uzaktır. Zira işteşliğin ifade ettiği “eylemde gösterilen işin birlikte/ortaklaşa ve karşılıklı yapılması” anlamını sunmamaktadır. Bunun gerçekleşmesi için söz konusu eylemin “birleşmek” anlamıyla değil, “bir araya gelmek” anlamında kullanılması gerekirdi. Cümleden, eylemin bu işlevle sistemde kodlanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu tür eylemleri cümle içindeki kullanımıyla incelemek gerekir. “İki küçük dere Büyükçay'a kavuşuyordu.” biçiminde kurgulanan cümlede *kavuş-* eylemi kılıcı niteliğe sahip değildir.

“Salâhattin Bey bu tavsiyelere riayet ettiği halde kısa zamanda ve pek belli şekilde çökmekten geri kalmadı... Gözlerinin altı şişmiş, yanakları sarkmış, yüzü daima yorgun bir ifade almıştı... Konuşurken ara sıra durup bütün dişlerini gösterecek şekilde ağzını açarak sık sık nefes alıyordu.” (s.105)

konuşmak: *nesnesiz* Bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak²⁴

Konuş- eylemi işteş çatı ulamını yansıtmak için oldukça elverişlidir. Zira bir kişinin bu eylemi gerçekleştirdiği sırada karşısında başka bir öznenin bulunması ve sırası geldiğinde

²³ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

aynı “iş”i gerçekleştirmesi gerekir. Ancak bu durum her koşulda geçerli değildir. Eylemin kodlandığı cümle ve öncesi düşünülürken *konuş-* eyleminin karşılıklı gerçekleştiğini söylemek güçtür. Salâhattin Bey’in *konuş-* eylemini gerçekleştirdiği anda yaşadığı sorunlar anlatılmıştır. Sıkça görülmesi de söz konusu eylemin tek bir özne tarafından gerçekleştirildiği örnekler bulunmaktadır. Bir topluluğa karşı yapılan konuşmalar, kendi kendine söylenen kişiler (homurdanan ya da dalgınlıkla düşüncelerini dile getiren), karşı tarafı konuşturmayıp yalnızca kendi görüşünü söyleyip ortamdaki ayrılan kişiler bu duruma örnek olabilir. Bu biçimde kurgulanan bağlamlarda eylem tek yönlü gerçekleşebilmektedir.

“Merdivenin altındaki bir tahta ambarın üstüne ilişen İhsan'ın annesi bile, hizmetçilere emir vermeyi bırakmıştı, tasvip eden gözlerle oyunu takip ediyor ve aslan oğluna layık bir gelin aldığı düşünüyordu.” (s.87)

ilişmek: Bir şeyin kenarına kısa bir süre için oturmak²⁵

Sözcüğün sözlük anlamı ve cümlede kullanıldığı biçimiyle eylemin birlikte yapılmadığı söylenebilir. Zira *iliş-* (burada kullanılan şekliyle *otur-*) eylemini cümlede gerçekleştiren tek bir özne (İhsan’ın annesi) bulunmaktadır. Metinden anlaşıldığı kadarıyla *iliş-* eyleminin gerçekleştiği ortamda özneyle birlikte, karşılıklı aynı “iş”i yapan başkaları bulunmamaktadır. Bu durumda yine bağlam ön plana çıkmaktadır. Yüzey yapıda olsun ya da olmasın işteş çatı ulamının yansıtılabilmesi için gerekli olan en az iki ögenin (eylemi gerçekleştirecek öznenin) bulunma koşulu bu cümlede görülmemektedir.

“Bu sıkıntılı ve feci hallerinde bile kendisine gelip danışmayı, hiç olmazsa onunla bir çare düşünmeyi akıl edemeyişlerine büsbütün kızılıyordu.” (s.182)

danışmak: Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak²⁶

Cümlede geçen *danış-* eylemi sözlük anlamı gereği işteş çatı ulamını yansıtamaz. Zira bilgi almak, sorulan bir soruya cevap almak tek taraflı gerçekleşir. Eğer bilgi akışı karşılıklı olsaydı ya da alınan görüşe karşılık başka bir görüş gündeme gelseydi bu durumun “tartışmak” eylemiyle karşılanması gerekirdi. Cümle özelinde bakıldığında Şahinde’yi kızdıran, yaşanan onca şeye rağmen sıkıntıların çözümü için kendisinin

²⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

görüşlerine önem verilmemesidir. Bu durum tek taraflıdır. Ayrıca “Hiç olmazsa onunla bir çare düşünmeyi akıl edememe” önermesinin işteş çatı ulamını düşündürmesi, bir önceki önermenin tek taraflı olduğu görüşünü desteklemektedir. Bir başka deyişle Şahinde’yi kızdıran şey, tek taraflı olarak onun (Şahinde’nin) düşüncelerini almasalar dahi sıkıntıların çözümü için “birlikte, karşılıklı olarak” çare düşünmemeleridir.

Geldiği kökle/gövdeyle bütünleşerek eylemde sunulan işin karşılıklı, ortaklaşa ya da birlikte yapıldığı anlamını vermeyen {-ş}, işteşlik eki / çatı eki işteş değil eylemden eylem türetme ekidir (Üstünova, 2016:57): *bitiş-, bulaş-, buruş-, büzüş-, çakış-, çalış-, çıkış-, değiş-, depres-, dolaş-, dönüş-, eriş-, giriş-, kalkış-, karış-, katış-, kaynaş-, kırış-, kızış-, oluş-, örtüş-, savuş-, tartış-, uğraş-, ulaş-, yapış-, yaraş-, yarış-, yetiş-* vb. Zira işteş çatı ulamında eylemin yansıttığı işi kişilerden biri yaptığında (özne) diğeri o işten etkilenen (nesne) olurken roller değişir ve özne, nesne; nesne ise özne olur. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında aşağıdaki örneklerde birden fazla özne olmamış dolayısıyla rol değişimi de görülmemiştir.

“Anacağızım depresmez oldu, ben de yakasını bıraktım.” (s.10)

depresmek: *nesnesiz* Nüks etmek²⁷

“Herkes ona, daha şimdiden, büyük bir adam gibi bakıyor, onun aralarına katışmasını bir şeref sayıyordu.” (s.24)

katışmak: Bir topluluğa karışmak, katılmak²⁸

“Yarım saat sonra oyun kızıışmış, sesler kesilmiş, çehrelerden tebessüm giderek, onun yerine bir heyecan ve hırs ifadesi gelmişti.” (s.46)

kızıışmak: *nesnesiz*, mecaz Zorlu, sert, kızışık bir durum almak, şiddetlenmek, artmak²⁹

“Peki, Yusuf vurulunca ikiniz de onunla birlikte geldiniz, hasta kız yağmurda sokaklarda dolaştı da bir şey olmadı mı? (s.53)

dolaşmak: *nesnesiz* Gezmek, gezinmek³⁰

²⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

²⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

“Hayatta hiçbir şey ona kıymetli görünmemiş, peşinden koşmak, erişmek, sahip olmak arzusunu vermemişti.” (s.82)

erişmek: Varılması zamana, emeğe bağlı olan veya uzakta bulunan bir amaca varmak, ulaşmak³¹

“Bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu ve o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı.” (s.104)

buruşmak: nesnesiz Düzgünlüğü bozulmak, üzerinde kırışik ve katlamalar oluşmak³²

“Eteklerini toplayıp kendi başına atlamaya kalkıştı.” (s.131)

kalkışmak: Girişmek, başlamak, yeltenmek³³

“Yusuf bir yaylıya binip gelmiş, kızı almış. Ben ilk evvela seni rahatsızlandı sandım ama, eve gelince hiç kimseyi bulamadım. O kanlar anahtarı pencereye bırakıp savuşmuşlar.” (s.134)

savuşmak: nesnesiz Bulunduğu yerden aceleyle, gizlice veya dikkati çekmeden ayrılmak³⁴

“Yalnız, nefes almak için uğraşırken tamamen açılan ağzında dişleri parlıyordu.” (s.157)

uğraşmak: Bir işi başarmaya çalışmak³⁵

“Babam bir şey isterse çabuk yetiştir!” (s.158)

yetişmek: Ulaşmak, ermek, varmak, vasıl olmak³⁶

“Gitgide artan kar, Yusuf’un kalpağına, saçlarına hatta kirpiklerine yapışıyor ve tatlı bir soğukluk veriyordu.” (s.211)

³¹ <https://sozluk.gov.tr/>

³² <https://sozluk.gov.tr/>

³³ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

³⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

yapışmak: *nesnesiz* Yapışkan bir maddeye bulanmış olan bir şey ayrılmayacak bir biçimde bir yere tutunup kalmak³⁷

Hareketin ortaklaşa, karşılıklı yapıldığının anlatıldığı eylemlerdeki {-ş} eki, işteşlik eki; eylemler, işteş eylemdir. Bunların kiminde birincil özneye birincil nesne özdeş, kiminde değildir (Üstünova, 2016:57): *atış-, ayrış-, bağış-, bakış-, benzeş-, boğuş-, bozuş-, bölüş-, buluş-, cıvıldaş-, çağırış-, çarpış-, çatış-, çekiş-, dayanış-, didiş-, doluş-, dövüş-, dürtüş-, görüş-, güllüş-, itiş-, kaçış-, kakış-, kapış-, kesiş-, koklaş-, koşuş-, küsüş-, oynaş-, ödeş-, ölçüş-, öpüş-, ötüş-, sayış-, seviş-, sığış-, sıkış-, sokuş-, soruş-, sövüş-, sürtüş-, takış-, tanış-, tepiş-, tıkış-, titreş-, tokuş-, tutuş-, uçuş-, uyuş-, üşüş-, vuruş-, yazış-, yeniş-, yığış-, yumruklaş-* vb.

“*Kadın ile kızı da bunun farkına varmışlardı. Birbirlerine bakıştılar.*” (s.38)

Kadın kızına baktı / Kızı kadına baktı
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

özne: Kadın ile (kadının) kızı

eylem: bakış-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Birliktelik, karşılıklılık

“*Gülüşerek masanın etrafına toplandılar.*” (s.46)

özne: Onlar/ev halkı (metinde derin yapıya çekilmiştir)

eylem: gülüş-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Birliktelik, karşılıklılık

“*Bunların en başında bakkal Şerif Efendi'nin oğlu Ali vardı, muntazam mektebe giden ve hiç kimse ile kavgaya etmeyen bu çocukla evde annesinin yanında tanıştı.*” (s.21)

bu çocuk: Yusuf (metin içi gönderme yapılmıştır)

Ali Yusuf'u tanıdı / Yusuf Ali'yi tanıdı
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

Özne: Yusuf ile Ali

³⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

eylem: tanış-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Birliktelik, karşılıklılık

“Birer gece fasıla ile, başka başka odalarda ve bir minder üzerinde, aynı kızı düşünerek gecelemiş olan delikanlılar, anlattığımız gecenin ertesi günü, öğleye doğru buluştular.” (s.79)

özne: Onlar/ Yusuf, Ali (metinde derin yapıya çekilmiştir)

Yusuf Ali'yi buldu / Ali Yusuf'u buldu
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

özne: Yusuf ile Ali

eylem: buluş-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Birliktelik, karşılıklılık

“İkisinin içinde de hem uzun zaman sonra tekrar görüşmenin verdiği bir memnuniyet, hem de belki bir daha görüşmeyeceklerini sezmekten doğan bir hüznün vardı.” (s.177)

özne: İkisi/İhsan, Yusuf (metin içi gönderme yapılmıştır)

İhsan Yusuf'u görmeyecek / Yusuf İhsan'ı görmeyecek
özne nesne yüklem özne nesne yüklem

Özne: Yusuf ile İhsan

eylem: görüş-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Birliktelik, karşılıklılık

{-IAş} eki alarak hareketin karşılıklı, ortaklaşa ya da birlikte yapıldığının anlatıldığı eylemler işteş çatılıdır (Üstünova, 2016:57): *ağlaş-, bekleş-, cilveleş-, davalaş-, dertleş-, elleş-, eşleş-, helalleş-, hesaplaş-, hırlaş-, karşılaş-, kucaklaş-, küfürleş-, mektuplaş-, nöbetleş-, özleş-, pençeleş-, randevulaş-, rastlaş-, restleş-, selamlaş-, söyleş-, sözleş-, şakalaş-, telefonlaş-, tokalaş-, toslaş-, uzlaş-, vedalaş-, yardımlaş-, yüzleş-, zıtlaş-* vb.

“Büyük annesinin ara sıra diğer ihtiyar kadınlarla beraber okuyup ağlaştığı Muhammediye'yi sıkıcı buluyor, Şube Reisi'nin oğlu Vasfi'de pek bol bulunan, iki sütun üzerine basılmış, tercüme romanları da pek anlamıyordu.” (s.73)

özne: Büyük anne, diğer ihtiyar kadınlar

eylem: ağlaş-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Birliktelik, karşılıklılık

“...Bu müddet zarfında Yusuf eve pek az uğramış, zamanını daha çok zeytinlikte geçirmişti. Gece yarısından sonra geliyor, şafakla beraber gidiyordu. Muazzez'le karşılaşmak istemediği belliydi.” (s.84)

özne: Yusuf ve Muazzez

eylem: karşılaş-

eylemin belirttiği işteş çatı anlamı: Karşılıklılık

1.4. Biçim Birimsel Yaptırımlı Çatı

Eylem kök ya da gövdelerine {-I)t}, {-DIr}, {-I)r}, {-A)r} yaptırım ekleri getirilerek öznenin, eylemde kodlanan işi başkasına yaptırdığını gösteren çatı ulamıdır (Üstünova, 2016:59). Bu nedenle söz konusu eki alan eylemlerde yapan/yaptıran olmak üzere iki özne bulunur. Bu açıdan bakıldığında yaptırımlı çatının cümleye öge ekleme yollarından biri olduğu söylenebilir.

Yaptırımlı çatı ulamı, literatürde “ettirgen” ve “oldurgan” olmak üzere iki farklı kavramla incelenmiştir. Bunun nedeni yaptırımlı çatı ekinin geçişli ile geçişsiz eylemlere eklenmesinden doğan farktan kaynaklanmaktadır. Ancak bu ayrıma ve özellikle “oldurgan çatı” kavramına uzak olduğunu belirtmek gerekir. Zira daha önce sözü edildiği üzere, eylemlerin geçişli ya da geçişsiz olması bu dil birimlerinin tümüyle doğuştan getirdiği özelliklerdir. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında öncelikle oldurgan çatının araştırmalarda nasıl yer ettiğine bakılacak ve kavramın neden bir sorun oluşturduğu belirtilmeye çalışılacak ardından ettirgen çatı kavramı konusunda dilcilerin görüşleri sunulacaktır.

Bilal Yücel, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları” adlı çalışmasında on beş çalışmayı incelemiş ve bunun sonucunda yaptırımlı çatı eki almış eylemlerin araştırmacılar tarafından üç farklı biçimde ele alındığını belirlemiştir:

“İlk gruptaki dokuz eserde (Deny 1941, Emre 1945, Ergin 1972, Zülfikar 1969, Hatiboğlu 1978, Aksan 1976, Şimşek 1987, Koç 1992, Korkmaz 1992)

'oldurgan çatı'ya yer verilmemiştir. İkinci gruptaki üç eserde (Ediskun 1992, Gencan 1979, Banguoğlu 1974) söz konusu terime, bir başka çatı içinde değinilmiştir. Üçüncü gruptaki üç eserde (Bilgegil 1982, Vardar 1980, Topaloğlu 1989) bu çatı, müstakil başlık altında ele alınmıştır. (1999: 181-183).

Bu ifadeden araştırmacıların yaptırımli çatıyı sistem içerisinde konumlandırırken sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca dokuz araştırmacının oldurgan çatıya hiç yer vermemesi dikkat çekicidir. Araştırmacılar arasındaki görüş ayrılığı bununla sınırlı kalmamış, yaptırımli çatının -eylemlerin geçişlilik-geçişsizlik özelliğine göre değerlendirilmesinden kaynaklanan- tanımlanma konusunda da kendini hissettirmiştir:

“Bu kategoriyi H. Ediskun (1992: 221) ve T. N. Gencan (1979: 331) ‘geçişli çatı’ içinde, T. Banguoğlu (1974: 418) ise ‘olduran görünüşü’ adıyla ‘ettiren görünüşü’ başlığı altında işlemiştir. Bu gramerciler ve ‘oldurgan çatı’yı müstakil madde hâlinde ele alan K. Bilgegil (1982: 279 ve 242) ile B. Vardar (1980: 113) tarafından yapılan tanım “aslında geçişsizken ek alarak geçişli olan fiiller’ şeklindedir. A. Topaloğlu’nun (1989:112) bakış açısı ve tanımı ise daha değişik ve konunun sınırlarını belirleyecek niteliktedir. ‘Öznenin, fiilin belirttiği işin yapılmasına sebep olduğunu gösteren çatı’. Türkçede bu çatı, geçişsiz veya geçişsiz anlamı taşıyan fiillerle bazı geçişli fiillere -Ar-, -Ir-, -Dir-, -(I)t- eklerinden birinin eklenmesiyle kurulur.” (1999: 181-183).

Yaptırımli çatı konusundaki görüşleri kategorik olarak ortaya koyan Yücel, bu konudaki yaklaşımını, *“Öznenin, nesne üzerinde doğrudan etkili olduğunu gösteren çatıdır. Genellikle geçişsiz fiillere -Ar-, -Dir-, -Ir-, -(I)t- eklerinden biri getirilerek kurulan bu çatıda cümleye, yönelme hâlinde (“aracılığıyla” işlevinde) bir başka kişi katılamaz.”* sözleriyle belirtmiş ve söz konusu çatıyı özne-nesne ilişkisi olarak değerlendirmiştir (1999: 181-183).

Eylemlerin “oluş” ve “kılış” özelliklerinden yola çıkarak yaptırımli çatıyı işleyen Halil İbrahim Delice,

“Kılış fiillerinin üzerine gelen -Ar-, -Dir-, -Ir-, -(I)t- vb. ettirgenlik eki diye adlandırılan eklerin değişik sözdizimsel işlevleri vardır. Bu işlevler, görüngü (kılışlama) ve çatı (ettirgenlik ile oldurganlık) terimleriyle birbirinden

ayrılmalıdır. Bu eklerin “Ağacın dalları başıma değdi.” → “Rüzgar, ağacın dallarını başıma değDIRdi.” örneğinde olduğu gibi oluş fiilini kılış fiiline dönüştürdüğünde kılışlama işlevi ortaya çıkmaktadır ve bu işlev görüğü kategorisinde değerlendirilmelidir.” (2009: 119)

diyerek yaptırımı çatı eklerinin oluş eylemlerini kılış eylemlerine dönüştürdüğünü söyler. Delice'nin de bu çatıyla ilgili çıkış noktasının özne-nesne ilişkisi olduğu, oldurgan çatıyı “*Dönüşlülük eki almaksızın kök, türemiş veya gövde hâlinde dönüşlü gibi kullanılan fiillerin yüklem olması hâlinde cümlede özne ile birlikte derin yapıda zaten var olan nesnenin yüzeysel yapıya değiştirilmiş farklı bir nesne olarak aktarılmasını sağlayan çatı işlevi.*” olarak tanımlamasından anlaşılmaktadır (2009: 120).

Ahmet Cevat Emre, “*Şeklen ettirgen olduğu hâlde mânâ itibariyle subjekt olarak kullanılan fiiller vardır: aldır-, saldır-, sapıt-vb. Bazı fiiller de ettirgen olduğu hâlde aslı objektifler gibidir.*” diyerek biçimsel ve anlamsal değişkenlikler üzerinden yaklaşırken oldurgan çatının bu bakış açısına göre eylemin özneyle ve nesneyle olan ilişkisi olarak değerlendirmektedir (1931: 422).

Funda Kara, “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri” adlı çalışmasında oldurgan çatı eklerinin sistem içerisindeki işlevlerine değinmiştir. Oldurgan çatıyı, geçişsiz bir eylemin geçişli yapıya bürünmesi olarak gören genel yaklaşımı yineleyen Kara, dönüşlü ve olma bildiren eylemlerin geçişli-kılış eylemlerine dönüştüğünü belirtir. Ayrıca eylemlerin öge taşıma kapasitesini arttırdığını bir başka deyişle yeni oluşan eylemin nesne alabilme yeteneğine ulaştığını belirtir (2016: 1206-1208). Aslında yaptırımı çatı ekini alan yapı sisteme nesne değil, ikinci bir özne girişine uygun hale gelmektedir ki bu da “oldurgan çatı” kavramına neden uzak kalındığının bir diğer nedenidir. Zira bu yapının işlevi eylemi geçişli (nesne alabilen) yapmak değil, sisteme ikinci bir özne yerleştirmektedir.

Kara, ettirgen çatı ulamını değerlendirdiği bölümde ise yaptırımı çatının işlevlerini belirlemiştir. Ona göre ettirgen çatının; cümleye giren zorunlu öge sayısını yaptırın-yapan-etkilenen olmak üzere üçe çıkarmak; {-A} eki almış, *yapan* konumundaki ögeye bir şeyi gönüllü olarak yaptırmak ya da bir şeyi zorla yaptırmak, yapan ögenin bir şey yapmasına yardım etmek, cümledeki anlamı ve eyleyenleri kuvvetlendirmek, pekiştirmek; eylemin gerçekleşmesi için onay verme, eklendiği eylemin anlamına

karşıtlık ilgisi katarak tersi bir durum oluşturma vb. fonksiyonları bulunmaktadır (2016: 1206-1213).

Her ne kadar yukarıda belirttiğimiz bazı dilciler -geçişsiz eylemi geçişli duruma getirdiğini düşünerek- oldurgan çatı kavramından söz etseler de buna karşı çıkan görüşler bulunmaktadır. Özellikle geçişlilik-geçişsizlik özelliğinin, eylemlerin doğuştan getirdiği bir özellik oluşu, oldurgan çatı kavramına karşı olan araştırmacıların temel çıkış noktasını oluşturur.

“Daha çatı ekleriyle genişletilmemiş kök ve gövde halindeki bu fiillerde var olan ‘geçişlilik’ ve ‘geçişsizlik’ özelliği çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik değildir. Fiillerin kendi sözlük anlamları ile ilgili olarak asıllarında var olan bir özelliktir. Bu nedenle, bunlar yalın halleri ile çatı kategorisinin içinde değil, dışında tutulması gerekir.” (1999: 161) diyen Zeynep Korkmaz, eylemlerin geçişlilik-geçişsizlik özelliklerine vurgu yaparak bunların çatı kavramı içerisinde bir ölçüt olamayacağını belirtmiştir.

“Bizce böyle bir terime ve farklı bir sınıflandırmaya da ihtiyaç yoktur. Çünkü ‘olma’ veya ‘oluş’ bildiren geçişsiz fiiller, aldıkları çatı ekleri ile ‘yapma’, ‘etme’ bildiren geçişli fiillere dönüşürler. Böylece yapma etme bildiren geçişli fiillerden kurulan ettirgen fiiller ve ettirgen çatı ile aynı duruma gelirler. Aralarında herhangi bir özellik ve anlam farkı kalmaz. Bu bakımdan ettirgen fiil ve ettirgen çatı terimleri, hem geçişli hem de geçişsiz fiillerden kurulmuş olan çatıyı karşılayacak niteliktedir.” (1999: 162)

diyerek oldurgan çatı kavramını kullanmanın gereksizliğine gönderme yapmakla birlikte *“‘geçişlilik’ ve ‘geçişsizlik’ özelliği çatı eklerinden kaynaklanan bir özellik değildir.”* sözüne ters düşen bir görüş ortaya koymaktadır.

Eylemde çatı konusuna farklı ve yenilikçi görüşler sunan Ömer Demircan da *“Türk Dilinde Çatı”* kitabında ettirgen ve oldurgan eklerinin aynı oluşuna dikkat çekmiş ve *“Türkçede ettirgen, katılan ilişkilerine göre incelenmemiş, yalnızca eklerin işlevlerine bakılmıştır. Bunun sonucunda konu gene aktarma terim çevirilerine boğulmuştur. Sözelimi ‘oldurgan’, ‘ettirgen’ diye adlandırılan ayrımlar kendilerine özel birebir eklerle belirlenmemektedir. Ortada eyleme öge-katan bir işlem vardır.”* (2003: 22)

sözyle hem oldurgan çatıya karşı çıkmış hem de yaptırımı çatı eklerinin sisteme öge ekleme işlevini belirtmiştir.

“Ali Veli’yi öldürdü.”, “Ayşe kitabı Ahmet’e aldırdı.” cümlelerinden hareketle “Ettirgen fiilde iş başkasına yaptırılır, oldurgan fiilde işi yapan yine öznedir.” düşüncesini tartışmaya açan Caner Kerimoğlu da “*Biri geçişli (al-) diğeri geçişsiz (öl-) olan iki fiile de aynı ek getirilmiştir. Fiiller geçişlilik bakımından farklı olsa da ekin her iki cümleye katkısı fiil kökünün bildirdiği yapma-olmayı başka bir özneye aktarmaktır. Her iki cümlede de özneler değişmemiştir ancak fiil kökünde (öl-, al-) bildirilen yapma (Ahmet) ve olma (Veli) başka tümleyicilere aktarılmıştır.*” sözleriyle bu görüşe karşı çıkar ve “*Geçişli fiillerle geçişsiz fiillerin ettirgenlik kategorisi içerisinde birbirlerinden ayrılmalarını gerektiren önemli bir işlev farkının olmadığı görülmektedir.*” sözyle oldurgan çatı kavramını kullanmanın gereksizliğini yansıtır (2009: 1737).

Kerimoğlu’nun görüşlerine benzer biçimde Seda Yılmaz da “Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri” adlı yüksek lisans tezinde oldurgan çatı kavramını ettirgen eylemlerin yaptırım uygulayarak işi başkasına yaptırması ve oldurgan eylemlerin, eylemde yansıtılan işi öznenin kendisinin yapması görüşüne karşı çıkararak kabul etmez. Bunu da

“*Dolayısıyla yukarıda görüldüğü gibi ettirgen çatı şekli getirilerek geçişlilik-geçişsizlik özelliği değiştirilen fiil gramer şekli, eylemin fail tarafından yapıldığı ya da failin bu eylemi bir başkasına yaptırdığı konusu hakkında kesin bilgi vermeyebilir, diğer bir deyişle bu anlamı iletmeye ilgisizdir. Bu durumda da ettirgen-oldurgan çatı ayrımının yapılması imkânsızlaşır.*” (2012: 47) sözyle açıklar.

Kerime Üstünova, “Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir Mi?” adlı makalesinde bu konuyu özetleyen bir bakış açısı sunmuştur:

“*Geçişli eylem, yaptırım eklerini aldığı anda nesne adına değişen bir durum yoktur. Kurulan cümlede yine birincil nesne bulunur. Geçişsiz eylemin yaptırım eki alması da nesne adına bir değişik yaratmaz çünkü yaptırım eki, eylemi geçişli yapmaz. Yaptırım ekleri, özne-yüklem arasındaki ilişkileri düzenleyen eklerdir. Dolayısıyla geçişlilik, özneye göre belirlenmediğinden yaptırım eki alan geçişsiz eylemi geçişli saymak ve nesne alır konuma*”

gelmesini beklemek yanılıdır. Bir eylemin nesne alıp almaması, dilbilgisel bir durum değildir. Özne-nesne ilişkisini gösteren geçişsizlik-geçişlilik, yapısal özellik değildir. Bunlar da tıpkı etkenlik gibi eylemde doğuştan var olan niteliklerdir.” (2012B: 12)

Üstünova, yapısal bir nitelik değil, eylemlerin doğuştan getirdiği özellikler olarak belirttiği geçişlilik-geçişsizliğin birtakım eklerle değişmesi görüşüne karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla oldurgan çatı kavramını kullanmanın doğru olmadığını ve eylem ile özne arasındaki ilişkiyi düzenleyen {- (I)t}, {-DIr}, {- (I)r}, {- (A)r} eklerine ister oldurgan eki densin ister ettirgen eki, iki kavramı da karşılayan *yaptırmı çatı eki* demenin uygun olacağını düşünmektedir (2016:59).

Kaynaklarda ettirgen çatı olarak geçen, bu çalışmada yaptırmı çatı olarak adlandırılan çatı ulamı konusundaki görüşler yine söz konusu eklerin sistem içerisindeki işlevleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud, yaptırmı çatı ulamını DLT’de, “*Fiili müteaddî (geçişli) yapmak için -r- harfi -t- ile beraber kullanılır. Bardı (gitti) kelimesi barturdu (götürdü); keldi (geldi) fiili keltürdi (getirdi) şeklinde geçişli yapılıdır.*” biçiminde ifade eder (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 7-8). Bu açıklamadan günümüzde sözlüksel çatı olarak değerlendirilebilecek birtakım eylemlerin o dönemde biçim birimsel yapıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

Muharrem Ergin, “faktitif ekleri” olarak tanımladığı {- (I)t}, {-DIr}, {-DAr}, {- (I)r}, {- (A)r}, {-gUr}, {-z} eklerini ettirgen çatı eki olarak değerlendirmiş, “*Faktitif eklerinin iki fonksiyonu vardır: Biri geçişsiz fiilleri geçişli yapmak, ikincisi ise geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren geçişli fiiller yapmaktır. Kısacası faktitif eklerinin vazifeleri geçişlilik ve başkasına yaptırma ifade etmektir.*” sözleriyle bu eklerin işlevlerini belirtmiştir (2001:209-214).

Tahsin Banguoğlu yaptırmı çatı eki olarak {- (I)t}, {-DIr}, {- (A)r} eklerini gösterir ve “*Söz içinde kimse olan nesne üzerinde doğrudan doğruya kılıcı olmayıp bir başkasını kılıcı kılıyorsa fiil tabanı bir -dır (bazen -it- -ir-) eki alıp ettiren görünüşüne girer. Burada adı geçsin geçmesin iki kimse vardır. Biri gramerce kimse ettiren, diğeri mantıkça kimse, eden.*” diyerek yaptırmı çatının eylemle özne arasındaki ilişkiyi düzenlediğine

ve bu yolla cümlede yapan-yaptıran olmak üzere iki öznenin bulunduğuna işaret etmiştir (1990:417).

Zeynep Korkmaz, {-DIr-}, {-(I)t-}, {-(I)r-} / {-(U)r-}, {-(A)r-}, {-DAr-}, {-(I)z-} / {- (U)z-} olarak belirlediği eklerden yola çıkarak yaptırımlı çatıyı “*Ettirgen çatı, yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür.*” diye tanımladıktan sonra “*Ettirgen çatıda cümlenin öznesi genellikle işi yapan değil yaptırandır.*” (2009:555) sözüyle cümleye yaptıran konumunda bir öznenin daha girdiğini belirtir.

Tahir Nejat Gencan, söz konusu çatıyı “Geçiş Kertellerinin Artırılması” başlığıyla irdeler. {-t-}, {-tIr}, {-DIr}, {-(A)r}, {-(I)r} eklerinin geçiş eki olduğunu ve bunların geçişsiz eylemleri geçişli yaptığını, geçişli eylemlerin de geçişlilik derecelerini arttırdığını söyler. (1975: 303-304).

Günay Karaağaç de yaptırım çatı eklerinin, geldiği eylemle özne arasındaki ilişkisine dikkat çekerek “*Yaptırma, oldurma bildiren ve öznenin etken özne olduğu eylemler, ettirgen çatılı, yani ettirgen görünüşlü eylemlerdir. Eylemin belirttiği işin özne tarafından doğrudan doğruya bir başka kişi veya varlığa yöneltildiği yüklem, oldurma ve yaptırma bildirirler.*” demiştir (2013, s. 388).

Nalan Yıldırım, “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi” adlı yüksek lisans tezinde araştırmacıların yaptırımlı çatıyı tanımlarken söz konusu ulamın hangi anlamsal işlevleri üzerinde durduğunu sıralamıştır. Buna göre yaptırımlı çatı ulamının; eylemi başkasına yaptırma, eylemin yapılmasına izin verme, eylemin yapılmasına sebep ve vasıta olma, geçişsiz fiilleri geçişli yapma, eyleme yeni bir anlam kazandırma vb. fonksiyonları bulunmaktadır (2012: 6).

Üstünova yaptırımli çatıyı “Öznenin bir işi başkasına yaptırdığını belirten bir dil bilgisi işlemi; neden olma ilişkisini gösteren çatı ulamıdır.” biçiminde tanımlar (2016: 59) Dolayısıyla yaptırımli çatı eklerinden biriyle işleme girmiş bir eylem cümleye yapan ve yaptıran olmak üzere iki özne girmesine olanak sağlar.

“Ali ile Muazzez biraz ilerlediler, fakat Muazzez, ne olacağını biliyormuş gibi, biraz ötede, su muhallebisi satan bir serginin arkasında durdu, Ali’yi de durdurdu.” (s.32)

Muazzez Ali'yi durdurdu > Ali durdu

yaptıran özne (durdur-): Muazzez

yapan özne (dur-): Ali

Kılış ve oluş eylemlerinde zorunlu olarak görülen öge artışı, durum eylemlerinde görülmeyebilir. Bazen ikincil öznenin bazen birincil nesnenin sisteme giriş yapamadığı durumlar söz konusudur (2017: 2147).

“*Muazzez tekrar onun ağzını kapattı.*” (s.185)

Muazzez tekrar onun ağzını kapattı > Şahinde ağzını kapadı

1a. <u>O (Şahinde)</u>	<u>ağzını</u>	<u>kapa-dı</u>
birincil özne	birincil nesne	yüklem

Örnek verilen cümleyi 1a'daki gibi durum eylemini etken ve geçişli bir biçime getirdiğimizde cümlede birincil özne ve birincil nesne bulunmaktadır. Yaptırım eki aldığı anda birincil özne, ikincil özne ve birincil nesneyi sistem içerisinde barındırması gerekir. Bu durumu bağlamdan hareketle cümleye ikincil özneyi ekleyerek 1b'deki gibi göstermek mümkündür:

1b. <u>Muazzez</u>	<u>Şahinde've (ona)</u>	<u>onun ağzını</u>	<u>kapa-t-tı *</u>
birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	yüklem

1c. <u>Muazzez</u>	<u>Şahinde've (ona)</u>	<u>onun ağzını</u>	<u>kapa-t-tır-dı</u>
birincil özne	ikincil özne	birincil nesne	yüklem

Yaptırım ekiyle cümleye girmesi beklenen ikincil öznenin, bağlam yoluyla -dışarıdan- eklenmesi biçim birimsel çatının bir gereğidir. Ancak 1b.de görüldüğü üzere ikincil özne (Şahinde/o) söz diziminde yer alamamış, bir diğer deyişle öge artırımını gerçekleştirmemiştir. Bunun için bir yaptırımlı çatı ekinin daha eylemde işaretlenmesi gerekir ki işlem geleneksel dil bilgisi anlayışında katmerli çatı olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda yukarıdaki cümle 1c.deki gibi kurgulanmalı, kapat- eylemine {-Dİr} yaptırımlı çatı eki eklenmelidir. O halde 1b.deki {-I)t} ekinin sisteme fazladan bir öge (ikincil özne) katma işlevini tek başına gerçekleştiremediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Üstünova'ya göre böyle bir durumla karşılaşılmasının nedeni biçimsel çatı olan *kapat* eyleminin anlam bakımından sözlüksel çatıya dönüşmesidir (2016: 62).

Kılış bildiren etken eylemin birincil öznesi {-Ø} ekiyle işleme girmiş bir addan (ya da kişi zamirinden), ikincil öznesi {-A} ekiyle işleme girmiş bir addan (ya da zamirden) oluşur (Üstünova, 2016: 74).

“Hiç olmazsa bunu bize yaptıramayacaksınız.” (s.43)

Hiç olmazsa siz bunu bize yaptıramayacaksınız.

siz-Ø: birincil özne (zamir + birincil özne durumu eki, *yaptır-* işini yapan / *yap-* işine yaptırım uygulayan)

bu-n-u: birincil nesne (zamir + ekli birincil nesne durumu eki, *yaptır-* işinden birinci derece etkilenen)

biz-e: ikincil özne (zamir + ikincil özne durumu eki, *yaz-* işini yapan)

yaptıramayacaksınız: etken, yaptırımlı, geçişli, kılış eylemi

Olma bildiren etken eylemin birincil öznesi {-Ø} ekiyle işleme girmiş bir addan (ya da zamirden), ikincil öznesi {-I / -Ø} eklerinden biriyle işleme girmiş bir addan (ya da zamirden) oluşur. Oluş eylemleri geçişsiz olduğu için eylem, cümleye birincil nesnenin girmesine izin vermez (Üstünova, 2016: 74).

“1903 senesi sonbaharında ve yağmurlu bir gecede Aydın'ın Nazilli kazasına yakın Kuyucak köyünü eşkıyalar bastılar ve bir karı kocayı öldürdüler.” (s.7)

Eşkıyalar karı kocayı öldürdüler.

eşkıyalar-Ø: birincil özne (ad + birincil özne durumu eki, *öldür-* işini yapan)

karı-y-ı + koca-y-ı: ikincil özne (ad + ikincil özne durumu eki, *öl-* işini yapan)

öldürdüler: etken, yaptırımlı, geçişsiz, olma eylemi

Bu cümlede ikincil özne olarak tanımlanan “karı koca” dil biriminin, eylemdeki yaptırım eki kaldırıldığında özne olduğu daha açık görülür:

Karı koca öldü

karı- Ø koca- Ø: birincil özne (ad + birincil özne durumu eki, *öl-* işini yapan)

öldü: etken, geçişsiz olma eylemi

Edilgen yaptırımli eylemlerde cümleye yüzey yapıda birincil özne giremez. İkincil özne ve birincil nesne zorunlu ögedir (Üstünova, 2016: 74).

“Kızını kendine anlatılan şekilde bir ite vermek mecburiyetinde kalacağını akli almıyordu.” (s.51)

Salâhattin Bey’e kızını vermek mecburiyetinde kalacağı bir it anlatıldı.

Salâhattin Bey-Ø: ikincil özne (ad + ikincil özne durumu eki, *anla-* işini yapan)

(Salâhattin Bey’in) kızını vermek mecburiyetinde kalacağı bir it-Ø: eksiz birincil nesne (ad + birincil nesne durumu eki, *anlat-* işinden birinci sırada etkilenen)

anlatıl-: yaptırımli, edilgen, geçişli kılış eylemi

Oluş bildiren edilgen eylemin ikincil öznesi {-Ø} ekiyle işleme girmiş bir addan oluşur. Eylemin geçişsiz olmasından kaynaklı olarak birincil nesne de sistemde yer edinemez (Üstünova, 2016: 74).

“Daha perşembeden helva filan yaptırılır, cuma günü de fırına kâğıt kebabı veya güveç verilir yahut çiğ et alınarak kırdaki pişirilirdi.” (s.23)

Çiğ et pişirilirdi.

çiğ et-Ø: ikincil özne (ad + ikincil özne durumu eki, *piş-* işini yapan)

pişirilirdi: yaptırımli, edilgen, geçişsiz olma eylemi

Kılış bildiren yaptırımli, işteş eylemde {-Ø}, {-Ø}, {-A} ekleriyle işleme girmiş birincil özne, ikincil özne ve birincil nesne bulunur (Üstünova, 2016: 74).

“Bu insan Yusuf’tan başka kim olabilirdi? Halbuki o her şeyden habersiz, atını tumar ediyor, köylere gidiyor, ayrılırken de alay eder gibi, karısının avucuna birkaç gümüş mecediye sıkıştırarak: ‘Al kancığım, idare etmeye çalış!’ diyordu.” (s.189)

(Yusuf’un) karısının avucuna birkaç gümüş mecediye sıkıştır-

Yusuf, karısının avucuna birkaç gümüş mecediye sıkıştır-

Yusuf-Ø: birincil özne (ad + birincil özne durumu eki, *sıkıştır-* işini yapan)

birkaç gümüş mecediye-Ø: Eksiz ikincil özne (ad + ikincil özne durumu eki, sıkıştır- durumunda olan)

İKİNCİ BÖLÜM

SÖZLÜKSEL ÇATI YÖNTEMİ

Geleneksel dil bilgisi anlayışında çatı ulamının neredeyse tümüyle biçim birimsel yöntemle sunulduğu kabul edilmektedir. Türkçenin yapısal özelliği gereği bu yöntemin sık kullanımı söz konusu olsa da sözlüksel ve söz dizimsel yolla çatı ulamının yansıtıldığı örnekler bulunmaktadır. Yüklemde (bunun özelinde eylemde) herhangi bir çatı eki işaretlenmeden verilmek istenen çatı ulamının, eylemin anlam ilgisinden anlaşıldığı yönteme sözlüksel çatı denir:

“Sözlüksel çatı, eylemde çatı eki kullanmadan, söz konusu eklerin yaptıklarının en küçük dil birimi cümle olmak koşuluyla eylemde gerçekleşmesi; çatının, yalnızca yüklem anlamsal niteliklerinden ötürü olduğu bir yöntemdir. Yüklemde biçim birimsel bir değişiklik olmadan, cümleye öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları gerçekleşmeden ettirgenlik, edilgenlik, işteşlik ve dönüşlülük anlamlarının verilmesidir.”

(Üstünova, 2022: 213)

Çatı ulamının çoğunlukla biçim birimsel yolla sağlanması ve konuyla ilgili çalışmalarda bu bakış açısıyla hareket edilmesi sözlüksel çatının gerektiği kadar irdelenmemesine neden olmuştur. Dolayısıyla biçim birimsel yolla bir başka deyişle çatı ekleriyle sunulan söz konusu ulamla ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Gelen eklerin tümünde yansıtılmaya çalışılan anlam ilgisinin sağlanamaması ya da bazı eklerin her eyleme gelemiyor oluşu bu sorunlardan birkaçıdır. Özellikle ikinci sorunda eylemlerin nitelikleri ya da anlamsal işlevi ön plana çıkmaktadır ki böyle bir durumda çatı eklerinin yetersiz kaldığı durumlar daha çok belirginleşir. “Ali ile Ayşe birbirine darıldı.” cümlesinin biçim birimsel yolla işteş çatı ulamını yansıtamadığı (Ali ile Ayşe darılıştı*) durumda *birbiri* sözcüğü devreye girer ve sözlüksel işteş çatı ulamını yansıtır. Bu durum Türkçenin hem sorunu çözme

yeteneğiyle hem de anlamsal ilgileri yansıtmaya zenginliğiyle açıklanabilir. (Üstünova, 2022: 213)

Eklemeli dil yapısı gereği Türkçede ({-l}, {-n}, {-ş}, {-Dİr}, {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-t}) çatı eklerinin eylemde işaretlenmesiyle çatı ulamının yansıtılması oldukça işlevsel bir yöntemdir. Ancak bu ekleri almadan sözü edilen ulamın yansıtıldığı sezilen sözcüklerin (daha çok eylem) varlığı bu konu üzerinde yoğunlaşmak gerektiği konusunda ciddi bir ipucu vermektedir. Yukarıda işteş çatı ile ilgili verilen örneğin diğer çatı türlerinde de karşılıklarının olması sözlüksel ve söz dizimsel yöntemin değerlendirilmesi ihtiyacını belirginleştirmektedir. Türkiye Türkçesinde sözlükselleşme durumu söz diziminin farklı yer ve konularında görünmektedir. Ancak bu kavramın eylemlerin çatısal özelliklerinde de görülebileceği düşüncesi pek yaygın değildir.

Zikri Turan'ın, *“Fiil çatısının ekleri de, bir fiilin çatısını amaca uygun olarak düzenleyen ve lüzumu hâlinde kullanılan eklerdir. Hatta mesela, gir- fiilinin ettirgenlik şekli beklendiğinin aksine gir-dir- şekli ile değil, tamamen başka bir usulle, bir başka yalın kelime olan sok- fiiliyle karşılanmaktadır.”* (2007: 1841) ifadesinde yaptırımli çatı üzerinden “amaca uygun olarak düzenleyen” sözüyle dil birimlerinin işlevsel gereksinimler nedeniyle kullanılmayabileceğine, biçimsel değişimlere uğrayacağına ya da tümüyle ayrı bir eylemle işaretlenebileceğine değinir.

Bilal Uysal, “Türkçede İşteş Çatı” adlı doktora tezinde *“Bu çatıda yüzey yapıda herhangi bir işaretleyici olmamasına rağmen, mantıksal (anlamsal) yapıda yüklem hangi çatıyı işaretlediği çözümlenebilmektedir. Bu yöntemin diğer iki yöntemden farkı, cümlede somut bir işaretleyicinin olmamasıdır. Sözlüksel çatılarda mantıksal yapıda çözümleme söz konusudur.”* (2016:26) diyerek sözlüksel çatının bağımsız birer sözcük biçimiyle sistemde yer edindiğini ve söz konusu sözcüklerdeki çatı ilgisinin “mantıksal yapıda çözümleme” dediği bağlam ve eylemin sözcük anlamıyla belirlenebileceğini söylemiştir. Ayrıca Uysal, sözlüksel çatının, sistemde herhangi bir işaretleyicisi olmaması yönüyle diğer çatı oluşturma yöntemlerinden ayrıldığını söyler ki bu, sözlüksel çatı eylemlerinin ek almayan, bağımsız eylemler olduğu anlamına gelir.

Muharrem Yıldız da “Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri” adlı yüksek lisans tezinde *“Bu yöntemle kurulan çatılarda aynı eylemin aktif-pasif durumu ve diğer çatı değişimleri için farklı fiiller vardır. Burada esas olan çatı değişimi esnasında fiilin de*

bütünüyle değişmesidir.” (2014: 16) biçiminde bir yaklaşımla sözlüksel çatının herhangi bir işaretleyici almadan tümüyle farklı bir eylemle gösterildiğini belirtmiştir.

Sözlüksel çatının varlığını “çözümlemeli yöntem” olarak adlandıran Terbish, “*Hasan babasını üç gün önce hapisanede gördü.*” cümlesinden hareketle *gör-* eyleminin yüzey yapıda herhangi bir dil birimiyle kodlanmamasına karşın mantıksal çözümleme -bir başka deyişle bağlam ya da dil dışı göndergeler- yoluyla “*Hasan üç gün önce babasıyla hapisanede gör-üş-tü.*” biçiminde değerlendirilebileceğini, bu açıdan bakıldığında *gör-* eyleminin sözlüksel bir işteş çatı görünüşüne sahip olduğunu düşünür (2006: 73-74).

Comrie ise İngilizceden *die* ve *kill* (*öl-*, *öl-dür-*) eylemlerini örnek göstererek sözlüksel çatı kavramını açıklar (2005: 213). Söz konusu eylemlerin aralarında eden-ettiren ya da neden-sonuç ilgisi bulunan dil birimleri olması ve bir biçimbirimle çekime girmemesi sözlüksel çatıya işaret eder.

2.1. Sözlüksel Dönüslü Çatı

Sözlüksel yöntemle sunulan dönüslü çatıda biçim birimsel çatı yönteminde olduğu gibi eylemde hareketi yapanla yapılan işten etkilenenin aynı özne olduğunu gösteren bir kodlayıcı bulunmaz. Bir başka deyişle yüklemi oluşturan eyleme {-I)n}eki getirilmez. Söz konusu çatı ulamını yansıtmak için söz dizimine sözcük eklenir.

Sözlüksel yöntem bir ihtiyaçtan doğabileceği gibi cümlede özneyi vurgulamak amacıyla da kullanılabilir. Sistemde biçim birimsel bir kodlayıcıyla gösterilemeyen eylemlerde sözlüksel ya da söz dizimsel yöneme başvurulabilir ki bu diğer çatı ulamları için de geçerlidir. “Bu sorunu sen kendin çözeceksin.” cümlesindeki gibi öznenin vurgulanması amacıyla ya da “Küçük kız okula kendi gitti.” örneğinde olduğu gibi bir işi yapabilme yeteneğinin belirtilmesinde *kendi* sözcüğünün kullanıldığı söylenebilir. Her ne kada sözlüksel dönüslü çatıyı gösterebilmek için bu sözcük kullanılsa da yüklemde belirtilen eylemi gerçekleştiren unsurla (özne) yine yapılan işten etkilenen (nesne) ögenin aynı olması gerekir. Yukarıdaki iki örnekte de özne ile nesnenin aynı öge olmadığı, bu nedenle dönüslü çatı ulamı yansıtmadığı açıktır. Dolayısıyla dönüslülükten bahsedebilmek için özneyle nesnenin aynı dil gerçeğine gönderme yapması ve öznelerin canlı kanlı bir varlık olması gerekir.

“Bu esnada kapı açılarak Salâhattin Bey girer, merdivenleri yıkıla yıkıla çıkararak kendini elbisesi ile yatağa atardı.” (s.15)

Örnek cümlede geçen “Kendini elbisesi ile yatağa atardı” ifadesinde *kendi* sözcüğü yoluyla sözlüksel yöntemle dönüşlü çatının sunulması sağlanmıştır. Zira “yatağa atma” hareketini yapan (özne) ile yapılan işten etkilenen (nesne) unsurun aynı öge olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle “Salâhattin Bey, Salâhattin Bey’i yatağa atardı.” anlamının yansıtılmaktadır. Vericinin cümlede sözlüksel yöntemi tercih edişinin dil bilgisel nedeni *at-* eyleminin biçim birimsel yöntemle söz diziminde işaretlenmemesidir.

a. Salâhattin Bey, elbisesi ile yatağa atınırdı*

b. Salâhattin Bey, kendini elbisesi ile yatağa atardı

Verilen iki cümleden a.daki ifadenin dil sistemi içerisinde bir karşılığı bulunmamaktadır. İkinci cümlede geçen *at-* eyleminin dil bilgisel anlamda bir karşılığı ve kullanım alanı olsa bile biçim birimsel yöntemle dönüşlü çatı ulamını yansıtamamaktadır. Sistemin böyle bir çıkmaza girdiği noktada sözlüksel yöntem devreye girmiş ve özne ile nesnenin aynı ögeyi işaret ettiği anlamsal ilgi sunulmuştur.

<u>Salâhattin Bey,</u>	<u>kendini (Salâhattin Bey’i)</u>	<u>yatağa atardı</u>
özne	nesne	yüklem

Bazen verici, eylemde biçim birimsel yolla dönüşlü çatının kodlanamaması nedeniyle ya da söz diziminde özneyi vurgulamak gibi amaçlarla biçim birimsel yöntemle sözlüksel yöntemi bir arada vermeyi tercih edebilir.

Aşağıda verilen cümlelerde yüklemi oluşturan eylemler biçim birimsel yöntemle dönüşlü çatı ulamını yansıtamadığı için sözlüksel yöntem tercih edilmiştir:

“Yavaş yavaş başka türlü düşünmeye ve kendi kendine sormaya başladı.” (s.57)

<u>O (Salâhattin Bey)</u>	<u>kendi kendine (Salâhattin Bey’e)</u>	<u>sormaya başladı</u>
Özne	nesne	yüklem

“Şakir'in bu işten vazgeçmeyip bilakis daha fazla üstüne düşmesi, ondaki bu arzunun geçici bir heves olmadığını gösteriyordu. Bu kadar kuvvetle bir şeye sarılan bir adamın, zamanla kendini ıslah etmesi, hiç de olmayacak şey değildi.” (s.57)

Şakir kendini (Şakir'i) ıslah edecekti
özne nesne yüklem

“Düşündükçe şimdiye kadar aldığı tavırları manasız buluyor ve kendisini de başkalarını da boş yere sıkıntıya soktuğunu zannediyordu.” (s.57)

O (Salâhattin Bey) kendisini (Salâhattin Bey) sıkıntıya sokuyordu
özne nesne yüklem

“Neyse, ben kendimi aşağıya, anamın yanına zor attım.” (s.62)

Ben (Kübra) kendimi (Kübra'yı) zor attım
Özne nesne yüklem

“En küçük teferruatına kadar dimağına yerleşmiş olan bu hatıraları oradan çıkaramayacağını çabuk anladı, fakat bunun üzerinde düşünmeyecek, muhakemeler yürütmeyecek kadar kendisine hâkim oldu.” (s.106)

O (Yusuf) kendisine (Yusuf'a) hâkim oldu
Özne nesne yüklem

“Onun bu hallerini gördükçe zavallı Muazzez'in perişanlığı daha çok artıyordu. Bütün gününü evde yalnız geçirdiği için, kendi kendini dinlemeye alışmıştı.” (s.85)

O (Muazzez) kendi kendini (Muazzez'i) dinlemeye alışmıştı.
Özne nesne yüklem

“Kendi kendisi ile hızlı konuşmamak ve bağırmamak için bir eliyle ağzını kapatıyordu.” (s.115)

O (Yusuf) kendi kendisi ile (Yusuf'la) konuşmadı
Özne nesne yüklem

“Yusuf onu ellerinden tutarak yavaşça kendine çekti; ağzını onun saçlarına yaklaştırarak kulağına: ‘Sana çok daha iyi kocalar bulunur, Muazzez. Ne yapacaksın elin serserisini?’ dedi.” (s.55)

Yusuf onu kendine (Yusuf'a) çekti
Özne birincil nesne ikincil nesne yüklem

“Yusuf ve Muazzez gibi iki insanın uzun zaman bu teessürlerden kendilerini kurtaramamaları beklenirdi.” (s.164)

<u>Yusuf ve Muazze</u>	<u>kendilerini (Yusuf ve Muazzez’i)</u>	<u>kurtaramaz</u>
Özne	nesne	yüklem

“Sabahları kalktığı zaman kendisine böyle kahvaltı hazırlayacak veya sadece kolunu mavi yorganın üzerine uzatıp uyuyacak bir kadın yerine, herhangi bir köy odasının isli, kalaslı tavanını görmek Yusuf’a bir an için pek acı geldi. Sonra bu gibi düşünceleri kafasından uzaklaştırmanın lüzumunu kendine telkin ederek doğruldu ve giyindi.” (s.176)

Örnek cümlede verici, *telkin et-* eylemiyle kurgulanan yan cümlede dönüşlü çatı ulamını yansıtabilmek için söz diziminde *kendi* sözcüğünü işaretlemiştir. Zira cümlede eylemi gerçekleştiren öge (özne) ile eylemden ikinci derece etkilenen, ikincil nesnenin, aynı sözcükle (Yusuf) karşılanmaktadır. Söz konusu eylemin biçim birimsel yolla eylemde gösterilememesi nedeniyle sözlüksel yöntem devreye girmiştir. Bu durum, Türkçenin duygu ve düşünceleri ifade etme yollarını ve zenginliğini göstermektedir.

“**O (Yusuf)** bu gibi düşünceleri kafasından uzaklaştırmanın lüzumunu kendine telkin etti.”

<u>Yusuf</u>	<u>kendine (Yusuf’a)</u>	<u>telkin etti.</u>
özne	nesne	yüklem

2.2. Sözlüksel Edilgen Çatı

Sözlüksel yöntemle sunulan edilgen çatıda, yüklemde eylemin belirttiği işi ya da durumu gerçekleştiren ögenin (özne) “kestirilemez, bilinmez” olduğunu yansıtan biçim birimsel bir kodlayıcı (bir başka deyişle {-I} ve {-I}n} ekleri) bulunmaz. Edilgen çatı ulamını sunmak için türetme eki alarak adlaşan eylemlerden yararlanılabilir ve söz konusu adlar cümle içerisinde sıfat göreviyle yer edindir. Edilgen çatı ulamının varlığını belirlemek ve bu anlamsal işlevini açığa çıkarmak için bu sözcüklerin köküne, eyleme gitmek gerekir. Böylece dolaylı yolla edilgenliğin sağlandığı örnekler belirginleşecektir.

“Etrafı şimşir ağaçlarıyla çevrilmiş, çakıl döşeli yollar buraya ufak bir park manzarası veriyordu.” (s. 44)

Cümlede geçen “çakıl döşeli yol” ifadesinde edilgen çatı ulamının varlığı görülmektedir. Zira *döşe-* eylemini gerçekleştiren özne cümleden belirsizdir. Söz konusu çatı ulamının en işlek kullanım alanlarından biri olan “Öznenin bilinmesine gerek görülmeyen genel söylemler” için böyle bir kullanımın makul ve yerinde olduğu söylenebilir (Üstünova, 2016: 37-43). Çakıl taşlarını yola döşeyen bir özne mutlaka vardır ancak bu bilgi alıcı için gereksizdir. Bu nedenle öznenin sistemden çıkarılması için edilgen çatıya başvurulmuştur.

çakıl döşeli yollar>çakıl döşenmiş yollar

Bu tarz yapılarda *döşe-* eylemine {-l} ekinin getirildiği düşünülebilir. Ancak eylemden ad yapan böyle bir ek bulunmamaktadır. Bu ekin eylemden eylem yapan türetme eki olduğu bilindiğine göre ad yapan ekin {-l} değil, {-I} eki olduğu söylenebilir. Dolayısıyla eylemin {-I} ekli gövde yapısında olduğu, ardından eylemden ad yapan ek aldığı görülmektedir. Muharrem Ergin bu durumu şöyle açıklar:

“...Buradaki ek bu şekilde sıfat eki olarak kabul edilirse o zaman *daya* (< *taya-g*), *döşe* (< *töşe-g*), *kapa* (< *qapa-g*) isimlerine getirilmiş olduğu düşünülebilir. Fakat bu kelimelerin mânâsı isimden yapılmış ismi değil, fiilden yapılmış ismi andırmaktadır. Fiil kökü düz geniş vokalle bitmeyen misallerde ise ekin -l, -li, lu, -lü olmayıp, -I, -i, -u, -ü olduğu daha açıktır. Onun için bütün bu çeşit isimlerin -l’li fiil gövdelerinden -I, -i, -u, -ü ile yapılmış kelimeler olduğundan şüphe etmemek lâzımdır. Bu isimlerin mânâları da fiil kökünden değil fiil gövdesinden yapıldıklarını göstermektedir. Bazı misallerde -l’li fiil gövdeleri kullanılmayabilir. Bu şekilleri diğer misallerin sürüklediği anlaşılmaktadır.” (2004: 255)

Ergin’in görüşlerine göre gövde durumundaki *döşel-* eylemine eylemden ad yapan ekin getirildiği söylenebilir. O halde *döşe-* eylemine gelen {-I} ekinin de edilgen çatı eki olduğu düşünülebilir. Öyle dahi olsa eylemin söz konusu çatı ulamıyla yansıtılma biçiminin günümüzde *döşe-n-* şeklinde olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla eski kullanım biçimini kaybeden bu eylemin kullanıma çıktığı bu şekliyle edilgen çatı ulamı yansıttığını söylemek mümkündür. Benzer bir durum “kurulu” sözcüğünde de görülmektedir. Bu durumu Ergin, “Fakat Eski Türkçede görülen *qur-u-g-luğ* «kurulu, kurulmuş» gibi misaller bu şekillerin menşeinin -g, -g isimden isim yapma eki ile -lîg, -lig, -luğ, -lîg sıfat

eki olduğunu gösterecek mahiyettedir. Menşei böyle de olsa bunun sonradan unutulduğu ve yeni misallerin belirttiğimiz şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır.” sözleriyle açıklar (2004: 255-256). Yukarıdaki örneğin (çakıl döşeli yollar) sıfat göreviyle söz diziminde yer alması bu görüşü destekler niteliktedir.

“Havalar soğuk olduğu için, kepenklerinin yarısı kapalı duran şu karşiki dükkânın önünde, biraz sonra dünyanın en büyük fenalığını yapacağı insanla beraber oturduğu yaz günlerini hatırladı.” (s.80)

Benzer bir durum bu örnekte de görülmektedir. *Kapa-* eylemi, sırasıyla {-l} ve {-I} eklerini alarak söz diziminde zarf göreviyle yer almıştır. Ancak sözcüğün köküne ve cümle içerisindeki anlamsal işlevine dikkat edildiğinde edilgen çatı ulamı belirginleşmektedir. Zira yukarıdaki ifadeden “kepenkleri kapanmış duran dükkân” çıkarımını yapmak mümkündür. *Kapa-* eylemini gerçekleştiren ögenin (özne) sistemde işaretlenmemesi bir önceki cümleyle aynı nedene, “öznenin bilinmesine gerek görülme genelleme” ya da “en az çaba ilkesi” ile ilgili bir durumdur. Kepenkleri dükkân sahibinin kapadığı yine çıkarım yoluyla kolaylıkla anlaşılabilir. Ancak verici böyle bir “gereksiz” bilgiyi sistem dışına itmiştir.

Kepenklerinin yarısı kapalı duran şu karşiki dükkânın önü > Kepenklerinin yarısı kapanmış dükkânın önü

“Yeni Kaymakam gözlerini odanın duvarlarında gezdirdikten, kenarda dayalı duran birkaç büyük ve eski deftere şöyle baktıktan sonra: ‘Haydi bakalım, oturun yerlerinize!’ diyerek çıktı gitti.” (s.166)

Cümlede geçen “dayalı” sözcüğü kurgulanış ve anlamsal işlev açısından yukarıdaki örneklerle benzerdir. Eylem soylu sözcüğe getirilen {-l} ve {-I} ekleriyle adlaşmış ve çıkarım yoluyla edilgen çatı ulamını yansıtmıştır. Zira ifade, kenarda dayanmış/dayandırılmış duran birkaç büyük ve eski defter” biçiminde düşünüldüğünde söz konusu çatı ulamı belirginleşmektedir. *Daya-* eylemine konu olan öge cansız bir nesne olduğu için dışarıdan bir etkiyle gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Defteri kenara dayama işini yapan/eden bir öge (özne) mutlak surette bulunmakla birlikte verici tarafından söz diziminde kestirilmez kılınmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta böyle bir kurgunun/çıkarımın her zaman edilgen çatıyı yansıtmıyor oluşudur. Eğer *daya-* eyleminden etkilenen unsur (nesne) canlı bir varlık olsaydı söz konusu yapı dönüşlü çatı

ulamını da düşündürebilirdi. “Ağaca dayalı duran çocuk gelen geçeni izliyordu*³⁸.” cümlesi aynı çıkarımla, “Ağaca dayanan çocuk gelen geçeni izliyordu.” biçiminde kurgulandığında edilgen değil, dönüşlü çatı ulamını sunar. Dolayısıyla her “eylem+{-l}+{-I}” kurgusuna sahip yapıların peşin hükümle edilgenlik anlattığını söylemek yanlış olacaktır. Zira bu yapılar edilgen çatı ulamını yansıtabileceği gibi farklı anlamsal işlevleri belirtmek için kullanıldığı durumlar da bulunmaktadır.

Kenarda dayalı duran birkaç büyük ve eski defter>Kenarda dayanmış duran birkaç büyük ve eski defter

“Atlar bağlı oldukları ağaçlara başlarını sürtüyorlardı; ayaklarının altındaki kuru çam iğneleri kırıldıkça çıtırıyor ve aşağı doğru kayıyordu.” (s.129)

Atlar bağlı oldukları ağaçlara başlarını sürtüyorlardı> Atlar bağlandıkları ağaçlara başlarını sürtüyorlardı

Bu tarz yapılarda öznenin niteliği önemlidir. Zira *bağla-* eylemi canlı ve irade sahibi bir özne tarafından gerçekleştiğinde edilgen çatı ulamının dışında başka anlam ilgilerini yansıtabilir. Örnek cümlede öznenin (atlar) kendi kendine bağlanamaması -bilinen ya da bilinmeyen- bir öznenin varlığını zorunlu kılar. Ancak burada verici özneyi yüzey yapıya çıkarmaya gerek görmemiş, bilinmez kılmıştır. Dolayısıyla edilgen çatıdan yararlanarak özneyi sistem dışına itmiştir.

2.3. Sözlüksel İşteş Çatı

Sözlüksel yöntemle belirtilen işteş çatıda biçim birimsel çatı yönteminde olduğu gibi eylemde hareketin birlikte, karşılıklı, ortaklaşa yapıldığını gösteren bir kodlayıcı bulunmaz. Cümlede yer alan yüklem ya da söz diziminde işaretlenen sözcükler yoluyla işteş çatı yansıtılır. Bir başka deyişle sistemde gösterilen ve biçim birimsel bir kodlayıcı bulunmayan dil birimleri vasıtasıyla işteş çatı ulamı; bağlam, dil dışı gönderme ya da mantıksal çıkarımlar yoluyla sözlüksel yapıya bürünür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta sözlüksel yapının en az iki özneyi çağrıştırıyor ya da açıkça belirtiyor oluşu ve hareketin ya da durumun birlikte, ortaklaşa, karşılıklı gerçekleşiyor oluşudur. Bu bakış açısından hareketle sözlüksel işteş çatı bildiren yapılar şu başlıklarda değerlendirilebilir.

³⁸ Canlı özneler için bu eylem kullanılmadığı için ölçünlü dilde bu cümlenin kullanımı bulunmamaktadır

2.3.1. Sözlüksel İşteş Çatının Doğrudan Verilişi

2.3.1.1. Basit/Türemiş Eylem Aracılığıyla Verilen Sözlüksel İşteş Çatı

Bu başlıkta herhangi bir türetme eki almayan basit yapıdaki eylemlerle addan eylem yapan veya eylemden eylem yapan türetme ekleriyle oluşturulmuş türemiş eylemler yer almaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta ister basit yapıda olsun ister türemiş olsun aşağıda sıralanan eylemlerin geldiği ekle kaynaşıp kalıplaşmamasıdır. Zira geleneksel dil bilgisinde türemiş yapılar olarak geçen aşağıdaki bazı eylemlerin aldığı eki geçici olarak üzerinde barındırdığı ve anlamsal işlevinin hareketin en az iki kişi tarafından birlikte, karşılıklı, ortaklaşa yapıldığını belirtmek olduğu unutulmamalıdır. Bir diğer nokta da bazı eylemlerin birden çok anlamsal işlevinin olmasıdır. Türkçede bir sözcüğün zaman içerisinde kullanım alanının genişlemesi olağan bir durumdur. Dolayısıyla bir eylemin işteş çatı ulamını yansıtan yönleri bu çalışmanın özünü oluşturmaktadır.

“Kaymakam yorgun gözlerini önüne, kucağına yatan bu başa çevirdi. İçini hazin bir hatıra kapladı. Bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu ve o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı.” (s.104)

Örnekte geçen “O anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı” cümlesinde *evlen-* eylemi sözlüksel işteşlik bildirmektedir. Durumun birden çok kişi tarafından birlikte, ortaklaşa, karşılıklı gerçekleştiğini anlamak için eylemin anlamsal işlevine dikkat edilmesi gerekir. Öncelikle “aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek” anlamına gelen *evlen-* eyleminin Kaymakam (Salâhattin Bey) ile karısı (Şahinde) arasında gerçekleştiği anlatılmaktadır. Yukarıdaki cümlede, eylemde biçim birimsel bir kodlayıcı (bu durumda {-(I)ş} eki) olmadan, yalnızca eylemin anlamsal işlevinden yararlanılarak işteş çatı ulamının yansıtıldığı görülmektedir. Zira işteş çatının fonksiyonu gereği en az iki unsurdan biri özne iken diğer nesne olarak konumlanırken roller değişir ve özne, nesne olur; nesne ise özne olur. Bunu şu biçimde göstermek mümkündür:

<u>Kaymakam</u>	<u>Şahinde'yle</u>	<u>evlendi</u>	/	<u>Şahinde</u>	<u>Kaymakam'la</u>	<u>evlendi</u>
Özne	nesne	yüklem		özne	nesne	yüklem

eylem: Evlendi (Bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek³⁹

eylemi yapanlar: Salâhattin Bey, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.1.1. Al-

“O kızı, karı diye alıp evime götürmezsem, anam avradım olsun.” (s.55)

eylem: Alıp (bitmemiş eylem-ulaç)

eylemin anlamı: Erkek, kadınla evlenmek⁴⁰

eylemi yapanlar: Şakir, Muazzez

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.1.2. Eğlen-

“Bir müddet sonra bu ziyaretler yalnız kadınlar arasında kalmaktan çıktı, evvela Hilmi Bey, sonra Şakir, akşam yemeklerini hanımın davetlisi olan bu ana-kızla birlikte yemeğe başladılar. Birkaç kere hep beraber Şahindelere gelip geç vakte kadar kaldılar ve evlerinden getirttikleri gramofonu çalarak eğlendiler.” (s. 186)

eylem: Eğlendiler (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Neşeli, hoşça vakit geçirmek⁴¹

eylemi yapanlar: Şahinde, Muazzez, Hilmi Bey, Şakir

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Hasip Efendi cevap verdi:

‘Merhumun bu heriflerle karşı karşıya oturup eğlenmesine imkân mı vardı?’”
(s. 167)

eylem: Eğlenme (bitmemiş eylem-mastar)

³⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁴⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

⁴¹ <https://sozluk.gov.tr/>

eylemin anlamı: Neşeli, hoşça vakit geçirmek⁴²

eylemi yapanlar: Merhum (Salâhattin Bey), şehrin ileri gelenleri

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

*"Esmâ kadını aldı, Telgraf Müdürlerine gitti. Çalgı çalıp eğleneceklermiş.
Geç geleceğiz dedi."* (s. 76)

eylem: Eğleneceklermiş (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Neşeli, hoşça vakit geçirmek⁴³

eylemi yapanlar: Şahinde, Esmâ Kadın, Telgraf Müdürünün ailesi,

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.1.3. Evlen-

"Salâhattin Bey, gençliğini deli gibi geçirdikten, hayatın tadılmadık zevkini bırakmadıktan sonra, birdenbire yorgunlaştığını artık daha fazla koşacak kuvveti olmadığını görmüş, beş sene kadar evvel, bu kendisinden tam on beş yaş küçük kızla evlenivermişti." (s. 12)

eylem: Evlenivermişti (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Erkekle kadın, aile kurmak için yasaya uygun olarak birleşmek, izdivaç etmek⁴⁴

eylemi yapanlar: Salâhattin Bey, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.1.4. Oyna-

"Geceleri büyüklerle sokağa çıkarlar, teraviye giderler, fakat çok kere sonuna kadar dayanamayarak dışarı fırlarlar ve büyüklerin yokluğundan istifade ederek kahvelerde bir iki el yüzük oynarlardı." (s. 28)

⁴² <https://sozluk.gov.tr/>

⁴³ <https://sozluk.gov.tr/>

⁴⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

Cümlede geçen “yüzük oynamak” sözünde işteş çatıya gönderme vardır. Sözü edilen oyun “Fincanlar altına yüzük saklayarak oynanan bir oyun, yüzük.” olarak tanımlanır⁴⁵. Daha çok köylerde oynanan bu oyunda ortalama 5-6 kişinin katılımı gerekmektedir. Bu nedenle cümlede işaret edilen eylemin karşılıklı/ortaklaşa yapıldığını söylemek mümkündür. Dikkat edilmesi gereken nokta “Oyun oynamak” eyleminin her koşulda işteşlik bildirmemesidir. Tek taraflı, tek başına oynanan oyunlarda hareketin birden çok özne tarafından yapılması beklenemez.

“Mahallenin genç kadınları ve kızları önlerine bakarak ve sarı çetrik pabuçlu ayaklarıyla kısa adımlar atarak bu kasabaya mahsus oyunlar oynamaktaydılar.” (s.86)

eylem: Oyunlar oynamaktaydılar (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak⁴⁶

eylemi yapanlar: Mahallenin genç kadınları, mahallenin kızları

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.1.5. Rastla-

“Akşam üzeri Aşağıçarşı'dan geçerken uzun zamandan beri görmediği Hacı Rifat'ın İhsan'a rastladı ve ondan akıl sordu.” (s. 176)

eylem: Rastladı (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf etmek⁴⁷

eylemi yapanlar: Yusuf, Hacı Rifat'ın İhsan

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.2. Birleşik Eylem Aracılığıyla Verilen Sözlüksel İşteş Çatı

Birleşik eylemler ad + eylem ve eylem + eylem biçiminde kurgulanan yapılardır. Sözlüksel yöntemle işteş çatı ulamının sunulduğu örneklerde yalnızca ad + eylem

⁴⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

⁴⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

⁴⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

şeklinde oluşturulan birleşik eylemlerin bu işlevi yerine getirdiği görülmüştür. Söz konusu eylemlerin barındırdığı anlam ilgileri, konumlandırıldığı cümlelerde en az iki kişinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu da -her eylemde olmasa da- eylemde belirtilen durumun ya da hareketin birlikte, karşılıklı ya da ortaklaşa yapıldığını göstermektedir. Böyle bir durumda özne ile nesne, eylemin gerçekleştiği süreçte rol değişimine uğramaktadır.

“Yusuf evin içindeki bu anlaşılmasız hallere şaşkın şaşkın bakıyordu. Anasıyla babası arasında da kavga olurdu ama, bunlara kavgadan ziyade babasının herhangi bir şeye kızıp acısını anasından çıkarması demek daha doğrudu.”

(s.15)

İfadede geçen “Anasıyla babası arasında da kavga olurdu” cümlesinde *kavga ol-/kavga et-* eylemi, Yusuf’un annesi ile babası arasında birlikte, ortaklaşa ve karşılıklı yapılması nedeniyle işteş çatı ulamını yansıtmaktadır. Verici söz konusu eylem yerine biçim birimsel yönetime başvurup *dövüş-/tartış-*eylemini kullanabilirdi ancak verilmek istenen ileti tam anlamıyla karşılanamazdı. Ayrıca *kavga et-* eyleminin işteş çatı ulamını biçim birimsel yöntemle sunmasına Türkiye Türkçesinin grameri izin vermemektedir. Böyle bir durumda “aralarında” sözcüğü sistemde işaretlenmiş ve sözlüksel yöntemden yararlanılmıştır.

<u>Yusuf’un anası.</u>	<u>Yusuf’un babasıyla</u>	<u>kavga ederdi</u>
Özne	nesne	yüklem
<u>Yusuf’un babası.</u>	<u>Yusuf’un anasıyla</u>	<u>kavga ederdi</u>
Özne	nesne	yüklem

eylem: Kavga olurdu/ederdi (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Birbiriyle atışmak, dövüşmek⁴⁸

eylemi yapanlar: Yusuf’un anası, Yusuf’un babası

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.2.1. Bahset-

⁴⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

“İhsan, Yusuf’un bu kadar uzun zamandan sonra kendisine eski bir arkadaştır diye başyurmasından büyük bir iftihar duyuyor ve ona arkadaşlığına layık olduğunu ispata çalışıyordu. Yusuf ise, bütün insanlardan ümidini kestiği bu sıralarda karşısına böyle bir dostun çıkışını biraz hayret, fakat daha çok sevinç ve teşekkürle karşılıyordu. Yolda ikisi de hep eski günlerden, beraber yaptıkları gezmelerden, kâğıt kebabı ve irmik helvası ziyafetlerinden bahsettiler.” (s.177)

eylem: Bahsettiler (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Bir konu üzerinde söz söylemek, konuşmak⁴⁹

eylemi yapanlar: İhsan, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.2.2. Dama oyna-

“Kendisinin biraz ötesinde iki ihtiyar geniş ve üzeri hasır örtülü peykenin üzerine bağdaş kurmuşlar, elleri çenelerinde, düşüne düşüne dama oynuyorlardı.” (s. 79)

eylem: Dama oynuyorlardı (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Vakit geçirme, eğlenme, oyalanma vb. amaçlarla bir şeyle uğraşmak⁵⁰

eylemi yapanlar: İki ihtiyar

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.2.3. Kavga et-

“Kasabanın en iyi suyu olan bu çeşmenin başı, bilhassa akşam üzerleri, mahşere dönerdi; testiyi taktıkları kolun mukabil tarafına meylederek ağızlarında sakız, çıplak ayaklarında nalınla gelen yetişkin kızlar; emzikli toprak bir ibrik ile ıkına sıkına gelen ve karanlığa kalınca ağlamaya başlayan çocuklar; ellerinde iki teneke, saçları ortadan ayrılmış, beyaz önlüklü kahveci

⁴⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁵⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

çırakları hep burada toplaşır, konuşurlar ve sıra kavgası ederler, sonra kaplarını doldurup giderlerdi.” (s.22)

eylem: Sıra kavgası ederler (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: sıra uğruna birbiriyle atışmak, dövüşmek⁵¹

eylemi yapanlar: Yetişkin kızlar, çocuklar, kahveci çırakları

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Evde Şahinde ile şiddetli bir kavga etmiş ve zihni büsbütün karışmıştı.” (s. 49)

eylem: Kavga etmişti (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Birbiriyle atışmak, dövüşmek⁵²

eylemi yapanlar: Şahinde, Salâhattin Bey

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Şakir, bayram günü Yusuf’la kavga ettikten sonra, sarhoşlukla: ‘O kızı, karı diye alıp evime götürmezsem, anam avradım olsun. Şakir’in kim olduğunu belletmek o yabancının Yusuf’una!’ diye yemin etmişti.” (s. 55)

eylem: Kavga ettikten sonra (bitmemiş eylem-edat öbeği)

eylemin anlamı: Birbiriyle atışmak, dövüşmek⁵³

eylemi yapanlar: Şakir, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.2.4. Muhabbet et-

“Uzun ve beyaz bıyıklarını oynata oynata bir köşede Rumca muhabbet eden Giritliler’in sesi buradan duyuluyordu.” (s. 66)

eylem: Muhabbet eden (bitmemiş eylem-ortaç öbeği)

⁵¹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁵² <https://sozluk.gov.tr/>

⁵³ <https://sozluk.gov.tr/>

eylemin anlamı: Karşılıklı, dostça konuşmak⁵⁴

eylemi yapanlar: Giritliler

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.2.5. Tesadüf et- (rastlamak)

“Kübra uzun müddet başını kaldırmayarak düşündü, sonra karar vermiş gibi başını salladı. Gözlerinin içi, uzun müddet açlık çekenlerde görülen bir parlaklıkla, kinle etrafa bakıyordu. Yalnız Yusuf’a tesadüf edince biraz yumuşar gibi oldular.” (s.62)

eylem: Tesadüf edince (bitmemiş eylem-ulaç)

eylemin anlamı: Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak⁵⁵

eylemi yapanlar: Kübra, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.3. Biçimbirimiyle Kaynaşmış Eylem Yapısındaki Sözlüksel İşteş Çatı

İşteş çatı eki alan bazı eylemler zamanla geldiği kökle kaynaşıp bağımsız birer sözlüksel yapıyı oluşturabilir. Böyle durumlarda {-(I)ş} eki almış eylemler ayrılmaz bir bütün oluşturur. Yani bu eylemler etken biçimine ait ilgisinden kopar (Kononov, 1956:151). *barış-*, *savaş-*, *yarış-*, *konuş-*, *üleş-*, *güreş-*, *kavuş-*, *yapış-*, *bitiş-* vb. eylemlerde söz konusu çatının varlığının hissedildiğini söyleyen araştırmacılar (Dizdaroğlu,1963: 47; Gencan, 2001: 373) da bu görüşü destekler. Korkmaz da benzer bir yaklaşımla sınırlı sayıda eylemlerde görülen kaynaşmayı kabul eder (2014: 506).

Üstünova ise bu eylemlerde görülen morfemlerin birer türetme eki olduğunu söyler (2016:57). Kök + ek kaynaşmasıyla bağımsız birer eylem olma özelliğini gösteren bu eylemlere gelen ekler de artık birer çatı eki ya da türetme eki olmaktan çıkmış, eylemin ayrılmaz birer parçası olmuştur. Bu nedenle söz konusu eylemleri gövde yapısıyla değerlendirmek ve eylemin birlikte, karşılıklı ya da ortaklaşa olarak en az iki kişiyi işaret etmesi koşuluna bağlı incelenmesi bu konunun özünü oluşturmaktadır. Örneğin *konuş-* eyleminin tek bir özne tarafından yapıldığını gösteren örnekler olduğu gibi bu eylemin

⁵⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

⁵⁵ Bk. rastlamak, rast gelmek: <https://sozluk.gov.tr/>

birlikte, karşılıklı ya da ortaklaşa (işteş çatı ulamı) yapıldığını anlatan cümleler de bulunmaktadır. Dolayısıyla aşağıdaki eylemler mantıksal ve semantik düzlemde incelenmiş, eyleme gelen ek (bu durumda {-(I)ş} eki) onunla bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

“*Sokak üstündeki sedirin bir kenarında Şakir ile Hacı Etem kulak kulağa bir şeyler konuşuyorlardı.*” (s. 207)

Yüklemi oluşturan *konuş-* eyleminin iki kişi tarafından yapıldığı cümlede belirtilmiştir. Öyle olmasaydı da -hayatın olağan akışı gereği- eylemin en az iki kişi arasında gerçekleştiği söylenebilirdi. Kişinin kendi kendine konuşması ya da bir kişinin konuşup diğerlerinin yalnızca dinlediği gibi az sayıda durum bir kenara bırakıldığında -ki bu durumların bağlam içerisinde vurgulanması gerekir- söz konusu eylemin barındırdığı potansiyelin işteş çatı ulamını yansıttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örnek cümleye geri dönüldüğünde Şakir ile Hacı Etem’in *konuş-* eylemini birlikte, karşılıklı ve ortaklaşa gerçekleştirdiğini söylemek zor olmayacaktır. Verilen ifadeye göre Şakir özne konumuyla *konuş-* eylemini yerine getirirken Hacı Etem nesne konumunda bu işten etkilenen olmuş; ardından Hacı Etem özne konumuyla söz konusu eylemi yaparken bu kez Şakir nesne konumuna geçmiştir. Dolayısıyla en az iki kişi arasında yapılan bu eylem işteş çatı ulamını yansıtmaktadır.

<u>Şakir</u>	<u>Hacı Etem’le</u>	<u>konuşuyor</u>	/	<u>Hacı Etem</u>	<u>Şakir’le</u>	<u>konuşuyor</u>
Özne	nesne	yüklem		özne	nesne	yüklem

eylem: Konuşuyorlardı (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek⁵⁶

eylemi yapanlar: Şakir, Hacı Etem

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.3.1. Danış-

“*Bak, ben seninle akran gibi konuşuyor, danışıyorum.*” (s. 58)

eylem: Danışıyorum (bitmiş eylem)

⁵⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

eylemin anlamı: Bir iş için bilgi veya yol sormak, görüş almak, istişare etmek, müracaat etmek, meşveret etmek⁵⁷

eylemi yapanlar: Salâhattin Bey, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.3.2. Konuş-

“Yusuf, bu Çınarlıçeşme seyahatlerine çok kere Muazzez'i de alırdı. Kendisi Ali ile konuşurken kız, Yusuf un elini sımsıkı tutar, küçük ayaklarıyla, bozuk yollarda, sesini çıkarmadan taştan taşa sekerdi.” (s. 22)

eylem: Konuşurken (bitmemiş eylem-ulaç)

eylemin anlamı: Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek⁵⁸

eylemi yapanlar: Yusuf, Ali

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Arabanın içi küçük çocuklarla dolmuştu: Bağrışıyorlar, konuşuyorlar ve düdük öttürüyorlardı.” (s. 30)

eylem: Konuşuyorlar (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek⁵⁹

eylemi yapanlar: Küçük çocuklar

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Ve ihtimal Şakir konuştukları zaman babasına bu izdivacın aynı zamanda lüzumlu olduğunu da ispat ederek onu kandırmıştı.” (s. 56)

eylem: Konuştukları zaman (bitmemiş eylem-ortaç öbeği)

eylemin anlamı: Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek⁶⁰

eylemi yapanlar: Şakir, Şakir'in babası (Hilmi Bey)

⁵⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

⁵⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

⁵⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Muazzez'in etrafıyla bu kadar az alakadar olmaya başlaması ve rüyada yaşar gibi süzgün duruşları Yusuf'un elini kolunu bağıyor ve herhangi bir şey konuşmak, şüphelerini ve dertlerini karısına açmak cesaretini ondan alıyordu.” (s. 198)

eylem: Konuşmak (bitmemiş eylem-mastar)

eylemin anlamı: Bir konuda karşılıklı söz etmek, sohbet etmek⁶¹

eylemi yapanlar: Yusuf, Muazzez

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4. Deyim ya da Kalıp Sözlükten Oluşan Sözlüksel İşteş Çatı ⁶²

Deyim bir durumu, olayı ya da kavramı daha estetik, daha çekici anlatmaya yarayan, daha çok mecaz anlamlarıyla kullanılan sözcük ya da sözcüklerden oluşan, kalıplaşmış sözler olarak tanımlanır (Aksoy, 1993, s.50). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünün “*Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlam birim toplaşması, genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz.*” şeklindeki tanımı ise deyimlerin sözlüksel yönünü düşündürmektedir (Vardar, 2002, s. 74). Yeni bir kavram oluşturmak veya duygu ve düşünceleri kısa yoldan anlatma gereksinimi belirlediğinde kullanılan anlatım yollarından biri deyimlerdir. Deyimlerin büyük bir kısmında sözcüklerin mecaz anlamda kullanılması bu dil birimlerini ayrıcalıklı bir konuma taşır. Deyimler aynı dili konuşan insanların kültürlerinden, gelenek ve göreneklerinden izler barındırır. Türkçe özelinde bakıldığında Eski Türkçeden günümüze değin farklı dönem ve coğrafyalarda kullanılmasına karşın deyimlerin ufak tefek değişiklikler dışında büyük oranda aynı kalması bu durumu destekler niteliktedir (Şahin, 2009, s. 2035). Geçmişten günümüze birer kültür kodlayıcısı olan bu yapıların varlığı, sayısı ve kullanım sıklığı Türkçenin kavram üretme ve dili işleme gücünü göstermektedir.

⁶¹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁶² Bu konudaki bilgiler Yusuf Kamil Özdağ'ın “Sözlüksel İşteşlik Bildiren Deyimler” adlı makalesinden alınmıştır: Ayrıntılı bilgi için bkz. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi Sayı: 11/2 2022 s. 538-553.

Deyimlerin kullanım sıklığı ve ifade gücü, onları farklı iletileri yansıtmak için kullanılmalarında oldukça elverişli yapar. Yüklemede biçim birimsel (bu konu özelinde {-ş} eki) bir değişiklik olmadan işteş çatı ulamının yalnızca deyim anlamsal işlevinden anlaşıldığı ya da Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'ndeki tanımı işteş çatı eki ile açıklanan deyimler bulunmaktadır. Bilal Uysal, deyimlerin bu özelliğini, “Türkçede sözlüksel işteş çatı, deyimler ve kalıplaşmış ifadelerle de oluşturulmaktadır. Karşı karşıya gelmek, kanlı bıçaklı olmak, yüz göz olmak gibi en az iki özneyi gerektiren biçimce tekil, mantıkça çokluk özneli deyimlerle de sözlüksel olarak işteş çatı oluşturulabilmektedir. Deyim yüzey yapıda herhangi bir işaretleyici taşınamasına rağmen sözlüksel olarak işteş çatıyı işaretler.” şeklinde açıklar (2018, s. 810).

Deyimler işteş çatı ulamını, içerisinde barındırdığı *birbiri + iyelik eki* ya da *ara + iyelik eki* biçiminde kurgulanan kodlayıcılarla yansıtabildiği gibi, bu yapılardan herhangi birinin yardımı olmadan, kendi anlamsal özelliğinden yararlanarak da sunabilir. Bu yapılar içerisinde biçim birimsel işteş çatı eki barındırmamasına karşın bağlamsal ve mantıksal açıdan eylemi gerçekleştiren en az iki kişinin var olduğunu derin yapıda yansıtan örnekler bulunmaktadır.

“*Şakir, ayaklarını sürükleyerek, kapıya gitti, fakat dışarı çıkarken Hacı Etem'le göğüs göğüse geldi.*” (s. 93)

Örnekte geçen “Şakir dışarı çıkarken Hacı Etem'le göğüs göğüse geldi.” cümlesindeki *göğüs göğüse gelmek* deyimini, karşıladığı anlam bakımından eylemin en az iki kişi (Şakir, Hacı Etem) tarafından yapıldığını belirtmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta yapan/özne sayısı birden fazla olan her cümlenin işteşlik barındırmayacağıdır. Bu aşamada deyim anlamsal işlevi devreye girer. *Göğüs göğüse gelmek* deyimini, anlamsal olarak karşılaştı-, tesadüf et-, denk gel- vb. eyleminin en az iki kişi arasında gerçekleştiğini yansıttığından ve söz konusu eylemin birlikte, karşılıklı yapılacağı düşünüldüğünde sözlüksel işteş çatının varlığı ortaya çıkacaktır. Bu açıdan bakıldığında cümlede önce biri (Şakir) özne konumunda karşılaşıırken diğeri (Hacı Etem) nesne konumunda kalmış; ardından roller değişip Hacı Etem özne, Şakir nesne konumuna geçmiştir. Bu anlamsal ilgi, eylemde biçim birimsel kodlayıcı olan {-(I)ş} eki yerine sözlüksel kodlayıcı rolündeki *göğüse gelmek* deyimini ile sağlanmıştır.

eylem: Göğüs göğüse geldi (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Karşı karşıya, yüz yüze⁶³

eylemi yapanlar: Yusuf, Hacı Etem

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.1. Aralarındaki buz çözü-

“Aralarındaki buzun çözülmesi için ilk adımı çocukların atması lazımdı.”

(s.183)

eylem: Aralarındaki buzun çözülmesi (bitmemiş eylem-mastar öbeği)

eylemin anlamı: Kırgınlığı, küslüğü ortadan kaldırmak⁶⁴

eylemi yapanlar: Yusuf, Muazzez, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.2. Arası/araları açık ol-

“En gani gönüllüleri Hacı Rifat'ın İhsan isminde birisi idi. Bir sene evvel babası avda kaza neticesinde vurulup ölünce (bu ölümün kaza olmayıp, bir zeytinlik meselesi yüzünden araları açık bulunan Arnavut Galip Ağa'nın intikamı olduğunu söyleyenler de vardı) evin erkekliği ve bütün mallar bu on dört yaşındaki çocuğa kalmıştı.” (s.24)

eylem: Araları açık bulunan (bitmemiş eylem-ortaç öbeği)

eylemin anlamı: Arkadaşlıkları sarsılmak, arkadaşlık bağları kopmak, birbirine darılmak⁶⁵

eylemi yapanlar: Hacı Rifat, Arnavut Galip Ağa

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.3. Çene at-

⁶³ <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁴ Bk. aralarındaki buzları eritmek: <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁵ Bk. arası (veya araları) açılmak (veya açık olmak veya bozulmak): <https://sozluk.gov.tr/>

“*Hakikaten, gece saat on ikiye kadar tavla ve çene attıktan sonra ciddi bir tavır alarak eve gelen ve yatakta beyaz, tombul bir vücut arayan birçok kocalar için bu çeşit karılar birebirdi.*” (s.13)

eylem: Çene attıktan sonra (bitmemiş eylem-ulaç öbeği)

eylemin anlamı: Gevezelik etmek⁶⁶

eylemi yapanlar: Kocalar (evli erkekler)

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.4. Dedikoduya başla-

“*Rakım Efendi'nin hastalıklı karısı ikide birde böyle komşuları imdadına çağırır ve sancıları birkaç dakika sonra geçince çeneye ve dedikoduya başlardı.*” (s.156)

eylem: Dedikoduya başlardı (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Birini çekiştirmek⁶⁷

eylemi yapanlar: Komşular, Rakım Efendi'nin karısı

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.5. Düşüp kalk-

“*Bir sürü 'kıvr zıvr' bilgi sahibi olmak için o 'bey çocukları' ile düşüp kalkamayacağını söylüyordu.*” (s. 17)

eylem: Düşüp kalkamayacağını (bitmemiş eylem-ortaç)

eylemin anlamı: Biriyle çok yakın arkadaşlık etmek⁶⁸

eylemi yapanlar: Yusuf, Bey çocukları

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.6. Gözü iliş-

⁶⁶ Bk. Çene çalmak: <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁷ Bk. Dedikodu etmek (veya yapmak): <https://sozluk.gov.tr/>

⁶⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

“Kübra'nın yatağının üst tarafında, duvarda bir delik ve bu delikte kireçle sıvanmış bir cam parçası vardı: Herhalde bu, pencere vazifesini görecekti; fakat içerisi görünmesin diye sıvanan kireç, ışığın da pek azını içeri bırakıyordu. Yusuf'un gözleri tekrar kıza ilişince onun hep kendisine baktığını gördü.” (s.37)

eylem: Yusuf'un gözleri tekrar kıza ilişince (bitmemiş eylem-ulaç öbeği)

eylemin anlamı: Birdenbire veya istemeden görmek⁶⁹

eylemi yapanlar: Yusuf, Kübra

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

Tarafların biri öncelikli veriliyor, diğer taraf önce algılatılıp sonra *bak-* eylemiyle doğrudan verilen bilgiye dönüştürülüyor. Zira söz konusu eylemin birlikte, ortaklaşa, karşılıklı gerçekleşmesi için öznelerden birinin (Kübra) daha önceden bakması, ardından diğer öznenin (Yusuf) bakması zorunludur. Burada *bakış-* eyleminin alıcıya sunulmak istendiği görülmektedir.

2.3.1.4.7. Göz göze gel-

“Birdenbire bütün canlılığı, bütün neşesini kaybeden genç kadın, kocasıyla göz göze gelmek istemiyordu. Çünkü bakışları ne zaman karşılaşırsa ilk akıllarına gelen şey müşterek felaketleri oluyor ve ikisinin de gözleri yaşıyordu.” (s. 162-163)

eylem: Göz göze gelmek (bitmemiş eylem-mastar öbeği)

eylemin anlamı: Her iki tarafın bakışları karşılaşmak⁷⁰

eylemi yapanlar: Yusuf, Muazzez

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.8. Laf et-

“Bak, bu kadar yıldır bir evde oturuyoruz, karşı karşıya geçip iki laf etmemişsinizdir.” (s. 194)

⁶⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁷⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

eylem: İki laf etmemişizdir (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Söz etmek⁷¹

eylemi yapanlar: Yusuf, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Birkaç kere, gündüzleri, yukarı kata, Muazzez'in yanına çıkmış, yapayalnız bir odada bir mindere yüzükoyun yatarak düşünen genç kızla bir iki laf etmek istemişti.” (s. 85)

eylem: Bir iki laf etmek (bitmemiş eylem-mastar öbeği)

eylemin anlamı: Söz etmek⁷²

eylemi yapanlar: Kübra, Muazzez

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.1.4.9. Vakit geçir-

“Şahinde Hanım, Nazilli'ye nazaran çok daha büyük ve ‘ileri’ olan bu kasabada kafa dengi birçok arkadaşlar, komşular bulmuştu. Onlarla geziyor, eğleniyor, çalgı, cümbüş vakit geçiriyordu.” (s. 22-23)

eylem: Vakit geçiriyordu (bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Oyalanmak, uğraşmak⁷³

eylemi yapanlar: Şahinde Hanım, Şahinde Hanım'ın arkadaşları ve komşuları

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

Örnek cümlede Şahinde Hanım öncelikli; arkadaşları, komşuları geri planda bırakılmıştır. Böylece önemsenen bilginin sözlüksel işteş çatıdaki kullanım yollarından birine dikkat çekilmiştir.

⁷¹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁷² <https://sozluk.gov.tr/>

⁷³ <https://sozluk.gov.tr/>

2.3.1.5. Bağımsız Sözcükler Yoluyla Sağlanan Sözlüksel İşteş Çatı

2.3.1.5.1. Beraber

“Bu sefer Muazzez onun koluna yapıştı:

‘Buralardan gidelim Yusuf!’ dedi.

‘Gidelim!’

‘Sen gelir gelmez gidelim, olmaz mı?’

‘Öyle birdenbire nasıl olur? Hele ben döneyim de beraber oturup düşünürüz!’” (s.202)

Karşılıklı konuşmada geçen “Hele ben döneyim de beraber oturup düşünürüz!” cümlesindeki *düşün-* eylemi, içerisinde işteş çatı ulamını yansıtan herhangi bir dil birimi bulunmamasına rağmen *beraber* sözcüğü yoluyla söz konusu çatı ulamını yansıtmaktadır. Muazzez ve Yusuf’un *düşün-* eylemini birlikte, ortaklaşa ve karşılıklı gerçekleştireceği anlaşılmaktadır. *Oturup düşün-* ifadesinin “karşılıklı tartışma, bir tür beyin fırtınası yapma” anlamında kullanılması işteşliğin anlamsal işlevini belirtmektedir. Dolayısıyla bu eylem işteş çatının tüm anlamsal işlevini göstermesi bakımından önemlidir. Dikkat edilecek olursa *otur-* eyleminin birlikte ve karşılıklı yapıldığı ancak eylemin -mantıken- ortaklaşa gerçekleştiremeyeceği için işteş çatıyı işaretleyemediği görülmektedir. Bu durum, yukarıda sözü edildiği gibi, eylemlerin işteş çatı ulamını yansıtmaya potansiyeliyle ilgilidir. Bir diğer nokta ise her iki örnek cümlenin yüklemelerinin (ders al-, düşün-) biçim birimsel yolla işteş çatıyı sunamamasıdır. *Zira ders alış-, düşünüş-* biçiminde bir işteş çatı kodlamasına dil izin vermemektedir.

eylem: Düşünmek

eylemin anlamı: Bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek⁷⁴

eylemi yapanlar: Muazzez, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

⁷⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

2.3.1.5.2. Birbiri /Birbirleri

“Nihayet İhsan:

‘İşte böyle Yusuf, ömür bu, geçip gidiyor!’ diye mırıldandı. İhtiyarlara mahsus bir eda ile söylenen bu sözler Yusuf’u güldüreceği yerde düşündürdü. Çayıçi’nden Bayram Yeri’ne sapan yolun köşesine gelince durup birbirlerinin yüzüne baktılar ve ayrıldılar.” (s.177)

Cümlede geçen *bak-* eylemi işteş çatı ekiyle (*bakış-*) işleme girebilirken bu tercih edilmemiş, söz konusu çatı ulamını yansıtmak için *birbirleri* sözcüğünden yararlanılmıştır. Cümlelerin öznesi konumundaki İhsan ve Yusuf, *bak-* eylemini birlikte ve karşılıklı gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla bu yapıda sözlüksel yöntemle sunulan işteş çatı ulamından söz edilebilir. Vericinin *bakış-* eylemini kullanmak yerine *birbirlerinin yüzüne bak-* ifadesini tercih etmesi, alıcıya başka bir duyguyu aktarma amacından kaynaklanmaktadır. Zira *bakış-* eylemi bir süreci, iletişimi ve olumlu/olumsuz bir duyguyu iletme için kullanılırken *birbirlerinin yüzüne bak-* sözüyle eylemin anlık, anlamsız ya da herhangi bir duygu barındırmadığını anlatmaktadır. Edebi metinlerdeki sözcük ve cümle seçimleri ya da cümlelerin kurgulanma biçimleri duygu ve düşüncüyü anlatmak için oldukça önemlidir. Yazarın buradaki üslubunu (bir başka deyişle tercih ettiği çatı yöntemi) belirleyen şey, sözü edilen duyguyu yansıtmaya çabasıdır. İhsan ile Yusuf arasındaki duygusal kopukluğun alıcıya iletilebilmesi için biçim birimsel yöntemle (*bakış-*) değil, sözlüksel yöntemle (*birbirlerinin yüzüne bak-*) işteş çatı ulamı verilmiştir.

İhsan Yusuf’un yüzüne baktı / Yusuf İhsan’ın yüzüne baktı

eylem: Bakmak

eylemin anlamı: Bakışı bir şey üzerine çevirmek⁷⁵

eylemi yapanlar: Yusuf, İhsan

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Bazen anası, babası küçüğe söz geçiremezler ve Yusuf’a müracaat ederlerdi. Muazzez’in onun sözünden çıktığı görülmemiştir. Birbirlerine bu

⁷⁵ <https://sozluk.gov.tr/>

kadar sokulmalarında, çok yalnız ve alakasız bırakılmalarının da tesiri vardı.” (s.22)

Yusuf Muazzez’e sokuldu / Muazzez Yusuf’a sokuldu
Özne nesne yüklem özne nesne yüklem

eylem: Sokulmak

eylemin anlamı: Yanaşmak, yaklaşmak⁷⁶

eylemi yapanlar: Yusuf, Muazzez

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2. Sözlüksel İşteş Çatının Dolaylı Yoldan Verilişi

Bu bölümde sözlüksel işteş çatı ulamını yansıtan eylemlerin, bu anlamsal işlevini dolaylı yoldan gerçekleştirdiği örnekler incelenecektir. Bazı eylemler, aldığı eklerle adlaşarak söz konusu çatı ulamını örtük biçimde sunar. Böylece işteş çatı anlamının varlığı çıkarım yoluyla belirlenir ve bu yapılar alıcıya sözcüğün eylem biçimini düşündürür. Bazı eylemlerde ise hareketin birlikte, ortaklaşa, karşılıklı yapıldığı eylemin anlamsal yapısıyla ve alıcının dolaylı yoldan algılamasıyla anlaşılır. İkinci durumda alıcının dil içi ve dil dışı göndergeler yoluyla işteş çatı ulamını algılaması önemlidir. Aşağıda örnekleri verilen bazı eylemler ve kökü eylemi sezdirenlere adlar, sözlüksel işteş çatıyı dolaylı yoldan yansıtmaktadır.

2.3.2.1. Eylemin Ad Kodlayıcısı Aracılığıyla Dolaylı Yoldan Verilişi

2.3.2.1.1. Eğlence

“Şahinde Hanım ise komşu ziyaretlerinden ve gezmelerden geri kalmamaktaydı. Son zamanlarda bu eğlencelere, artık boyu ile beraber olan kızını da götürmeye başlamıştı.” (s. 107)

eğlence: 1. Eğlenme işi, sefahat 2. Neşeli ve hoşça vakit geçiren şey veya kimse⁷⁷

eylem: Eğlenmek (Bitmemiş eylem: mastar. Söz konusu eylem, ad durumundaki “eğlence” sözcüğünden çıkarım yoluyla sunulmuştur)

⁷⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

⁷⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

eylemin anlamı: Neşeli, hoşça vakit geçirmek⁷⁸

eylemi yapanlar: Şahinde, Muazzez

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2.1.2. Kavga

*“Bir kavgaya, bir hesap sormaya hazırlanan, fakat bu suali hiç beklemeden
Hacı Etem: ‘Bende senet ne gezer, beyin kendisindedir,’ dedi ve ilave etti:
‘Ne olacaktı ki?’” (s. 65)*

kavga: Düşmanca davranış ve sözlerle ortaya çıkan çekişme veya dövüş, münazaa⁷⁹

eylem: Kavga **etmeye** (Bitmemiş eylem: mastar. Söz konusu eylem, ad durumundaki
“kavga” sözcüğünden çıkarım yoluyla sunulmuştur)

eylemin anlamı: Birbiriyle atışmak, dövüşmek⁸⁰

eylemi yapanlar: Hacı Etem, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2.1.3. Münakaşa

*“Oğluna bir memur kızı almayı, (bu memur kim olursa olsun) aklından bile
geçiremezdi. Fakat Şakir’le bir odaya kapanarak yaptıkları uzun bir
münakaşadan sonra razı oldu.” (s. 56)*

münakaşa: Tartışma⁸¹

eylem: Yaptıkları uzun bir münakaşadan sonra (Bitmemiş eylem: ortaç öbeği. Söz
konusu eylem, ad durumundaki “münakaşa” sözcüğünden çıkarım yoluyla
sunulmuştur).

⁷⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

⁷⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸¹ <https://sozluk.gov.tr/>

eylemin anlamı: Tartışmak⁸²

eylemi yapanlar: Şakir, Hilmi Bey

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

“Şahinde ile aleni bir münakaşaya meydan verecek böyle bir talep ikisinin de elinden gelmiyordu.” (s. 181)

eylem: Münakaşa **etmeye** (Bitmemiş eylem: mastar. Söz konusu eylem, ad durumundaki “münakaşa” sözcüğünden çıkarım yoluyla sunulmuştur)

eylemin anlamı: Tartışmak⁸³

eylemi yapanlar: Yusuf, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2.1.4. Pazarlık

“Şimdi bir at satın almak icap ediyordu. Akşam üzeri Aşağıçarşı'dan geçerken uzun zamandan beri görmediği Hacı Rifat'ın İhsan'a rastladı ve ondan akıl sordu. İhsan, onu yanına alıp Soğuktulumba yolundaki bir hana götürdü, yarım saat içinde pazarlığını filan yaparak beş buçuk altına güzel ve beyaz bir at aldı.” (s.176)

pazarlık: Bir alışverişte tarafların kendileri için en elverişli fiyatı karşısındakine kabul ettirmek amacıyla yaptıkları görüşme⁸⁴

eylem: Pazarlığını yaparak (Bitmemiş eylem: ulaç. Söz konusu eylem, ad durumundaki “pazarlık” sözcüğünden çıkarım yoluyla sunulmuştur)

eylemin anlamı: Bir şeyin fiyatı üzerinde karşılıklı çekişmek⁸⁵

eylemi yapanlar: Han sahibi, Yusuf

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2.1.5. Sohbet

⁸² <https://sozluk.gov.tr/>

⁸³ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸⁴ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸⁵ Bk. Pazarlık etmek: <https://sozluk.gov.tr/>

“Evde kapanıp düşünmekten bunalacak hale gelen Muazzez de bundan memnundu. Böylece belki Yusuf’u kendisiyle tekrar meşgul olmaya sevkedebileceğini karanlık bir şekilde ümit ediyordu. Sonra gittiği yerlerdeki akranlar, hemen hemen her gün tekrarlanan udlu ve şarkılı âlemler, gıdıklayıcı sohbetler onu oyalamıyor da değildi.” (s.108)

sohbet: Dostça, arkadaşça konuşarak hoş bir vakit geçirme, söyleşi, yârenlik, hasbihâl⁸⁶

eylem: Sohbet **etmek** (Bitmemiş eylem: mastar. Söz konusu eylem, ad durumundaki “sohbetler” sözcüğünden çıkarım yoluyla sunulmuştur)

eylemin anlamı: Dostça, arkadaşça konuşarak hoş bir vakit geçirmek, söyleşide bulunmak, yârenlik etmek, hasbihâl etmek⁸⁷

eylemi yapanlar: Muazzez, Muazzez’in akranları

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2.1.6. Dostluk

“Sonra Şakir’in annesiyle arasında günden güne artan ve hudutlarının tamamıyla çizilmesi güç olan bir dostluk onu bu aileye bağlamaktaydı.” (s.111)

dostluk: 1. Dost olma durumu 2. Dostça davranış⁸⁸

eylem: Dostluk **kurmak** (Bitmemiş eylem: mastar. Söz konusu eylem, ad durumundaki “dostluk” sözcüğünden çıkarım yoluyla sunulmuştur)

eylemin anlamı: Yakınlık, ahbablık kurmak⁸⁹

eylemi yapanlar: Şakir’in annesi, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

2.3.2.2. Eylemin Dolaylı Yoldan Verilişi

2.3.2.2.1. Rastla-

⁸⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸⁹ <https://sozluk.gov.tr/>

“Karanlık ve dar yollarda, ellerinde cam fenerlerle, komşudan dönen kadınlara ve birkaç sarhoşa rastladı.” (s.74)

eylem: Rastlamak (Bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Bir kimse ile karşı karşıya gelmek, karşılaşmak, rast gelmek, tesadüf etmek⁹⁰

eylemi yapanlar: Yusuf, kadınlar, birkaç sarhoş

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

Söz konusu eylemde hareketin tek taraflı yapıldığı bilgisi doğrudan verilmiş, karşı tarafta yer alan “sarhoşlar” geri planda bırakılmıştır; ancak eylemin anlamsal yapısı, alıcının hareketin karşılıklı olduğunu dolaylı yoldan algılamasını sağlayacaktır.

2.3.2.2.2. Var-

“Ne çocuğu, ilahi Salâhattin Bey, ben sana vardığım zaman kaç yaşındaydım?” (s.50)

eylem: Vardığım zaman (Bitmemiş eylem: ortaç öbeği)

eylemin anlamı: Kadın, evlenmek⁹¹

eylemi yapanlar: Şahinde, Salâhattin Bey

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

Cümlede geçen *var-* eylemini gerçekleştiren taraflardan biri (Şahinde) doğrudan verilirken eylemin gerçekleşmesi için gerekli olan diğer tarafın (Salâhattin Bey) algılanması alıcıya bırakılmıştır. Dil dışı göndergeler yoluyla alıcının bunun algılanması olağan bir durumdur. Zira eylemin, anlamsal işlevi (evlen-) gereği, en az iki kişi tarafından gerçekleştirilmesi zorunludur.

2.3.2.2.3. Ortak ol-

“Şahinde gibi bir kadına: ‘Kazık kadar herif evde oturup ekmeğime ortak oluyor!’ dedirtmek uzun müddet çekilebilir miydi?” (s.147)

⁹⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

⁹¹ <https://sozluk.gov.tr/>

eylem: Ortak oluyor (Bitmiş eylem)

eylemin anlamı: Bir şeyi paylaşmak veya bir şeye katılmak⁹²

eylemi yapanlar: Yusuf, Şahinde

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

Örnek cümlede geçen *ortak ol-* eylemi gerçekleştiren taraflardan biri (Şahinde) doğrudan verilirken diğerrinin (Yusuf) katılımı dolaylı yoldan verilmiştir. Bir olayın ya da durumun ortaklaşa gerçekleşmesi için en az iki öznenin bulunması gerektiği söz konusu eylemle kurgulanan ifadede taraflardan biri yansıtılırken diğeri alıcının algılamasına bırakılmıştır.

2.4. Sözlüksel Yaptırımlı Çatı

Yaptırımlı çatı ulamını yansıtmak için çeşitli yolları bulunmaktadır. Yaptırım, biçim birimsel çatı yöntemiyle yapıldığı gibi sözlüksel ya da söz dizimsel çatı yöntemleriyle de yansıtılabilir (Üstünova, 2016: 59).

Sözlüksel yaptırımlı çatıda eylem {-DIr}, {-r}, {-Ar}, {-Ir}, {-t} ekleriyle, biçim birimsel bir kodlayıcı almamasına karşın cümlede yapan/yaptıran, eden/ettiren gibi iki özne bulunur. Bir başka deyişle eylem herhangi bir eylem işletme eki (bu durumda yaptırımlı çatı eki) almadan eylemin anlamsal işlevinin yaptırımlı çatı ilgisini sunduğu sözlüksel yapılar söz konusu anlam ilgisini sunmaktadır. Özne ile yüklem arasında ilişkinin düzenlendiği sözlüksel yaptırımlı çatıda en az iki özne arasında neden-sonuç ilişkisinin de yansıtıldığı görülmektedir (Üstünova, 2022: 217).

Sıdıka Dursun'a göre kök halindeki eylemin herhangi bir çatı eki almadan, tek başına ettirgen çatıyı yansıtan ve neden olan/neden olunan olay ilgisinin kurulduğu yapılardır sözlüksel yaptırımlı çatı (2018: 2/2018: 60). Ayrıca "*Türkçede bir eylemi ettirgenleştirmenin tek yolu, eyleme biçimbirim eklemek değildir. Bazı eylemler ettirgen biçimbirimine izin vermez, bazen de izin verse bile anlam farkından dolayı tercih edilmeyebilir. Bunun yerine o anlamı taşıyan yeni bir eylem devreye girer.*" (2018:74) sözleriyle sözlüksel yöntemin tercih edilme nedenlerini ortaya koyar.

⁹² <https://sozluk.gov.tr/>

Caner Kerimoğlu da yaptırımli çatı ulamının yalnızca biçim birimsel yolla kurgulanmadığını belirtirken sözlüksel ve söz dizimsel yöntemlere vurgu yapmaktadır (2014: 187).

Nuh Doğan ise “Bazı fiil sınıflarının ettirgenleştirilemediği durumlarda sözlüksel ettirgenliğe başvurulması dilin ettirgenleştirme sistemini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.” (2017: 212-213) diyerek her eylemin biçim birimsel yolla işaretlenemeyeceğine dikkat çeker.

Sözlüksel yapıdaki çatılar içerisinde yaptırımli çatının diğer çatı türlerine göre (edilgen, dönüşlü, işteş) daha geniş kullanım alanına sahip olduğu söylenebilir. Zira sözlüksel yapıların varlığının ortaya konmasında yaptırımli çatılar çıkış noktası olmuş, yerli ve yabancı bazı araştırmacılar bu konu üzerine yoğunlaşmışlardır⁹³.

Müşerref Dede'nin, “*Türkçede ettirgen yapıların iki biçimi vardır; ettirgenleştirme dolaylı ya da morfolojik olarak yapılır*” (1986: 49) ifadesinde geçen “dolaylı ettirgenleştirme” sözlüksel yöntemli yaptırımli çatıya gönderme yapmaktadır.

Bernard Comrie, “Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi” adlı eserinde dünya dillerinde yaptırım anlamı sunmanın üç biçiminin olduğunu söyler (2005: 209-231):

1- Morfolojik (sentetik) ettirgenlik: öl- > öl-dür-

2- Leksikolojik ettirgenlik: to die “ölmek” > to kill “öldürmek”

3- Sentaktik (analitik) ettirgenlik: to die > to cause to die “ölüme neden olmak”

Osman Nedim Tuna da “Türkçede Transitive-Causative ‘Geçişli-Ettirgen’ Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü” adlı çalışmasında sözlüksel yaptırımı iki bölümde incelemiştir (1986: 412-413):

a. Ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya geldikleri anlaşılamayan fiiller:

⁹³ Sözlüksel yaptırımli çatı konusunda çalışma yapan bazı araştırmacılar için bkz: Üstünova, 2016: 59 ve 2022: 213-229, Demircan, 2003: 17-34; Eker, Dursun, 2018:74, Kerimoğlu, 2014: 187, 2003: 288; N. E. Uzun, 2004: 208, Lyons, 1983: 345; Bolinger, 1981: 98-99; Robins, 1980: 209; Bussmann, 2006: 68-69 vd.

ay- / uyar- , gel- / getir-, gir- / sok-, git- (1) / gönder-, gör- (1) / göster-, götür- / (ile, birlikte) gönder-, görün-, gözük- / (kendini) göster-, kal- / bırak-, koy-, alı koy-

b. Değişmelikler:

k > dır : kalk- / kaldır-;

n > k : yan- / yak-;

n > r : uyan- (2) / uyar-;

ul > ar : kurtul- / kurtar-;

n > t : aldan- / aldat-, arın- / arıt-, avun- / avut-, aydınlan- / aydınlat-, çıplan- / çıplat-, depren- / depret-, diren- / diret-, donan- / donat-, ılın- / ılıt-, ısın- (1) / ısıt-, ıslan- / ıslat-, incin- / incit-, kirlen- / kirlet-, körlen- / körlet-, kuşan- / kuşat-, öğren- / öğret-, tüken- / tüket-, ufan- / ufat-, yıpran- / yıprat- ;

ş > t : ılış- / ılıt-, körleş- / körlet-, pekiş- / pekit-

Kerimoğlu, a.'da geçen *git-* ve *gör-* eylemlerinden yola çıkarak eylemlerin hem sözlüksel (*gönder-*, *göster-*) hem de -farklı bir anlamsal ilişki olsa dahi- biçim birimsel (*gider-*, *gördür-*) yöntemle gösterilebilmesini “Anlamanın tek belirleyici olduğu elbette ifade edilemez. Öyle olsaydı diğer fiillerin farklı anlamları için farklı ekler kullanılması gerekirdi. Ancak iki fiil dahi olsa anlama göre farklı ettirgen şekillerin ortaya çıkması önemlidir.” (Kerimoğlu, 2009: 1738) biçiminde değerlendirir. Yine “değişmelikler” başlığındaki eylemlerle ilgili olarak, “Bu fiilleri eklerle ettirgen yapılmış fiiller olarak değerlendirmek için art zamanlı bir açıklama gerekmektedir ki bu da bugünün gramerini yazarken özellikle öğretim boyutunda, önemli sorunlara yol açmaktadır.” (2009: 1739) diyerek eylemlerin kökleriyle aralarındaki bağı açıklamanın zorluğuna işaret etmektedir.

“Ettirgenlik, “fiilin gerçekleşmesine aracılık eden, neden olan” bir başka aktörün cümleye dahil edilmesi üzerine kurulu bir kategoridir. Ettirgen bir fiille kurulmuş cümlelerde bir tür neden-sonuç ilişkisi vardır.” diyen Kerimoğlu, Comrie“nin yukarıdaki tasnifinden hareketle sözlüksel yaptırıma Türkçede’den “Ahmet düştü > Ahmet (kitabı) düşürdü.” (biçim birimsel) ve “Ahmet içeri girdi > Ahmet (kardeşini) içeri soktu.” (sözlüksel) örneklerini vererek eyleme herhangi bir ek almayıp ayrı bir sözlük (eylem) yoluyla oluşturulan yaptırımlı çatıyı sözlüksel yapıda göstermiştir (2009: 1740).

Kerimoğlu, “*Fatma mahvoldu > Fatma (Ayşe “yi) mahvetti.*” cümlelerinden yola çıkarak “hasta ol-, mahvol- vb” eylemlerin yaptırım anlamı sunabilmesi için yardımcı eylem değişimine ihtiyaç duyduğunu, dolayısıyla bu tarz yapıların da sözlüksel çatı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir (2009: 1741).

Kerimoğlu, yaptığı değerlendirmeler sonucunda sözlüksel yaptırımlı çatıyı şöyle sınıflandırır (2009: 1742):

a. *Tamamen farklı fiillerle : gir- > sok-*

b. *Türkiye Türkçesi için farklı sözlük öğeleri haline gelmiş fiillerle: öğren- > öğret-*

c. *Birleşik fiillerle: kaybol- > kaybet-*

Dursun da sözlüksel yaptırımı incelediği çalışmasında “ayrı biçimlenenler” başlığında incelerken “ad + yardımcı eylem” biçiminde kurulan eylemlerde *ol-* yardımcı eyleminin sözlüksel yaptırımının *et-* eylemiyle gösterildiğini söyler (2018:75).

Sözlüksel yaptırımlı çatının anlamsal kodlayıcılarından biri olan neden-sonuç ilişkisinin bu yapılarda bazen düzensiz olduğunu söyleyen Dursun, *gir- > sok-; kal- > bırak-; git- > götür- / gönder-* eylemlerini örnek gösterir (2018:75). “*Anahtar deliğe girdi.*” ve “*Ali anahtarı deliğe soktu.*” cümlelerinden hareketle *gir-* ile *sok-* eylemi arasındaki anlamsal ayrımın, yaptırımın doğrudanlık-dolaylılık ilgisinde yattığını söyler. Etken çatılı biçimine (*gir-*) {-Dir} ekinin de eklenebilmesine karşın ayrı bir eylemin (*sok-*) tercih edilmesinin nedeni Ali’nin yapılan eyleme doğrudan katkısının olmasıdır (Dursun, 2018:74).

Biçim birimsel yaptırımı sahip bir eylem doğrudan etki etme işlevini yerine getirip sistemde sıkça kullanıldığında söz konusu morfem kökle kaynaşır ve onun ayrılmaz bir parçası durumuna geldiğini, böylece söz konusu eylemin sözlükselleştiğini söyleyen Nadir Engin Uzun, Buradan yola çıkarak sözlüksel yaptırımın tarihi süreçte sözlüksel boşluklar oluştuğunu belirterek şu örnekleri verir (2004b: 208):

*gel- *geldir- getir-*

*git- *gittir- götür-*

*kalk- *kalktır- kaldır-*

*sakla- *saklat-*

koru- *korut-

Uzun'un belirlediği bu eylemlerle ilgili Dursun'un getirdiği birtakım eleştirileri vardır (2018: 77):

1- git- eyleminin ettirgen biçimi için gider- / gönder- / götür- olmak üzere üç farklı seçenek bulunur. git- eyleminin karşısına gider- ve gönder- eylemleri de eklenmelidir.

2- gel- eyleminin karşısına da gönder- eklenmelidir. Çünkü gönder-, hem gel-, hem de git- eylemlerinin ettirgen biçimi olabilir.

3- Yıldızlı verilen saklat- ve korut- eylemleri bizce bu tabloda sözlüksel boşluk yer almamalıdır, çünkü aşağıdaki cümlelerde bu eylemlerdeki -t biçimbiriminin üretkenliğini koruduğu tespit edilmiştir.

4- Uzun'un yıldızlı olarak verdiği geldir- biçimi de aslında tarihsel bir boşluk değildir. Çünkü deyimlerin ettirgenleştirilmesinde üretkenliğini korumaktadır

Durum Değişimine Yol Açan Kök Eylemler

Türkçede herhangi bir ettirgen biçimbirimiyle işaretlenmediği halde, içsel anlamında ettirgenlik ifadesi taşıyan geçişli eylemler de vardır. kes- ve kır- gibi durum değişimine yol açan eylemler bu gruba girer. Ancak burada kastedilen ettirgenlik, biçimsel değil, anlambilimsel düzeyde bir ettirgenliktir. Bu tür ettirgenliğin çatı kategorisine dahil edilip edilemeyeceği ayrı bir tartışma konusudur (bkz. Eker, 2006, s. 363; Babby, 1983). Ettirgenliği yalnızca biçimsel bir olgu olarak gören yaklaşımlar, ettirgen biçimbirimi olmayan bir eylemin ettirgen olamayacağını savunur. göster-, gönder- gibi çözümleneyen biçimleri de, ekin varlığını hissettirdiği için ettirgen kabul eder. Ancak, "Ek yoksa ettirgenlik de yoktur." görüşü, gir- eyleminin niçin eksiz bir eylem olan sok- ile ettirgen yapıldığına dair bir açıklama getirmez. kes-, kır- ile aynı anlambilimsel sınıfa dahil olan bu eylemin ettirgen olduğu kabul ediliyorsa, kes- ve kır-'ın ettirgen olduğu da kabul edilmelidir (2018:77-78).

Yaptırımlı çatının eden-ettiren, yapan-yaptıran, neden-sonuç gibi anlam ilgilerini sunduğu söylenebilir. Özellikle iki canlı özne (birincil özne ve ikincil özne) arasında görülen yaptırımlı çatıda eden-ettiren / yapan-yaptıran ilgisinin bulunduğu görülmektedir. Cansız bir olay ya da durumun ise “etki eden / etkilenen” bir rolde kodlandığı söylenebilir. Zira canlı bir özne olmayışı bilinçli bir yaptırımın var olmasını engeller. Aşağıda örnekleri verilen eylemlerin büyük bir kısmı bu bakış açısıyla -yani etki eden / etkilenen konumdaki unsurların varlığıyla değerlendirilmiştir. İki canlı özne arasında görülen yaptırımlı çatıda ise “yapan / yaptıran” ilişkisi belirtilmiştir. Bu nedenle -eylemlerin doğuştan getirdikleri özellikler (oluş, kılış, durum) dikkate alınarak aşağıdaki pek çok yaptırımlı eylemin eden/etkilenen açısından değerlendirilmesine karşın- gerçek anlamda yaptırımlı çatıların yapan (ikincil özne) / yaptıran (birincil özne) ilgisiyle kurulmuş bilgisine sadık kalınmıştır.

Çatı ulamının biçim birimsel yöntemin dışında sözlüksel ve söz dizimsel yöntemlerle de sunulduğu belirtilmişti. Ancak konuyla ilgili yapılan çalışmalarda biçim birimsel, sözlüksel ve söz dizimsel yöntemin belirlenmesinde görüş birliği olmadığı, sınırların çizilmesinde sorunlar yaşandığı görülmektedir. O nedenle her iki yöntemin benzer ve ayrı yönlerini belirlemek zorunludur. Bu konuda tartışmanın az olduğu, sınırlarının ise belirgin olduğu yol, eyleme doğrudan çatı eklerinin getirilmesi ve sisteme yapısal ve anlamsal değişiklikler (öge ekleme/öge çıkarma) getirmesi nedeniyle biçim birimsel çatıdır. Ancak diğer iki yöntemin nasıl belirlendiği ve hangi ölçütlere göre ayrıldığını belirlemek çalışmalarda konunun anlaşılması açısından önemlidir. Sözlüksel ve söz dizimsel çatıların belirgin ortak özellikleri bulunmaktadır. Öncelikle bu özelliklerin bilinmesi, ikisi arasındaki farklı anlamak açısından gereklidir:

- 1- Bu yöntemlerde dönüşlü, edilgen, işteş ve yaptırımlı çatıya eklerle girilmez.*
- 2- Çatı ekleriyle yükleme verilen niteliklere bağlı olarak gerçekleşen öge ekleme, öge çıkarma, öge değiştirme, öge silme adı verilen dil olayları da söz konusu eylemlerin kurdukları cümlelerde görülmez.*
- 3- Çatı eklerinin yaptıkları, en küçük dil birimi sözcük ya da cümle olmak koşuluyla sözdiziminde yer alan işaretleyicilerle bağlamda gerçekleşir.*

4- Yükleme biçim birimsel bir değişiklik olmadan, cümleye öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları gerçekleşmeden ettirgenlik, edilgenlik, işteşlik ve dönüşlülük kavramları yüklenir (Üstünova, 2021: 1933).

Üstünova'nın sıraladığı bu maddelerden 1.de geçen “eklerle girilmez” ifadesine ekleme yapmak gereklidir. Özellikle sözlüksel işteş ve sözlüksel yaptırımlı çatı ulamını yansıtan bazı eylemlere söz konusu çatı ekleri getirilmiş olabilir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu eklerin eylem kökleriyle kaynaşmasıyla bağımsız birer sözcük yapısına bürünmüş olduğudur. Dolayısıyla çatı eki aldığı düşünödüren bazı eylemler artık kökleşmiş (sözlükselleşmiş) yapılarıdır.

Bununla birlikte sözlüksel ve söz dizimsel çatının ayrıldıkları en önemli nokta yapısal yönleridir. Bir başka deyişle çatı ulamını yansıtmakla görevli dil birimleri sözcük düzeyindeyse sözlüksel açı, söz dizimi düzeyindeyse söz dizimsel çatıdan söz edilir. Yaptırımlı çatı özelinde konuya yaklaşılabacak olursa şöyle bir yol izlenmelidir:

“Yaptırımlı çatıda olması beklenen sağla-, neden ol-, sebep ol-, yol aç anlamları, eylemin anlamsal özelliğinden kaynaklanıyorsa sözlüksel yaptırımlı çatı söz konusudur. Bu anlamlar, cümleye eylemin dışında başka kodlayıcılarla yüzey ya da derin yapıda, doğrudan ya da dolaylı olarak yüklenmişse söz dizimsel yaptırımlı çatıdan söz edilecektir.” (Üstünova, 2021: 1934).

Yukarıdaki görüşler doğrultusunda sözlüksel yöntemle yaptırımlı çatının sunulmasında yüklemde biçim birimsel bir kodlayıcı olmaksızın, “biçimbirimiyle kaynaşmış eylemler, ayrı biçimlenmiş eylemler, semantik yaptırım bildiren eylemler ve Ad + Eylem Yoluyla Sağlanan Sözlüksel Yaptırımlı Çatı” olarak dört başlık altında değerlendirilmesi gerektiği görölmüştür.

2.4.1. Biçimbirimiyle Kaynaşmış Eylemler

“Biçimbirimiyle kaynaşmış eylemler” sözüyle anlatılmak istenen; söz konusu eylemlerin -belirgin ya da değil- yaptırımlı çatı eklerini almış ancak bu eklerin zaman içerisinde eylem köküyle kaynaşıp bağımsız eylemler durumuna geçmiş olduğudur.

Dursun'un “Atomik eylem” olarak tanımladığı bu yapıları köküyle kaynaşmış yaptırım ekleri yoluyla “dolaylılıktan doğrudanlığa” geçen bağımsız birer eylem kabul etmiştir:

Türkçede sıfır biçimbirimli sözlüksel ettirgen eylemler dışında, ettirgenlik biçimbirimi taşımasına rağmen yeni bir sözlük anlamı kazanmış ettirgen eylemler de vardır. Aslında dolaylılık ifadesi taşıyan -DXr biçimbirinin eylemle birleşerek, bir bütün halinde doğrudanlık ifade eden yeni bir sözlüksel ettirgen eylem oluşturması buna örnektir. götür-, getir-, kaldır- gibi eylemler ettiren'in eyleme doğrudan katıldığı eylemlerdir ve ettirgenlik biçimbirimleri artık kökten ayıramaz, hatta bazen tanınamaz hale gelmiştir. Shibatani ve Pardeshi (2002), bu tür eylemlere atomik eylemler adını verirler. Bu yapılarda ettirgen biçimbirimi olduğu hissedilse bile, dolaylılık anlamından uzaklaştığı ve yeni bir sözcük oluşturduğu için bu eylemler sıfır biçimbirimli sözlüksel eylemler gibi değerlendirilmelidir, çünkü üretken degillerdir. (2018:76)

Aşağıda sıralanan eylemlerin bazıları etimolojik açıdan nereden geldiği ve nasıl bir değişim gösterdiği belirlenebilir. Günümüzde söz konusu yaptırımli çatı ekleriyle ayrılmaz birer bütün oluşturan eylemlerin çalışmaya konu olan çatı ulamını yansıtan örnekleri sıralanacaktır.

“Yusuf’a kalsa gene işin farkına varacağı yoktu, bereket versin hiçbir zaman ondan ayrılmayan ve yapılan teklif ve tehditlere rağmen Yusuf’u terk etmeyen Ali, ona birçok bilmediği şeyleri öğretiyor, pek körü körüne yürümemesini temine çalışıyordu.” (s.34)

İfadede geçen “Yusuf’u terk etmeyen Ali, ona birçok bilmediği şeyleri öğretiyor.” cümlesinin yüklemi sözlüksel yöntemle sunulan yaptırımli çatıya örnek oluşturmaktadır. *Öğret-* eyleminin kökeninin Eski Türkçede *ög-re-t-* biçiminde bir gelişim gösterdiği, *ög* sözcüğünün sözlükte “anlayış” olarak karşılık bulduğu söylenebilir (Ayverdi, 2020:961). Ancak günümüzde sözcüğün bu biçimde bir kullanımdan uzak olduğu, standart dilde “öğretmen/öğrenci” gibi sözcüklerin ek-kök ayrımı yapılırken *öğret-*, *öğren-* biçimine kadar inildiği, bu yapıların Eski Türkçedeki kullanımlarının (*ög-re-t/ög-re-n*) biçimsel olarak kök kabul edilemeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla örnekteki *öğret-* eylemi kök + ek kaynaşmasından oluşmuş, bağımsız bir sözcük olarak sistemde yer almıştır. Ali’nin Yusuf’a bilmediği birçok şeyi öğretmesi, *öğren-* eylemini gerçekleştirme konusunda Yusuf’a bir “tahakküm/yaptırım” uyguladığı anlamına gelmektedir. Zira bir bilgiyi,

yargıyı ya da önermeyi “öğreten” birinin olmasının olağan sonucu bir “öğrenen”in olmasıdır. Bir başka deyişle “Yusuf, bilmediği birçok şeyi öğreniyor; Ali, Yusuf’un bilmediği birçok şeyi Yusuf’un bilmesini sağlıyor.” Böyle bir durumda Ali, *öğret-* eyleminin gerçekleşmesinde yaptırım uygulayan konumuyla birincil özneyken Yusuf, *öğren-* eylemini gerçekleştiren ikincil özne olarak konumlanmıştır.

“Ali öğretiyor/Yusuf öğreniyor”

<u>Ali</u>	<u>Yusuf’a</u>	<u>birçok bilmediği şeyleri</u>	<u>öğretiyor</u>
Birincil özne	İkincil özne	nesne	yüklem
<u>Yusuf</u>		<u>birçok bilmediği şeyleri</u>	<u>öğreniyor</u>
Birincil özne		nesne	yüklem

öğreten/birincil özne: Ali

öğrenen/ikincil özne: Yusuf

2.4.1.1. Gör / Göster-

eylemin kökeni: **Göstermek**⁹⁴ Eski Türkçe kör-set-mek > görset-mek, göçüşme ile göster-mek 1. Görülmesini sağlamak, görülmesine sebep olmak (Ayverdi, 2020: 433).

“Kaymakam şaşırması gibi suallerini kesti. Çocuk ölenlerin oğlu idi.

‘Burada ne bekliyorsun?’

Eliyle ölüleri gösterdi:

‘Nah, bunları bekliyorum!’ ” (s. 9)

“Çocuk gösterdi/Kaymakam gördü”

gösteren/birincil özne: Çocuk (Yusuf)

gören/ikincil özne: Kaymakam (Salâhattin Bey)

2.4.1.2. Yan- / Yak-

eylemin kökeni: **Yakmak** Eski Türkçeden beri kullanılır < *ya-k-mak (ya-n-mak) 1. Yanmasını sağlamak, tutuşturmak (Ayverdi, 2020: 1328).

⁹⁴ Alıntı yapılan çalışmada geçişli, geçişsiz, oldurgan, ettirgen vb. ifadeler bu çalışmada yukarıda belirtilen gerekçelerle dikkate alınmayacaktır; bkz: Biçim Birimsel Yaptırımlı Çatı

Söz konusu bu iki eylemin kökeni ve sistemdeki işlevi önemlidir. Günümüzde kullanımdan düşmüş olan *ya-* eylem köküne {-n} / {-k} eklerinin getirilmesiyle iki ayrı, bağımsız eylem özelliği gösterir. Önceleri çatı eki olarak kullanılan ancak günümüzde türetme işlevine hizmet eden {-k} eki, *ya-* eyleminde işaretlendiğinde yeni oluşan eylem -*ya* eyleminin kullanımdan düşmesi nedeniyle- kök kabul edilir ve biçim birimsel çatı biçiminde değerlendirilemez. Burada dikkat edilmesi gereken nokta *yak-* eyleminin durum ve oluş bildirme işlevleriyle kullanıma çıktığıdır. Zira durum bildiren *yak-* eylemi canlı bir özneyi sisteme sokarken oluş bildiren söz konusu eylem canlı öznesi yoktur (Üstünova, 2021:258).

Yan- eyleminin de günümüzde kök kabul edilmesi gerektiğini düşünen Üstünova bu durumu, “*Kendi kendine olma anlatan yan- eyleminin arka planında eylemin gerçekleşmesini sağlayan bir gerekçe, bir neden söz konusudur. Yan- eylemi için biçim birimsel çatı (dönüştürülük, işteşlik, edilgenlik, yaptırımılık) söz konusu değildir.*” sözleriyle ifade eder (Üstünova, 2021:259).

Sonuç olarak *yan-* ve *yak-* eylemleri bir durum ya da oluşun gerçekleşme nedenlerini bildirmeleri nedeniyle sözlüksel yaptırımlı çatı ulamını yansıtmak amacıyla kullanıma çıkmaktadır. Aşağıda durum bildiren *yak-* eylemini gerçekleştiren ve bu durumdan etkilenen (*yan-* eylemini sunan/yanan) iki ayrı öznenin bulunduğunu söylemek mümkündür.

“*Ana, bak sana açıkça söylüyorum, şu iş şöyledir, bu da böyledir demiyorum, ama dikkat et, bir kepezelik olursa hepinizi yakarım.*” (s. 196)

“Yusuf yakar/Hepsi yanar”

yakan/birincil özne: Yusuf

yanan/ikincil özne: Hepsi (Ana/Şahinde, Muazzez)

2.4.1.3. Öğren- Öğret-

eylemin kökeni: **Öğretmek** Eski Türkçe Öğret-mek < *ög-re-t-mek < ög “anlayış” (?) 1. Bir konu hakkında bilgi sahibi etmek. 2. Eğitim yoluyla belli bir konu üzerinde bilgi kazandırmak, talim etmek, tedris etmek (Ayverdi, 2020: 961).

“*Odadan dışarı çıkan Hacı Etem, dördü de oturdukları sıranın üstünde uykuya dalmış bulunan şahitleri dürterek uyandırdı. Hepsine birer tutam*

kaçak tütün ikram ederek havadan sudan ve Ali'yi kimin öldürdüğünden bahsetti. Bu şahitlerin üçü, gelinin geldiği Çorak köyündendi. Hacı Etem'in öğrettiği şekilde şahitlik ederlerse mahkemeye daha az gelip gideceklerini ve başlarına daha az bela sardıracaklarını düşünerek başlarını tasvip ile sallıyorlardı.” (s.95)

“Hacı Etem öğretti/Şahitler öğrendi”

öğreten/birincil özne: Hacı Etem

öğrenen/ikincil özne: Şahitler

2.4.1.4. Kurtul- Kurtar-

eylemin kökeni: **Kurtarmak** Eski Türkçe Kutğar-mak – kurtğar-mak – kutrar-mak < kut; kutrar-mak'tan göçüşme ile kurtar-mak. 1. Kurtulmasını sağlamak; bir canıyı bir tehlikeden, mahvolmaktan, helak olmaktan uzaklaştırmak, halas etmek. 2. (İçinde bulunduğu güç durumu, derdi, ceza veya sorumluluğu) Üzerinden kaldırmak, o halden arındırmak (Ayverdi, 2020: 716).

“Elbet kızı inadını kıracak ve anasına gelip yalvaracaktı. Şahinde'nin de istediği buydu. Bu evde kendisine sorulmadan yapılan işlerin neticesi olan bu sıkıntılardan dolayı kendini asla suçlu tutmuyor ve suçlu olanların ona gelip yalvaracakları günü bekliyordu. Yusuf'u aklına getirdiği bile yoktu. Fakat kızını bu hayattan kurtarmak isteyeceği tabiiydi.” (s.182)

Şahinde kızını kurtaracak / Kızı kurtulacak

kurtaran/birincil özne: Şahinde

kurtulan/ikincil özne: Kızı (Muazzez)

2.4.1.5. Avun- Avut-

eylemin kökeni: **Avutmak** Eski Türkçe avıt-mak < *avı-t-mak. 1. Sıkıntısını, acısını unutturmak, yatıştırmak, teselli ve teskin etmek. 2. Bir kimseyi eğlendirerek, gönlünü alarak oyalamak, hoşça vakit geçirterek meşgul etmek (Ayverdi, 2020: 88).

“Annesi bu sefer onu susturmak için kucağında hoplatarak odada dolaşır, sonra bahçeye çıkarak kızcağızı orada avutmak isterdi.” (s.14)

“Annesi avuturdu/Kızcağız avunurdu”

avutan/birincil özne: Annesi (Şahinde)

avunan/ikincil özne: Kızcağız (Muazzez)

2.4.1.6. Dağıl- / Dağıt-

eylemin kökeni: **Dağıtmak** (<dağı-t-mak) dağıl-mak fiilinden sonradan türetilmiştir. 1. Dağılmasına sebep olmak, parçalayıp ayırmak, bütün durumundan çıkarmak. 2. Düzenini, nizamını bozmak, toplu ve tertipli durumdan çıkarmak, karıştırmak. 3. Yaymak⁹⁵, saçmak (Ayverdi, 2020: 246).

“Bulutların göstermediği bir ay ortalığa pek hafif bir ışık dağıtıyor ve iri yağmur damlaları derenin yuvarlanan sularına düşerek orada küçük ve hemen kaybolan halkalar bırakıyordu.” (s.75)

dağıtan(ışığı yayan)/birincil özne: Bulutların göstermediği bir ay

dağılan (aydınlanan)/ikincil özne: Ortalık

2.4.1.7. Gel- / Getir-

eylemin kökeni: **Getirmek** Eski Türkçe kel-tür-mek, +düşmesiyle ketür-rnek > getür-mek > getir-mek. 1. (Daha uzak bir yerden) Bulunulan yere gelmesini sağlamak, gelmesine sebep olmak, iletmek, nakletmek 2. (Bir yere) Bir kimse veya şeyle birlikte gelmek, gelirken o kimse veya şey yanında olmak (Ayverdi, 2020: 417).

“Böylece on, on beş gün kadar bir zaman geçti ve tam bu sıralarda Yusuf’u bir gece eve getirdiler. Getirenler Yunus Ağa isminde ihtiyar bir pabuççu ile 35 yaşlarında, perişan kıyafetli bir kadın ve onun yanında mütemadiyen Yusuf’un sarı çehresine bakan ve durmadan ağlayan hasta kılıklı bir kızdı.” (s.52)

“Yunus Ağa isminde ihtiyar bir pabuççu ile 35 yaşlarında, perişan kıyafetli bir kadın ve onun yanında mütemadiyen Yusuf’un sarı çehresine bakan ve durmadan ağlayan hasta kılıklı bir kız getirdi/ Yusuf geldi.”

getiren/birincil özne: Onlar (Yunus Ağa, kadın, kız)

gelen/ikincil özne: Yusuf

⁹⁵ Eylemin örnek cümlede kullanıldığı anlamıdır.

2.4.1.8. Git- / Götür-

eylemin kökeni: **Götürmek** Eski Türkçe kötür-mek "taşımak" < *kö-tür-mek "göstermek için kaldırmak" 1. (Bulunulan yerden daha uzak bir yere) Taşımak, ulaştırmak, iletmek. 2. Üzerinde taşımak, yanında bulundurmak. 3. (Bir kimseyi bir yere giderken) Beraberinde bulundurmak, onunla beraber gitmek, refakatine almak (Ayverdi, 2020: 433).

“Anan olacak karı seni ne diye ikide birde Hilmi Beylere götürür ki?” (s.55)

“Anan olacak karı götürdü / Sen gittin.”

götüren/birincil özne: Anan olacak karı (Şahinde)

giden/ikincil özne: Sen (Muazzez)

2.4.1.9. Git- / Gönder-

eylemin kökeni: **Göndermek** Eski Türkçe köndger-mek "düzeltmek" < kön-mek "düzelmek" 1. Gitmesini sağlamak veya gitmesine yol açmak, yollamak, irsal etme. 2. Bir araçla ulaştırmak, yollamak. 3. (Belli bir yere, belli bir işi yapmak üzere) Gitmesini sağlamak, bir görevle yollamak (Ayverdi, 2020: 429).

“Şahinde minderin üstüne büzülmüş oturuyor, mahallenin çocuklarından birini çağırıp: hükümete göndermeyi, Salâhattin Bey'e haber verdirmeyi akıl edemiyordu.” (s.134)

“Şahinde gönderiyor/Mahallenin çocuklarından biri gidiyor.”

gönderen/birincil özne: Şahinde

giden/ikincil özne: Mahallenin çocuklarından biri

2.4.1.10. Aldan- / Aldat-

eylemin kökeni: **Aldatmak** (< alda-t-mak) 1. (Bir kimseyi) Gerçek dışı söz ve davranışlarla bile bile kandırmak. 2. Yanıltmak, hataya düşürmek. 3. Umduğunu boşa çıkarmak, hayal kırıklığına uğratmak (Ayverdi, 2020: 38).

“Mesela, en sevdiği arkadaşları bile onu bazen şaka olsun diye aldatırlar, hiç lüzumu yokken yalan söylerlerdi.” (s.26)

“En sevdiği arkadaşları onu aldatırdı/O aldanırdı.”

aldatan/birincil özne: En sevdiği arkadaşları

aldanan/ikincil özne: O (Yusuf)

2.4.1.11. Islan- / Islat-

eylemin kökeni: **Islatmak** (< ısla-t-mak) 1. Islanmasına sebep olmak, ıslak duruma getirmek (Ayverdi, 2020: 529).

“Muazzez büsbütün ağlamaya başlamıştı. Kollarıyla anasının boynuna sarılıyor, onun boyalı yanaklarını ıslatıyordu. Şahinde de adamakıllı heyecanlıydı.” (s.184)

“Muazzez ıslatıyordu/Şahinde (Şahinde’nin yanakları) ıslanıyordu.”

ıslatan/birincil özne: Muazzez

ıslanan/ikincil özne: Şahinde

2.4.1.12. Kalk- / Kaldır-

eylemin kökeni: **Kaldırmak** (<kalk-tır-mak) 1. Bulunduğu yerden yukarıya doğru hareket ettirmek (Ayverdi, 2020: 608).

“Biraz sonra, gocuğuna sıkıca sarılan Yusuf, atını dört nala kaldırmış, Edremit'e dönüyordu.” (s.206)

“Yusuf kaldırdı/At kalktı.”

kaldıran/birincil özne: Yusuf

kalkan/ikincil özne: At

“Genç kadın büsbütün boşanan gözyaşı tufanı ile cevap verdi. Yusuf’un gözleri kararıyordu. Karısını kucaklayıp kaldırdı.” (s.210)

“Yusuf kaldırdı/Karısı kalktı.”

kaldıran/birincil özne: Yusuf

kalkan/ikincil özne: Karısı (Muazzez)

2.4.1.13. Yıpran- / Yıprat-

eylemin kökeni: **Yıpratmak** (<yıpra-t-mak) 1. Yıpranmasına sebep olmak, yıpranmış duruma getirmek, eskitmek 2. Eski gücünü kaybetmesine sebep olmak (Ayverdi, 2020: 1359).

“Ara sıra düşünecek olsa da hareketlerinde pek büyük bir fenalık görmüyordu. Bir kere, madem ki annesi onunla beraberdi ve o her şeyi muvafık görüyor, hatta tertip ediyordu, artık kendisine söz düşmezdi. Sonra ortada kimseye bir kötülük yapıldığı da yoktu. Birkaç ahbaba gidip gelmek, onların erkekleriyle oturup kalkmak, büyük bir cinayet değildi. Halbuki bu yüzden evlerinde o yıpratıcı üzüntüler görülmez olmuş, Yusuf Şahinde'nin manalı ve Muazzez'in mahzun bakışlarından kurtulmuştu.” (s.186)

“Üzüntüler yıpratmıştı/Yusuf, Şahinde, Muazzez yıpranmıştı.”

yıpratana/birincil özne: Üzüntü

yıpranan/ikincil özne: Yusuf, Şahinde, Muazzez

Örnekte geçen “yıpratıcı üzüntüler” sözünde *yıprat-* eylemi ortaç eki alarak sistemde sıfat göreviyle yer edinmiştir. Bu biçimde kurgulanan yapılarda tamlayan (yıpratıcı) yaptırımı eylemi işaret ederken tamlanan konumundaki sözcük (üzüntü) ikincil özne görevini üstlenir (Üstünova, 2015: 582-586). Bu durum tamlama oluşturma yollarından biri olmanın yanı sıra yüklemde belirtilen eylemin sözlüksel yaptırımı çatıyı sunması ve ikincil özneyi tamlanan göreviyle yüzey yapıya çıkarması nedeniyle önemlidir.

“Şahinde ve Muazzez kurtarmıştı/Yusuf kurtulmuştu.”

Örnek metinde geçen “Yusuf Şahinde'nin manalı ve Muazzez'in mahzun bakışlarından kurtulmuştu.” cümlesinde sözlüksel yaptırımı çatının bir başka örneği, dolaylı yoldan verilmiştir. Zira *kurtul-* eylemini gerçekleştiren ikincil öznenin (Yusuf) varlığı, söz konusu eylemin uygulayıcısı olan birincil özne ve bu öznenin gerçekleştirdiği bir eylemin (kurtar-) dolaylı olarak bulunduğunu göstermektedir. Kurtar- eyleminin dolaylı olarak bulunduğunu gösteren bir diğer nokta da Şahinde ve Muazzez'in bu eylemi doğrudan Yusuf'u kurtarmak için gerçekleştirmiş olmamasıdır. Bir başka deyişle Şahinde ve Muazzez'in bilerek, isteyerek ve yalnızca kendileri için yaptıkları/ettikleri şeyler dolaylı yoldan Yusuf'u Şahinde'nin manalı ve Muazzez'in mahzun bakışlarından” kurtarmıştır.

kurtaran/birincil özne: Şahinde ve Muazzez/Bu yüzden (**Şahinde ve Muazzez'in** birkaç ahbaba gidip gelmesi, onların erkekleriyle oturup kalkması)

kurtulan/ikincil özne: Yusuf

2.4.1.14. İncin- / İncit-

eylemin kökeni: **İncitmek** (<inci-t-mek [inci-n-mek], Eski Türkçe yunçıt-mak "incitmek"ten) 1. Vücudun her hangi bir yerini ters bir hareket, çarpma, sıkışma vb. durumlar sonunda) Zedelemek. 2. (Bir tarafına) Zarar vermek. 3. Gönlünü kırmak, gücendirip üzülmeye sebep olmak (Ayverdi, 2020: 561).

“Yusuf gözlerini bu yaraya dikti ve belki yarım saat, hiç kılmıdamadan baktı. Orada, o kanlı çukurda, şimdiye kadar geçen bütün hayatını görüyor gibiydi. Bir müddet sonra derin bir nefes aldı; karısını tekrar gocuğa sararak, incitmekten korkuyormuş gibi ihtimamla, çukura yerleştirdi ve yumuşak toprakları avuçlarıyla çabuk çabuk onun üzerine attı.” (s.214)

“Yusuf incitecek/Karısı (Muazzez) incinecek.”

inciten/birincil özne: Yusuf

incinen/ikincil özne: Karısı

2.4.1.15. Isın- / Isıt-

eylemin kökeni: **Isıtmak** Eski Türkçe isit-mek < *isi-t-mek. Sıcak duruma getirme (Ayverdi, 2020: 528).

“Yusuf gocuğunu çıkarmadan odadaki mindere oturdu. Ellerini hohluyarak ısıtmaya çalıştı.” (s.192)

“Yusuf ısıttı/(Yusuf'un) elleri ısındı.”

ısıtan/birincil özne: Yusuf

ısınan/ikincil özne: Yusuf'un elleri

2.4.1.16. Kirlen- / Kirlet-

eylemin kökeni: **Kirletmek** (<kir+le-t-mek) 1. Kirli duruma getirmek (Ayverdi, 2020: 682).

“Kaymakam'ın bu ziyareti Yusuf üzerinde hiç hoş olmayan bir tesir bırakmıştı. Onun, baktığı yeri kirletiyormuş hissini veren yapışkan mavi gözleri ve masanın üzerine yerleşip bir müddet orada kımıldayan korkunç derecede çirkin elleri, bir türlü zihninden çıkmıyordu.” (s.166)

“Kaymakam kirletiyor/Baktığı yer kirleniyor”

kirleten/birincil özne: Yeni Kaymakam

kirlenen/ikincil özne: Baktığı yer(ler)

2.4.1.17. Aydınlan- / aydınlat

eylemin kökeni: **Aydınlatmak** (<aydın+la-t-mak) 1. Işıklandırmak, bir yerin karanlığını gidermek, tenvir etmek. mec. 2. (Bir meseleyi) Kolay anlaşılacak duruma getirmek, açıklamak, izah etmek. 3. Birine bir konu hakkında fikir vermek, yol göstermek, onu tenvir etmek (Ayverdi, 2020: 92).

“Tavanın ortasında sallanan büyükçe bir lambanın ışığı, müşterilerin başlarını aydınlatıyor ve festen keçe külaha, kalpaktan kefiyeye kadar belki yirmi çeşit serpuş, rüzgâr vurmuş bir çiçek bahçesi gibi dalgalanıyordu.” (s. 67)

“Tavanın ortasında sallanan büyükçe bir lambanın ışığı aydınlatıyordu/Müşterinin başları aydınlanıyordu.”

aydınlatan/birincil özne: Tavanın ortasında sallanan büyükçe bir lambanın ışığı

aydınlanan/ikincil özne: Müşterilerin başları

2.4.1.18. Kuşan- / Kuşat-

eylemin kökeni: **Kuşatmak** Eski Türkçe kuşat-mak < kur-şa-mak 1. asker. Etrafını sarmak, muhasara etmek. 2. Çevrelemek, sarmak. 3. Kemer, kılıç, kuşak vb. bele sarılan şeyleri birinin beline bağlamak. (Ayverdi, 2020: 719).

“Fakat Yusuf, yanından uzaklaşan İhsan'la birlikte, yalnız beş, on sene evveline ait çocukluk hatıralarının değil, bu şehirle olan bütün bağlarının da sürüklenip gittiğini zannetti. İhsan'a karşı şu anda duyduğu yabancılık, ona, artık kendisini Edremit'e bağlayan bir şey bulunmadığını da hatırlattı. Bir müddet daha düşününce dünyada da hiçbir yere bağlı olmadığını hissetti ve

içten içe bu kadar yabancı olduğu bu hayatta kendisini birçok kayıtların kuşatmasına, ondan, istediği gibi hareket imkânlarını almasına müthiş içerledi.” (s. 177)

“Kayıtlar (hatıralar) kuşattı/Yusuf kuşandı.”

kuşatan/birincil özne: Birçok kayıtlar (hatıralar)

kuşanan/ikincil özne: Yusuf

2.4.2. Ayrı Biçimlenmiş Eylemler

Bu eylemlerin etken ile yaptırımı biçimleri arasında şekil ve yapı yönünden herhangi bir bağ yoktur. Dursun da “Ayrı Biçimlenenler” olarak tanımladığı bu eylemlerin ses ve biçim açısından birbirlerinden tümüyle ayrıldığını belirtir:

“Ayrı biçimlenen eylemler ortak bir köke sahip değildir. Sesbilimsel ve biçimbilimsel açıdan tamamen farklı iki eylem olabilirler: gir- / sok-; kal- / bırak-; ol- / et-.

*Bu eylemlerin geçişsiz olanları, anlambilimsel farklılıklardan dolayı ettirgen biçimbirimi ile genişlemek yerine farklı bir sözcükle çift olurlar: *gir-dir / sok-. kal- eylemini ettirgen yaparken kal-dır- şeklinde bir biçimbilimsel yapı tercih etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Türkçede kaldır- biçiminde bir sözcük olmasına rağmen, bu başka bir eylemin (kalk-) ettirgen çiftidir ve kal- ile eşzamanlı bir bağı yoktur.” (2018:75)*

2.4.2.1. Gir- / Sok-

eylemin kökeni: **Sokmak** Eski Türkçe suk-mak (Eski Türkçede ayrıca sok-mak "öğütme; galamak, ısırma" fiili vardır. Sonraki dönemlerde ses bakımından birleşen bu iki fiilin anlamları da birbirine karışmıştır] (-i / -e) 1. (İçine veya arasına) Girmesini sağlamak (Ayverdi, 2020: 1120).

“Çamurlu sokaklarda hiç kimseler yoktu; yalnız çıplak ayaklı küçük bir kız çocuğu elinde bir değnek ile, mütemadiyen bağırarak ve çamurlu kanatlarını telaşla çarparak koşan birkaç kazı kovalıyor, onları bir bahçe çitinin alt tarafındaki ufak delikten içeri sokmak istiyordu.” (s.8)

“Çıplak ayaklı küçük bir kız çocuğu sokuyordu/Mütemadiyen bağırır ve çamurlu kanatlarım telaşla çarparak koşan birkaç kaz giriyordu.”

sokan/birincil özne: Küçük kız çocuğu

giren/ikincil özne: Onları (birkaç kaz)

2.4.2.2. Kal- / Bırak-

eylemin kökeni: **bırakmak** (Kökü belli değildir) Kalmasını sağlamak, kalmasına sebep olmak (Ayverdi, 2020: 143-144).

“Bir müddet işi oluruna bırakmaya karar verdi. Şahinde de bütün dırılıtısına rağmen bu işten pek şikâyetçi değildi: Muazzez'i her zaman Yusuf'a bırakıp istediği gibi gezebiliyor, kızı her yere götürüp başına dert etmek veya evde bırakıp gözü arkada kalmak gibi sıkıntılardan kurtuluyordu.” (s.18)

“Şahinde bırakıyordu/Muazzez kalıyordu.”

bırakan/birincil özne: Şahinde

kalan/ikincil özne: Muazzez

2.4.2.3. Et- / Ol-

2.4.2.3.1. Kayıp Etmek / Kayıp Olmak

“Bu ne kadar güzel bir çocuktuktu yarabbi ve Yusuf onu ne kadar çok seviyordu. Kadın dedikleri şey hakkında hiçbir fikri olmayan delikanlı, karısına insanların üstünde bir mahiyet veriyor, kalbinde günden güne kuvvetlenen bir aşkı adeta dini bir his gibi tefsir ediyor ve bütün düşünce ve hareketlerinin bu mihver etrafında dönmesi lazım geldiğini hissediyordu. En uzak devrelerinden beri bir dakikası bile onsuz geçmeyen hayatının, Muazzez olmadan bir hikmeti bulunabileceğini tahmin etmiyordu. Onu kaybetmek tehlikesi beliren zamanları, hatta onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırladıkça şaşırıyor: "Ben bunu nasıl yaptım?" diye kendine soruyordu.” (s.145)

“Yusuf kaybediyordu/Muazzez kayboluyordu.”

kaybeden/birincil özne: Yusuf

kaybolan/ikincil özne: O (Muazzez)

2.4.2.3.2. Mecbur Olmak / Mecbur Etmek

“Kimisi belediye reisi, kimisi fabrikatör olan bu adamlar, bu kopuk akrabaları ile pek yakından temasa gelmek istemezlerse de evdeki kadınların tesiriyle birçok ehemmiyetli vakalarda onları müdafaaya mecbur olurlardı. Çünkü ya karıları böyle bir serserinin kardeşi yahut da kardeşleri böyle bir serserinin karıydı ve aile düşünceleri, akrabalık rabitaları, bilhassa kadınlar arasında, şiddetle gözetilen meselelerdendi.” (s.34)

“Evdeki kadınlar mecbur ediyordu/Kimisi Belediye Reisi, kimisi fabrikatör olan bu adamlar mecbur oluyordu.”

mecbur eden/birincil özne: Evdeki kadınlar

mecbur olan/ikincil özne: Kimisi Belediye Reisi, kimisi fabrikatör olan bu adamlar

“Bunun için, ancak her şeyle alakalarını keserek kendi dünyalarına döndükleri zaman rahat ediyorlar, muhitle temasta bulunmaya mecbur olunca fena hissikablelvukuların altında ezilmeye başlayarak sıkılıyorlar ve kaçmak istiyorlardı.” (s.146)

“Muhit (Yusuf ve Muazzez’in çevresindeki kişiler) mecbur ediyor/Onlar (Yusuf ve Muazzez) mecbur oluyor.”

mecbur eden/birincil özne: Muhit

mecbur olan/ikincil özne: Yusuf ve Muazzez

“Fakat bu melun hastalık onu beklemeye, hem de en azaplı bir vaziyette beklemeye mecbur ediyordu.” (s.205)

“Bu melun hastalık mecbur ediyor/O (Yusuf) mecbur oluyor.”

mecbur eden/birincil özne: Bu melun hastalık

mecbur olan/ikincil özne: Yusuf

2.4.2.3.3. Meşgul Olmak / Meşgul Etmek

“Evde kapanıp düşünmekten bunalacak hale gelen Muazzez de bundan memnundu. Böylece belki Yusuf’u kendisiyle tekrar meşgul olmaya sevk edebileceğini karanlık bir şekilde ümit ediyordu.” (s.108)

“Muazzez meşgul ediyordu/Yusuf meşgul oluyordu.”

meşgul eden/birincil özne: Muazzez

meşgul olan/ikincil özne: Yusuf

“Kaymakamla son günlerde hakikaten meşgul olan, Yusuf’tu. Çok kere akşam üzerleri hükümete gidip babasını aşağıda bekliyor ve onunla beraber eve dönüyordu. Bu esnada işlerden, kasabaya ve mahsul vaziyetine ait havadislerden bahsediyorlardı.” (s.108)

“Kaymakam (Salâhattin Bey) meşgul ediyor/Yusuf meşgul oluyor.”

meşgul eden/birincil özne: Kaymakam

meşgul olan/ikincil özne: Yusuf

2.4.2.3.4. Rahat Et / Rahat Ol / Rahat Bırak

“Muazzez yavaş bir sesle:

‘Yusufçuğum!’ dedi. ‘Artık keyfimizin istediğini yapamayacağımızı biliyorum. Fakat senden böyle ikide birde ayrılıvermek de hoş değil. Sen de bilirsin, annem beni rahat bırakmayacak, hiç sevmediğim insanlara beni zorla götürecektir, evi onlarla dolduracak.’” (s.174)

“Annem (Şahinde) rahat bırakmayacak/Ben (Muazzez) rahat olmayacağım.”

rahat bırakmayan/birincil özne: Şahinde

rahat olmayan/ikincil özne: Muazzez

2.4.2.3.5. Memnun Olmak / Memnun Etmek

“Fakat bu ut derslerini Yusuf pek az sonra birdenbire kestirdi, sebebini de söylemek lüzumunu duymadı. Salâhattin Bey kızı için pek lüzumlu bulduğu bu musiki derslerinin kesilmesinden memnun olmadı fakat dikbaşı olduğunu bildiği Yusuf’la uzun uzun çekişmeye üşendi.” (s.27)

“Yusuf memnun etmedi/ Salâhattin Bey memnun olmadı.”

memnun etmeyen/birincil özne: Yusuf

memnun olmayan/ikincil özne: Salâhattin Bey

2.4.2.3.6. Hapis Etmek / Hapis Olmak / Hapse Atmak

“Geceleri evine bırakılıyordu. Güya gizli olarak yapılan bu müsaadeyi Kaymakam, Müddei-Umumi ve Ceza Reisi’ne kadar herkes biliyor ve bir şey demiyordu. Çünkü başka türlü olmasına imkân yoktu. Bu böyle gelmiş, böyle gidiyor ve kasabanın başında bulunanların akli bile, hürriyete ve onun getirdiği birkaç müsavat fikrine rağmen, Hilmi Bey’in oğlunun sahiden hapsedilebileceğini kabul etmiyordu.” (s.96)

“Ceza Reisi hapsediyor/Hilmi Bey’in oğlu hapsoluyor.”

hapseden/birincil özne: Ceza Reisi (Mahkeme)

hapsolan/ikincil özne: Hilmi Bey’in oğlu (Şakir)

2.4.2.3.7. Peyda Olmak / Peyda Etmek

“Yusuf, etrafta ses çıkarmadan bakakalan çocukların yanından ağır ağır çekildi, eve döndü. O zamandan sonra bütün mahalle ondan çekiniyordu. O sırada birkaç arkadaş peyda etti.” (s.21)

“Yusuf peyda etti/Birkaç arkadaş peyda oldu.”

peyda eden/birincil özne: Yusuf

peyda olan/ikincil özne: Birkaç arkadaş

2.4.2.3.8. Memur Olmak / Memur Etmek

“Burhaniye tarafına giden candarma geceyi Edremit'e yarım saat mesafede bulunan Frenkköy'de geçirdikten sonra sabahleyin güneşin doğup oldukça yükselmesini bekledikten sonra, öğleye doğru, Burhaniye'ye geldi ve caminin yanındaki bir kahveciden, akşam Ayvalık tarafına doğru bir arabanın geçtiğini öğrendi. Hayvanını ve kendini yormaya hiç niyeti olmadığı için kahvede oturup yarım saat dinlendi. Bu esnada, bitişik handaki hizmetkârlardan birini, atını gezdirip kaşandırmaya memur etti.” (s.136)

“Jandarma memur etti/Bitişik handaki hizmetkârlardan biri memur oldu.”

memur eden/birincil özne: Jandarma

memur olan/ikincil özne: Bitişik handaki hizmetkârlardan biri

2.4.2.3.9. Hal Olmak / Hal Etmek

“Bunları işkembeden atıyorum sanma, bir zamanlar ben de başka türlü düşünüyordum; her şeyi aklımla halletmeye kalkıyordum.” (s.150)

“Ben hallediyordum/Her şey halloluyordu.”

halleden/birincil özne: Ben (Kaymakam Salâhattin Bey)

hallolan/ikincil özne: Her şey

2.4.2.3.10. Sağır Olmak / Sağır Etmek

“Her taraftan yükselen bir gürültü adeta kulakları sağır ediyordu.” (s.30)

“Gürültü sağır ediyordu/İnsanlar (kulaklar) sağır oluyordu.”

sağır eden/birincil özne: Her taraftan yükselen bir gürültü

sağır olan/ikincil özne: İnsanlar (kulaklar)

2.4.2.3.11. Sarhoş Olmak / Sarhoş Etmek

“Zeytinlerin arasında da tek tük erik ve kayısı ağaçları vardı ve bunlar da tatlı pembe çiçeklerle donanmışlardı. Yanlarından geçerken insanı emsalsiz bir koku kucaklıyor ve sarhoş ediyordu.” (s.100)

“Tek tük erik ve kayısı ağaçlarının kokusu sarhoş ediyordu/İnsan sarhoş oluyordu.”

sarhoş eden/birincil özne: Tek tük erik ve kayısı ağaçlarının kokusu

sarhoş olan/ikincil özne: İnsan

2.4.2.3.12. Af Olmak / Af Etmek

“Kızım beni utandırdı. Anasına ders verdi. Allah beni affetsin.” (s.43)

“Allah affetsin/Ben (Kübra’nın annesi) affolayım.”

affeden/birincil özne: Allah

affolan/ikincil özne: Ben (Kübra’nın annesi)

2.4.2.3.13. Razı Etmek / Razı Olmak

“Salâhattin Bey de Yusuf’un ne kadar üzüldüğünü seziyor ve bunun sebeplerini bir dereceye kadar tayin de ediyordu. Alevi köyünde Yusuf’la konuşurken söylediği gibi, bir çift atla bir yaylı araba almayı düşündü. Fakat kızını bir arabacı karısı yapmaya Şahinde’yi razı edemezdi...” (s.148)

“Salâhattin Bey razı edemezdi/Şahinde razı olamazdı.”

razı edemeyen/Birincil özne: Salâhattin Bey

razı olmayan/İkincil özne: Şahinde

2.4.2.3.14. Mahvetmek / Mahvolmak

" Şakir'in muhakemesi bu zamanlara tesadüf ettiği için, Kaymakam bu işle pek meşgul olamadı. Zaten pek dört elle sarılmadığı bu hayata karşı alakaları daha çok azalmışa benziyordu. Yoksa eline geçen fırsatı kaçırmak istemez, Kübra meselesini de ortaya atarak, Hilmi Beylere tam bir darbe indirirdi. 'Kafaları ezilecek yılanlar!' dediği bu baba oğlu mahvetmek için daha münasip bir vesile zuhur edemezdi." (s.105)

“Kaymakam mahvedecek/Baba oğul (Hilmi Bey ve Şakir) mahvolacak.”

mahveden/birincil özne: Kaymakam (Salâhattin Bey)

mahvolan/ikincil özne: ‘Kafaları ezilecek yılanlar!’ dediği bu baba oğul (Hilmi Bey ve Şakir)

2.4.2.3.15. Zapt Olmak / Zapt Etmek

“Hatun, kocanı biz de arıyoruz. Kaşıkıran dedikleri Hayriye’yi almış, kaçmış. Ama kabahat sende: Kocanı zapt etmesini bilememişsin...” (s.41)

“Hatun (Kübra’nın annesi) zapt edememiş/Koca zapt olmamış.”

zapt eden/birincil özne: Hatun (Kübra’nın annesi)

zapt olan/ikincil özne: Hatunun kocası (Kübra’nın babası)

2.4.2.3.16. Müteessir Olmak / Müteessir Etmek

“Ali kendine tamamiyle malik olsa ve Yusuf’un haline dikkat etse, muhakkak hayret eder, belki de çok müteessir olurdu.” (s.74)

“Yusuf müteessir ederdi/Ali müteessir olurdu.”

müteessir eden/birincil özne: Yusuf

müteessir olan/ikincil özne: Ali

2.4.2.3.17. İkna Olmak / İkna Etmek

“Hacı Etem hafifçe tebessüm etti... Yerinden kalkıp çavuşun masasına gitti. Ellerini kavuşturup oraya, Cemal Çavuş'un önüne dayandı; başını ileri uzatarak yavaş sesle, fakat hiç durmadan ve cümleleri birbiri arkasına sıralayarak birçok şeyler söyledi, bu meyanda, Ali'nin ölümünün bir kaza eseri olduğuna çavuşu ikna etti. Sonra doğrularak gitmeye hazırlandı. Bu sırada gözleri, masanın kenarında duran iri Smith Wesson tabancaya ilişti.”
(s.94)

“Hacı Etem ikna etti/Cemal Çavuş ikna oldu.”

ikna eden/birincil özne: Hacı Etem

ikna olan/ikincil özne: Cemal Çavuş

2.4.2.3.18. Düşman Olmak / Düşman Etmek

“Ertesi sabah Kaymakam'ın evinin önü mahşer gibi kalabalıktı. On seneye yakın bir müddet aynı yerde kalan ve hemen hemen kimseyi kendine düşman etmeyen bu adama karşı Edremit halkı son ve içten bir alaka göstermek için yığın yığın toplanmıştı.” (s.160)

“Kaymakam (Salâhattin Bey) kendine düşman etmedi/Kimse (Edremit halkı) düşman olmadı.”

düşman etmeyen/birincil özne: Kaymakam (Salâhattin Bey)

düşman olmayan/ikincil özne: Kimse (Edremit halkı)

2.4.2.3.19. Mahkûm Olmak / Mahkûm Etmek

“Hapishane ancak serseriler, köylüler ve aşağı tabakadan insanlar içindi; bir Hilmi Bey'in oğlu, adam öldürse bile, onlarla bir tutulamazdı. Değil böyle mahkûm olacağı şüpheli kimseler, on beş seneye mahkûm edilmiş eşrafzadeler bile, cürümlerinin cezasını çok kere yarı yarıya evlerinde çekiyorlardı.” (s.96)

“Mahkeme mahkûm etmiş/Eşrafzadeler mahkûm olmuş.”

mahkûm eden/birincil özne: Mahkeme

mahkûm olan/ikincil özne: Eşrafzadeler

2.4.2.3.20. Muayene Olmak / Muayene Etmek

“Kaymakam ona hiçbir şey sormadı. Bu sırada Balkan Harbi'nde yaralanıp tebdili hava için babasının yanına, Edremit'e gelen bir doktor yüzbaşısına kendini muayene ettirdi.” (s.105)

“Doktor Yüzbaşısı muayene etti/Kaymakam muayene oldu.”

muayene eden/birincil özne: Balkan Harbi'nde yaralanıp tebdili hava için babasının yanına, Edremit'e gelen bir doktor yüzbaşısı

muayene olan/ikincil özne: Kaymakam (Salâhattin Bey)

2.4.2.3.21. Feda Etmek / Feda Olmak

“Halbuki Yusuf ona bu fırsatı vermedi. Vereceğe de benzemiyordu. Ali'ye karşı girdiği taahhüdü yerine getirmek için Muazzez'i feda etmiş ve Muazzez'in kendisine: ‘Kimi istiyorum, anladın mı?’ dediği akşama ait bütün hatıraları kafasından silip atmaya uğraşmıştı.” (s.106)

“Yusuf feda etmişti/Muazzez feda olmuştu.”

feda eden/birincil özne: Yusuf

feda olan/ikincil özne: Muazzez

2.4.2.3.22. Tahrik Olmak / Tahrik Etmek

“Eskiden kimseye bir şey sormaz, sesini çıkarmadan sadece dinlerken, şimdi soruyor, birçok şeyleri öğrenmek istiyordu. Merakını tahrik eden şeyler daha ziyade günlük hayata ve muhitindeki insanlara taallûk eden malumattı. Yusuf'ta yavaş yavaş yabancılık kayboluyor ve etrafına katılmak temayülleri beliriyordu.” (s.108)

“Günlük hayata ve muhitindeki insanlara taallûk eden malumat tahrik ediyordu/Yusuf tahrik oluyordu.”

tahrik eden/birincil özne: Günlük hayata ve muhitindeki insanlara taallûk eden malumat

tahrik olan/ikincil özne: Yusuf

2.4.3. Semantik Yaptırım Bildirenler

Bazı eylemler, içlerinde barındırdığı “etki etme, durum değiştirme” vb. anlamsal işlevler açısından yaptırımlı çatıyı yansıtabilmektedir. Bunların bir kısmı yaptırım eki almaya uygun olmasına karşın herhangi bir ek almadan da söz konusu “yaptıran/etki eden” rolünü üzerinde taşıırken bir kısmı ise biçim birimsel yolla çatı ulamını yansıtamaz.

Türkçede yaptırımlı çatının yalnızca eylemlere getirilen morfepler yoluyla yapıldığını ancak çatı eki almasa da anlamsal boyutta yaptırım sunan eylemlerin olabileceğini söyleyen Muharrem Yıldız’a göre;

“Ahmet Ayşeyi *üzdü*.” (Ahmet, Ayşe’nin üzülmeye neden oldu.)

“Adam camı *kırdı*.” (Adam, camın kırılmasına neden oldu)

“İş makinası duvarı *yıktı*.” (İş makinesi duvarın yıkılmasını sağladı) örneklerinde geçen *üz-*, *kır-*, *yık-* eylemleri derin yapılarında anlamsal bir yaptırım bağlamını içinde barındırmaktadır (2014: 17).

Ömer Demircan’a göre sözlüksel yapıdaki yaptırımlı çatı; “sağlayan/neden olan” anlamını taşıyan özne ve etkilenen konumundaki nesneden oluşmaktadır. İki zorunlu öge (birincil özne, birincil nesne) barındıran *yık-* eylemiyle kurgulanan bir cümlede özne ve nesne arasında sağlayan/neden olan ile etkilenen olmak üzere bir işlev paylaşımı söz konusudur (2003: 18).

“*Sel köprüleri yıktı*” cümlesiyle (Sel köprülerinin yıkılmasına neden oldu.)

Demircan, bu örnekten hareketle *yık-*, *aç-*, vb. eylemlerin doğuştan getirdiği bir “eden-etkilenen” ilişkisinin var olduğunu belirtmektedir. Verdiği örnek cümlede dikkat edilmesi gereken nokta sel ile köprü arasında kurulan bağlantıdır. Zira cümlenin “Sel yıktı, köprü yıkıldı.” bağlamını yansıttığı dolayısıyla eylemin edilgenlik eki almış biçimiyle ifade edildiği görülmektedir.

Dursun da işlevsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında *aç-*, *kır-*, *kes-* gibi eylemlerin sözlüksel yapıdaki yaptırımlı çatı başlığında değerlendirilebileceğini düşünür. Bu nedenle sözü edilen çalışmada sözlüksel yaptırımlı eylemleri “ayrı biçimlenenler, atomik eylemler, durum değişimine yol açan kök eylemler.” olmak üzere üç başlıkta inceler (2018:77-78):

Dursun'un, anlamsal işleve bakıldığında *kes-* ve *kır-* gibi eylemlerin sözlüksel yaptırım sunduğu düşüncesini Martin Haspelmath da paylaşmıştır. Ona göre *ayır-*, *kapa-*, *kır-*, *aç-* gibi dışarıdan bir güce gereksinim duyan eylemlerde yaptırılan/ettirilen durumundaki öge aynı zamanda etkilenen pozisyonundadır (1993).

Araştırmacıların görüşlerinden anlaşılan yukarıda sözü edilen eylemlerin anlamsal işlevlerinin ön plana çıkarılmasıdır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu eylemlerde ikincil özne değil, Demircan'ın vurguladığı gibi nesnenin bulunduğudır. Bir başka deyişle *kır-*, *kes-*, *kapa-*, *ayır-* vb. sözcükler geçişli eylemlerdir ve nesne isterler. Ancak öznenin yaptığı işten etkilenen bu unsurların yaptırımlı çatı ulamını yansıtabilmesi için "yapan/eden" özelliklerine sahip olması gerekmektedir. Bu kapsamdaki nesnelere yapan nitelikli etkilenen öge oluşu bu unsurların dolaylı ya da doğrudan canlı bir varlıkla işaretlenmesini zorunlu kılmaktadır. Canlı bir varlığın nesne konumunda olması ön koşul olmasaydı tüm geçişli eylemlerin kategorik bir yaklaşımla sözlüksel yaptırımlı çatı içinde değerlendirilmesi gerekirdi ki bu durum dil bilgisel anlamda bir yanılgı olurdu.

2.4.3.1. Kır-

"Muazzez'in kolları Yusuf'un kaburgalarını kıracak gibi sıkır ve kumral başı kocasının göğsüne, bir tehlikeden kaçır gibi, sığınmaya çalışırken, Yusuf'un gözleri ileriye dikiliyor ve görünmeyen bir düşmanı arar gibi parlıyordu."
(s.198)

"Muazzez'in kolları kırılıyordu/Yusuf'un kaburgaları kırılıyordu."

kıran/birincil özne: Muazzez

kırılan/birincil nesne: Yusuf

2.4.3.2. Kes-

"Doktor, ölümlerin üstüne yorganı tekrar çekerek çocuğun yanına geldi, kopuk parmağı tamamen kesti ve eh yıkamaya, sarmağa başladı." (s.10)

"Doktor kesti/Çocuğun parmağı kesildi."

kesen/birincil özne: Doktor

kesilen/birincil nesne: Çocuğun (Yusuf) parmağı

2.4.3.3. Ayır-

“Yusuf şaşırıldı; fakat Kaymakam'ın şaka söylemediğini ve bu sözlerin sarhoşluktan evvel düşünülmüş şeyler olduğunu anladı. Kendisi istediğini yapmakta hür olsa bile, bu adamdan kızını ayırmaya hakkı yoktu.” (s.141)

“Yusuf ayıracak/Kaymakam, kızından ayrılacak.”

ayıran/birincil özne: Yusuf

ayırlan/ birincil nesne: Kaymakam'ın kızı (Muazzez)

2.4.3.4. Kapa-

“Şahinde fırsat bulduğu için Yusuf hakkında aklına geleni söyleyecek, bütün içindeki zehirleri dökenecekti. Muazzez eliyle onun ağzını kapadı.” (s.185)

“Muazzez kapadı/Şahinde'nin ağzı kapandı.”

kapayan/birincil özne: Muazzez

kapanan/ birincil nesne: Şahinde'nin gözleri

“Yusuf'un başı döner gibi oldu, gözlerini kapadı, iskemleyi yakaladı ve el yordamıyla oturdu.” (s.149)

“Yusuf kapadı/Yusuf'un gözleri kapandı.”

kapayan/birincil özne: Yusuf

kapanan/ birincil nesne: Yusuf'un gözleri

2.4.3.5. Üz-

“Yusuf Muazzez'in yüzüne dik dik bakarak:

‘Neden geldin diyorum, Muazzez,’ dedi. ‘Annen ne yaparsa yapsın, sen niçin geliyorsun!’ Muazzez şimdi karşısındakini biraz üzme, onu anlamamış görünmek istiyordu.” (s.122)

“Muazzez üzdü/Yusuf üzüldü.”

“Muazzez, Yusuf'un üzülmesine neden oldu/üzülmesinde etkili oldu

üzzen/birincil özne: Muazzez

üzülen/ birincil nesne: Yusuf

2.4.4. Ad + Eylem Yoluyla Sağlanan Sözlüksel Yaptırımlı Çatı

Yaptırımlı çatının anlamsal işlevinden biri olan “neden olan/neden olunan olay/durum” ilişkisi söz dizimi içerisinde anlamsal ilgiyi sunan bir ad ve onunla birleşerek kurgulanan yardımcı eylemin söz konusu “anlam ilgisini doğrudan belirtmesiyle yansıtılır. Dikkat edilmesi gereken nokta *neden olma/sağlama/yol açma* ilgisinin eylemin anlamsal niteliğinden kaynaklanmasıdır (Üstünova, 2021: 1934).

2.4.4.1. Sebep Olmak

“Fakat şimdilik bunların herhangi bir kötülüklerini icap ettirecek bir vesile zukur etmedi. İhtimal Yusuf’un Kaymakam’ın oğlu olması (onu burada birçokları böyle biliyordu) biraz daha ihtiyatlı hareket etmelerine ve beklemelerine sebep oluyordu.” (s. 34)

olan: İhtiyatlı hareket etmeleri, beklemeleri

olduran: Yusuf’un Kaymakam’ın oğlu olması

“Odaya girip kendisini soymak isteyen karısı, sarhoşun zaten taşmaya hazır olan rikkat ve nedamet hislerinin boşanmasına sebep olur, kendini bilmeyen adam, anlaşılmaz kelimeler mırıldanarak karısının ellerine sarılır, onları öper, yumruklan ile göğsünü ve beyaz saçlı başını dövmeye başladığı.” (s. 15)

olan: Sarhoşun zaten taşmaya hazır olan rikkat ve nedamet hislerinin boşanması

olduran: odaya girip kendisini soymak isteyen karısı

“Gündüzün hükümet işleri, gece de rakı meclisleri, onun yüzünü çocukların, bazen haftalarca görmemelerine sebep oluyordu.” (s. 23)

olan: Onun yüzünü çocukların, bazen haftalarca görmemeleri

olduran: Gündüzün hükümet işleri, gece de rakı meclisleri

“İhtimal Yusuf’un Kaymakam’ın oğlu olması (onu burada birçokları böyle biliyordu) biraz daha ihtiyatlı hareket etmelerine ve beklemelerine sebep oluyordu.” (s. 34)

olan: Biraz daha ihtiyatlı hareket etmelerine ve beklemelerine

olduran: Yusuf'un Kaymakam'ın oğlu olması

“Diğerlerine, Kaymakam'a, Hilmi Beylere, Şakir'e karşı vaziyet almak büsbütün imkânsızdı. Derhal işinden atılır ve bu sefer tamamiyle onların elinde kalırdı. Bu hallerde, aldığı paranın azlığı ve fakirlik sebep olmuştu, daha büyük bir sefalet neler doğurmazdı?” (s. 199)

olan: Diğerlerine, Kaymakam'a, Hilmi Beylere, Şakir'e karşı vaziyet almanın büsbütün imkânsız olması

olduran: aldığı paranın azlığı ve fakirlik

2.4.4.2. Yol aç-

“Mektep onu sıkıyordu. İlk zamanlarda, yani okuma öğreninceye kadar, devam eden merak ve alakası pek çabuk kayboldu. Bir sürü ‘kıvır zıvır’ bilgi sahibi olmak için o ‘bey çocukları’ ile düşüp kalkamayacağını söylüyordu. Tabii bunlar Şahinde'nin yeni birtakım hücumlarına ve çocuğun istikbaline dair falcılıklarına yol açıyordu.” (s. 17)

olan: Şahinde'nin yeni birtakım hücumlarına ve çocuğun istikbaline dair falcılıkları

yol açan: Bunlar Yusuf'u mektebin sıkması, okuma öğreninceye kadar devam eden merak ve alakasının pek çabuk kaybolması, bir sürü ‘kıvır zıvır’ bilgi sahibi olmak için o ‘bey çocukları’ ile düşüp kalkamayacağını söylemesi

“Elde bulunan bir tek çare, yani burayı bırakıp gitmek, Hilmi Bey'in elinde o senet kaldıkça imkânsızdı. Halbuki bu vaziyette biraz daha beklemek memleketteki nüfuzlu kimselerin müştereken kendi aleyhine harekete geçmelerine, azline, en sonunda kepaze olmasına bile yol açabilirdi.” (s. 56-57)

olan: Memleketteki nüfuzlu kimselerin müştereken kendi aleyhine harekete geçmeleri, azledilmesi, kepaze olması

yol açan: Bu vaziyette biraz daha beklemek

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMSEL ÇATI YÖNTEMİ

Eklemeli yapısı gereği Türkçenin biçim birimsel yöntemle çatı ulamını yansıtmaya daha uygun olduğu görülse de anlatımdaki birtakım zorunluluklar ya da tercihler nedeniyle sözlüksel ve söz dizimsel çatının kullanım alanının bulunduğunu göz ardı etmemek gerekir. Biçim birimsel çatıda eklerden, sözlüksel çatıda -başta çatı eki almamış ya da ekiyle kökleşmiş eylemler olmak üzere-sözcüklerden yararlanılırken söz dizimsel çatıda çatı ulamını doğrudan yansıtmakla görevli herhangi bir ek ya da sözcük bulunmaz.

“Sözdizimsel çatıda, özne-yüklem arasındaki ilişki değişikliğini göstermek için eylemde çatı eki kullanılmaz. Çatı eklerinin yaptıkları, en küçük dil birimi cümle olmak koşuluyla sözdiziminde yer alan işaretleyicilerle bağlamda gerçekleşir. Bu yöntemde yüklemde biçim birimsel bir değişiklik olmadan, cümleye öge ekleme, öge silme, öge değiştirme olayları gerçekleşmeden ettirgenlik, edilgenlik, işteşlik ve dönüşlülük kavramları yüklenir.”
(Üstünova, 2021: 549)

Burada dikkat edilmesi gereken nokta çatı ulamını yansıtmak amacıyla en küçük dil birimi olarak cümlenin ölçüt olarak alınmasıdır. Zira söz dizimsel çatının sunulmasında birtakım sözcüklerin ön plana çıktığı örnekler görülse de bu yapılar tek başına söz konusu anlamsal ilgiyi sunmakta yeterli değildir ki bu yönüyle sözlüksel çatıdan ayrılmaktadır. Dolayısıyla cümle ve cümleler arası anlam ilişkilerinin ve bağlamın söz dizimsel çatının yansıtılmasında bir gereksinim olduğu unutulmamalıdır:

“Cümleler, sistemdeki işlevlerini diğer cümlelerle kurduğu bu anlamsal bağlarla sağlar. Tek bir cümleye sıkıştırılmayan anlamlar diğer cümleler vasıtasıyla ancak bu şekilde tamamlanabilir. Öncesinde ve sonrasındaki cümlelerden bağımsız olarak değerlendirilmeye çalışılan cümlelerde anlamsal açıdan bir eksikliğin meydana gelmesi kaçınılmazdır. “Onu gördüm” bir cümle ve dolayısıyla bir yargı bildiriyor olsa dahi bu sözü

söyleyenin kim olduğu, kimi ya da neyi gördüğü gibi pek çok soru bu cümle içerisinde yanıtız kalır.” (Özdağ, 2017: 94)

Söz dizimsel çatının tercih edilmesinin zorunlu ve isteğe bağılı nedenleri bulunmaktadır. Biçim birimsel çatı ile işaretlenemeyen olma, oluş, durum eylemlerinde kullanımı gereksinimken çatı ekleriyle de sistemde yer edinebilen kılış eylemlerinde keyfi bir durum ortaya çıkar (Üstünova, 2021: 549). Bu keyfiyet, vericinin çeşitli nedenlerle tercihine bağılı olabilir. Bu nedenlerin başında anlatımı sıradanlıktan kurtarmak, anlamsal zenginliğı yansıtmak, bazı önermeleri derin yapıda bırakmak ya da daha çok edebi metinlerde olmak koşuluyla konuşturduğı kahramanın dil bilgisi seviyesine uygun cümle yapısı sunmak gelir.

Dil bilgisel anlamda bakılacak olursa söz dizimsel çatının tercih edilme nedenlerinde zorunluluk ön plana çıkar. Gerçek öznesi ve etkilenen konumundaki nesnesi bulunmayan, tek istemli oluş eylemleri ile kendiliğinden olma bildiren duygu eylemleri biçim birimsel yolla dönüşlü, edilgen, işteş ve yaptırımli çatı ulamlarını sunamaz. Dolayısıyla verici sözü edilen çatı ulamlarını yansıtabilmek adına söz dizimsel çatıya başvurur. Bir başka deyişle sisteme öge ekleme ya da sistemden öge çıkarma niteliğı olmayan eylemlerde bu yöntem tercih değıil zorunluluktur. Bununla birlikte söz dizimsel çatıda eylem merkezli değıer kayması olmadığı için istem arttırma ya da çıkarma söz konusu değıildir (Üstünova, 2021: 559).

3.1. Söz Dizimsel Dönüşlü Çatı

Söz dizimsel yöntemle sunulan dönüşlü çatı ulamında sistemde dönüşlü çatıyı işaretleyen herhangi bir ek ya da sözcük bulunmaz. Söz konusu ulam; cümlelerin anlamsal işlevinden, cümlelerin öncesinde ya da sonrasında verilen bir kodlayıcıdan (biçim birimsel ya da sözlüksel) yola çıkarak yüzey yapıya taşınır. Vericinin derin yapıda bıraktığı bazı anlatımların tüm anlam ilgisinin sistemde işaretlenmesi gerekmez. Dolayısıyla alıcının görevi anlatımdaki boşlukları tamamlamak ve dönüşlü çatı ulamını yüzey yapıya çıkarmaktır. Bunun için cümleler arası anlam bağıının oldukça önemli olduğu söylenebilir.

“Kadın ertesi gün geldiğı zaman, kızı yanında yoktu. Hastalanmış ve evde yatıyormuş. Yusuf: ‘Evde kiminiz kimseniz var mı? Kim bakar hastaya?’ diye sordu. ‘Kimsemiz ne gezer? Yalnız yatar fıkarcık!’” (s. 36)

Konuşmada geçen “Kim bakar hastaya?” sorusu ve ona yanıt olarak verilen “Kimsemiz ne gezer? Yalnız yatar fikaracak!” arasında söz dizimsel yöntemle dönüşlü çatı kurgulanmıştır. Zira söz konusu diyaloga göre derin yapıda sunulan anlam yüzey yapıya şu biçimde yansır:

“Hastaya kimse bakmıyor, hasta kendi kendine bakıyor.”

<u>Hasta (Kübra/kız)</u>	<u>kendine (Kübra’ya)</u>	<u>bakıyor.</u>
Özne	nesne	yüklem

Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında işi yapan ile (Kübra) yapılan işten etkilenen unsurun aynı olduğu görülecektir. Bu ifadede Kübra hem “hasta” olması nedeniyle cümlelerin öznesi hem de yapılan işten etkilenmesi nedeniyle nesne konumundadır. Özne ile nesnenin ayrılmaz olduğu bu yapıda verilen ileti “Kübra, Kübra’yı bakıyor.” biçiminde sunulmuştur. Burada *bak-* eyleminin dil dışı göndermesinin “iyileşmek için destek olmak, tedavi etmek” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

“Yusuf karşısındakine bakarak başını salladı. Kız tekrar mırıldandı:

‘Kendine yazık edeceksin... Senin yolun orası değil...’ Yusuf bu yarım ve manasız cümleleri tamamiyle anlamış gibi cevap verdi:

‘Doğru. Gitmesem benim için daha iyi olacak... Fakat lazım!’” (s. 119)

İfadede gerçekleşen söz dizimsel dönüşlülüğün belirlenmesi derin yapıdaki unsurların yüzey yapıya çıkarılmasıyla mümkün olacaktır. Kızın (Muazzez) “Kendine yazık edeceksin...” demesi üzerine Yusuf’un “Doğru. Gitmesem benim için daha iyi olacak... Fakat lazım!” yanıtı yapılması istenmeyen işin (git-) gerçekleşeceği bağlamını sunmaktadır. Bu konuşmada gerekli eklemeler yapıldığında derin yapıdaki dönüşlülük daha açık görülecektir:

Kendine yazık edeceksin... Senin yolun orası değil...

Doğru, benim yolum orası değil. Gidersem kendime yazık edeceğim... Fakat lazım! Gideceğim.

<u>Yusuf</u>	<u>kendine (Yusuf’a)</u>	<u>yazık edecek.</u>
Özne	nesne	yüklem

“Kendine yazık et-” ifadesinden kişinin kendisine zarar verecek bir işe kalkışması anlamı çıkmaktadır. Örnek cümle özelinde bakılacak olursa Yusuf’un kendine zarar vereceği görülmektedir. Dolayısıyla *zarar ver-* işini yapan ile yapılan işten etkilenen aynı unsurdur.

“Yusuf’u en çok üzen, kendi kendine sorduğu şu sualdi:

‘Niçin onu bıraktım?..’

Bu düşünce içini bir kurt gibi kemiriyor ve genç adam, dizginlere asılarak gerisin geriye dönmek için, nefsiyle müthiş bir mücadelede bulunuyordu.”

(s.203)

Örnek cümlede geçen “Nefsiyle müthiş bir mücadelede bulunuyordu” ifadesinde *mücadele et-* eylemini gerçekleştiren özne (Yusuf) ile söz konusu eylemden etkilenenin aynı öge olduğu görülmektedir. Zira “nefis mücadelesi” sözü “İnsanın, kendi nefsinin isteklerini önleme çabası.” olarak tanımlandığından öznenin, kendisi üzerine yönelen bir eyleme giriştiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁹⁶. Bu bakış açısına göre Yusuf, Yusuf’un nefsiyle mücadele ediyordu.” gibi bir anlam ilgisinin sunulduğu söylenebilir. Dolayısıyla söz dizimsel yöntemle dönüşlü çatı ulamının sunulduğu, bunun için bir kavramın (nefis mücadelesi) anlamsal işlevinden yararlandığı açıktır.

<u>Yusuf,</u>	<u>kendisiyle/kendi nefsiyle/Yusuf’un nefsiyle</u>	<u>mücadele ediyor.</u>
Özne	nesne	yüklem

3.2. Söz Dizimsel Edilgen Çatı

Edilgen çatı ulamının söz dizimsel yöntemle sunulduğu örnekler, derin yapıda genelgeçer duygu ve düşüncelerin, alışkanlıkların, herkesi ilgilendiren gerekliliklerin, gelenek ve göreneklerin anlatıldığı yargıların çıkarım yoluyla yüzey yapıda sunulmasıyla belirginleşir. Zira söz konusu yöntemde edilgen çatıyı işaret eden -biçim birimsel ya da sözlüksel- herhangi bir kodlayıcı bulunmaz. Bu noktada çıkarımın yanında bağlamın da oldukça önemli bir yer tuttuğunu söylemek gerekir.

Duygu ve düşüncelerin yalnızca dil içi göstergelerden yararlanılarak alıcıya sunulması bazen yeterli olmaz. Böyle bir durumda dil dışı göstergeler ön plana çıkar. Vericinin tüm

⁹⁶ <https://sozluk.gov.tr/>

bilgiyi salt bildirim cümleleriyle yansıtmayıp ardını, derin yapıdaki yargıyı alıcının zihin ve hayal gücüne bırakması hem anlatımda sıradanlığı engeller hem de -dilde en az çaba ilkesi gereği- iletişimin sağlıklı ve verimli gerçekleşmesine olanak sağlar. “*Belli önermelerin kabul edilen veya gerçek olan doğruluklarından, yanlışlıklarından, başka önermelerin kabul edilen veya gerçek olan doğruluklarını, yanlışlıklarını çıkarma, istidlal*⁹⁷” şeklinde tanımlanan “çıkarm” önermeden sonuç çıkarma edimi olarak yorumlanabilir ve doğru olarak kabul edilen önerme ya da önermelerden yeni önerme oluşturma işidir (Üstünova, 2018: 4). Alıcının, neden-sonuç ilgisi kurarak çıkarım yapması, bilgideki boşlukların tamamlanması adına önemlidir:

“Başarılı bir iletişim, vericinin doğru kodlaması koşuluyla alıcının derin yapıyla yüzey yapı arasındaki bağıntıyı çözecek art alan bilgisine sahipse gerçekleşir. Neden-sonuç ilişkisi, çıkarımda bulunmak için temel bir unsurdur. Alıcının bunları çözebilme yeteneği, çıkarımlar yoluyla bilgideki boşlukların doldurulmasına olanak sağlayacaktır. Bilgiye dayalı çıkarımlara ulaşmak için ansiklopedik bilgilerin aktif hâle getirilmesi gerekir. Her iletinin bir bilgi bir de duygu boyutu olduğu unutulmamalıdır. Kimi cümleler sadece bildirim cümlesi, kimi çıkarım cümlesi, kimi hem bildirim hem çıkarım cümlesidir. Metin üretici, bilgi sunarken taşıdığı düşünce ve duyguların alıcı tarafından amacına uygun çözümlenmesini beklemektedir. Bu nedenle arayış içine girer, çeşitli yöntemlere başvurur. Sezdirimlerin, dolaylı çıkarımla dolaysız çıkarımın gücünden yararlanabilir; bildirim cümlelerini çıkarım cümleleriyle harmanlayarak sunabilir; yani çıkarımsal bildirişmeyi etkin kılabilir. Verici, bu çabayı alıcının kod çözümü, ulaştığı sonuç, kendi kodlama biçimiyle özdeş olsun diye gösterir. Bir başka deyişle yetkin iletişime ulaşmak için uğraşır. Böylece çok önemli işlevlerle donatılan, iletişimin ayrılmaz parçası durumundaki çıkarım cümleleri, amaca erişmede kilit görevini tamamlamış olur.” (Üstünova, 2018: 8)

Söz dizimsel edilgen çatı ulamının varlığını belirlemek, yüzey yapıya çıkarmak ve anlamsal işlevini yansıtmak için bazen çıkarım yapmak, bazen vericinin etken çatıyla işaretlediği ancak dil bilgisel açıdan edilgen çatı ile kodlanması gereken yapıları

⁹⁷ <https://sozluk.gov.tr/>

vurgulamak gerekir. İlki vericinin tercihiyken ikincisi alıcı için bir ihtiyaçtır. Zira “Kuyucaklı Yusuf” romanı özelinde vericinin halk söyleyişini yansıtmak ya da söz dizimsel uyuma sadık kalmak (bazen de bu uyumu göz ardı etmek) gibi amaçlarla sistemde etken çatıyla işaretlediği bazı yapıların dil kuralları gereği edilgen çatıya dönüştürülmesi gerekir.

" 'Korkmuyor musun?'

'Anamla babam, nesinden korkayım...' " (s. 9)

Konuşmada geçen “Nesinden korkayım” ifadesi etken çatılı eylemle kurgulanmasına rağmen söz dizimsel edilgen çatı ulamını yansıtmaktadır. Bu sonuca ulaşmanın iki nedeni vardır: Öncelikle söz konusu ifade gerçek bir soru anlamı taşımamaktadır. O halde başka anlam bilgilerinin değerlendirilmesi gerekir ki bu durumda ifadeyi oluşturan cümleye odaklanmak gerekir. Söz dizimsel edilgenliğin sunulma nedenlerinden ikincisi bu şekilde anlaşılabilir. Çocuğun, “Korkmuyor musun?” sorusuna “evet ya da hayır” gibi açık bir yanıt vermek yerine bir alışkanlık, adet ya da geleneği belirtmek amacıyla “Anamla babam, nesinden korkayım” biçiminde vermesi söz konusu çatı ulamını ortaya çıkarmaktadır. Burada vericinin bilgiyi doğrudan vermektan kaçınmasının da birtakım amaca hizmet ettiği düşünülebilir. İlki sıradanlığı kırmak, anlatımı farklı bir yolla sunmaktır ki roman için bu anlaşılabilir bir durumdur. Bir diğeri ise roman kahramanının kırsal bölgede yaşamasına, çocuk olmasına, kendini doğrudan ve anlaşılır bir biçimde ifade etmekten yoksun olmasına dikkat çekmek olabilir. Sonuç olarak çocuk, soruya - sözde- soruyla yanıt vermeye çalışmış ve bir genel algıyı dışa vurmuştur:

Anamla babam, nesinden korkayım = “Korkmam çünkü anayla babadan kork-(u)l-maz.”

“'Yusuf, sen neden okumak istemiyorsun?' 'Okumak öğrendim ya! Daha ne okuyayım!' 'Canım, bu kadar yetmez. Bu dünyada birçok şeyleri bilmek lazım!' 'Sırası düştükçe bilenlerden öğrenirim!' 'Hocadan öğrenmek daha iyi değil mi be oğlum!' " (s. 18)

Örnekte geçen “Bu dünyada birçok şeyleri bilmek lazım!” cümlesi

Ayrıca cümlede geçen “lazım” sözcüğü, söz dizimsel edilgenlikte önemli bir ipucudur. Zira bu sözcük gereklilik kipine işaret etmenin yanında genelgeçer yargıları sunmak ya da vurgulamak amacıyla da sistemde yer edinebilir.

Bu dünyada birçok şeyleri bilmek lazım = “Bu dünyada birçok şey bilinmeli”

“Benim babam bir şeycikler bilmezdi ama, evinde sözü senden çok geçirdi,’ dedi ve usulca, mahrem bir tavırla ilave etti:” (s. 18)

Sözü geçmek⁹⁸:

1. Kendisini kabul ettirmiş olmak, hatırı sayılmak
2. Adı anılmak, bahsedilmek

Evinde sözü senden çok geçirdi = “Evinde babamın sözü senden çok dinlenirdi”

Evinde sözü senden çok geçirdi = “Evinde babamın hatırı senden çok sayılırdı.”

“Fakat bu ut derslerini Yusuf pek az sonra birdenbire kestirdi, sebebini de söylemek lüzumunu duymadı. Salâhattin Bey kızı için pek lüzumlu bulduğu bu musiki derslerinin kesilmesinden memnun olmadı, fakat dikbaşlı olduğunu bildiği Yusuf’la uzun uzun çekişmeye üşendi. Şahinde de iş olsun diye bir müddet söylendi, sonra o da sesini çıkarmaz oldu: Yusuf, farkında olmadan evin en sözü geçen adamı oluvermişti.” (s. 27)

Yusuf, farkında olmadan evin en sözü geçen adamı oluvermişti = “Evinde en çok sözü dinlenen kişi Yusuf oluvermişti”

Yusuf, farkında olmadan evin en sözü geçen adamı oluvermişti = “Evinde en çok sözü hatırı sayılan kişi Yusuf oluvermişti”

“Burasının tercihinde, bahçede pek bol bulunan meyva ağaçlarının da tesiri vardı.” (s. 23)

Burası, bahçede pek bol meyve ağaçları bulunması nedeniyle tercih edilir / tercih edilen yerdir.

“Bu altı seneyi, yazın kırlarda dolaşarak, yahut Salâhattin Bey’in, Cennetayağı dedikleri yerde tuttuğu bağda ağaçların altına yatarak; kışın da ilk senelerde fabrikanın önündeki zeytin çuvallarının ağzından, bu çuvalları iğneleyen küçük değnekleri çalıp pime yığınları üzerinde kazık oynayarak,

⁹⁸ <https://sozluk.gov.tr/>

sonraları da Salâhattin Bey'in aldığı küçük bir zeytinliğin silkilip toplanmasına nezaret ederek geçirdi.” (s. 25)

Cennetayağı denen yer / Cennetayağı diye bilinen yer / Cennetayağı diye söylenen yer

Bir yer adını kullanan, belirten, dile getiren insanların kim olduğunu özel olarak belirtmek hem imkânsız hem de gereksizdir. Bu tarz ifadelerde canlı, kanlı, yaşayan bir öznenin belirtilmesine -kişisel olarak ayrıca bir isim koyulmadığı sürece- dil izin vermez. Yalnızca bir topluluk ya da yer ismi cümlede özne olarak kullanıma çıkar ve etken çatılı eylemden oluşan yüklem bulunur. Bunun dışındaki kullanımlarda edilgen çatıdan yararlanılmalıdır.

“Çekirdeğe İzmirli ‘çiğdem’ der.” cümlesinde ilk bakışta herhangi bir sorun yokmuş gibi görünse de çekirdeğe çiğdem diyen insanların kim olduğunu tek tek saymak makul ve mantıklı olmayacağından öznenin pasifleşmesi, belirsizleşmesi, cümleden çıkarılamaz olması gerekmektedir. Dolayısıyla söz konusu cümlenin “İzmir’de çekirdeğe ‘çiğdem’ denir.” biçiminde kurgulanması gerekir.

“Burada alışveriş ezana yakın başlar ve ondan evvel dükkâna pek az kimseler gelirdi.” (s. 25)

Burada alışveriş ezana yakın (vakitte) yapılır. / Ezandan önce dükkâna genellikle gidilmez.

Yukarıdaki örnek, alışkanlıkların anlatımında edilgen çatının önemini göstermesi açısından önemlidir. Belirli bir düzenle tekrar eden davranışlarda zaman içerisinde eylemlerin kim tarafından gerçekleştiği bilgisi ya bilinmez ya da sistemde işaretlemeye gerek görülmez. Bu tarz durumları anlatmak için en uygun yol edilgen çatı ulamını kullanmaktır. Bu örnekte söz konusu ulamın söz dizimsel yöntemle sunulmuştur.

“Allah hakkındaki düşüncesi pek ileri gitmiyor, onu her istediğini yapan korkunç bir şey olarak tasavvur ediyordu; ve şimdilik onun, pek dehşetli olduğu söylenen, gazabını ayaklandıracak bir şey yapmadığını bildiği için, kendisinden korkmak ihtiyacını da duymuyordu.” (s. 27)

Gazabını ayaklandıracak bir şey yapılmadığında Allah’tan korkulmaz.

“Hovardalıklarından, daha ziyade mazur gören bir teessüfle bahsederler, ‘Biraz yaşlanınca uslanırlar, ne diyeceksin, delikanlılık!’ derlerdi. Fakat bu

‘delikanlı’ların çoğunun yaşı kırkı aşkındı. Şehrin en iyi aileleri arasında bile bunların istedikleri zaman alamayacakları kız yoktu. Adeta bütün eşraf aileleri arasında ezelden beri mevcut, değişmez bir mukavele vardı ve buna, harici şeklin değişmesine, vaziyetin tamamen başka olmasına rağmen, daima riayet ediliyordu. Bunun için bunların herhangi bir talebini reddetmek akla gelmez ve 15-16 yaşındaki temiz, güzel kızcağızlar bu saçı kırarmaya başlamış, manen ve maddeten çürümüş, on parasız sefihlerin kucağına atılırdı.’ (s. 33)

Bunun için bunların herhangi bir talebini reddetmek akla gelmez = “Bunun için bunların herhangi bir talebi reddedilmez”

“Dövdüler beni, ağam!..’

‘Durup dururken adamı döverler mi?..’ (s. 35)

Durup dururken adamı döverler mi? = “Durup dururken adam dövülmez”

“İlle ve lâkin, o da erkek, lafına daha çok karşı koyamazsın ki!..” (s. 39)

O da erkek, lafına daha çok karşı koyamazsın ki! = “Erkeğin lafına daha fazla karşı koyulmaz”

“Candarmaydı ama, Çine'de hep efe derlerdi.” (s. 39)

Çine'de hep efe derlerdi = “Jandarmaydı ama, Çine'de (ona) hep efe denirdi”

“Dışarda yağmur damlalarının boğuk sesi arasında bir ayak tıptırtısı peyda oldu, kapıya yaklaştı ve hızlı hızlı vurdu.” (s. 42)

Dışarda yağmur damlalarının boğuk sesi arasında bir ayak tıptırtısı peyda oldu = “Dışarda yağmur damlalarının boğuk sesi arasında bir ayak tıptırtısı duyuldu”

“Oğul ile baba arasında bazı gizli meseleler mevcut olduğu ve ikisinin birbirine bazı sırlarla bağlı bulunduğu da şehirde dolaşan laflardandı.” (s. 45)

Oğul ile baba arasında bazı gizli meseleler mevcut olduğu = “Oğul ile baba arasında bazı gizli meseleler bulunduğu şehirde konuşulurdu/konuşulan konulardandı”

“Rakı masası kaldırıldı. İçeri daha küçük bir masa getirildi. Üzerine pike bir örtü örtüldü ve kâğıtlar ortaya çıktı.” (s. 45)

Bu ifadede söz dizimsel açıdan bir sorun bulunmaktadır. İlk üç cümlede yüklemi oluşturan *kaldır-*, *getir-*, *ört-* eylemleri biçim birimsel edilgen açılı ekiyle çekime girerken son cümlede bu “uyum” bozulmuştur. Her ne kadar vericinin tasarrufunda olsa da belirli anlamsal ve söz dizimsel akışta böyle bir uyumsuzluk dikkat çekmektedir. Zira aynı gramer biçimleri, farklı anlam ilgilerini yansıtsa bile aynı gramer şekillerini zorunlu kılar⁹⁹. Bu sayede cümleler arasındaki söz konusunu uyum sözün son cümlesine kadar devam eder (Üstünova, 2004:162). Dolayısıyla kendinden önceki üç cümlenin yüklemi edilgenken, bu cümlenin de edilgen çatıda olması gerekmektedir. Bir başka deyişle önceki cümlelerde özne kestirilemez durumdayken son cümlede öznenin üçüncü kişi ile derin yapıda sunulması karışıklığa yol açmıştır. Bununla birlikte ilk üç cümlenin etken çatıyla kurgulanması mümkünken son cümlenin edilgen çatıya dönüşmesinin nedeni -söz dizimsel uyumun dışında- kağıtları ortaya çıkaran bir özne olmasına karşın bu bilginin alıcı ve verici için gereksiz oluşudur. Bu bakış açısından hareketle “Kağıtlar ortaya çıktı.” cümlesinin yüklemi, kendinden önceki cümlelerin yüklemiyle paralel biçimde kurgulanmalıdır denebilir.

Kâğıtlar ortaya çıktı = “Kâğıtlar ortaya çıkarıldı”

“Kübra ile anası ise evde iki hayal gibiydiler. Kendilerine lüzum olmadığı zaman yok oluyorlar ve arandıkları zaman, sanki havanın içinden, birdenbire beliriyorlardı.” (s. 85)

Bir önceki örneğe benzer bir durum burada da görülmektedir. “Arandıkları zaman” sözünde edilgen çatının kodlanması *lüzum ol-* eyleminin de aynı şekilde kurgulanmasını gerektirir. Ancak söz konusu eylem birimsel yolla edilgen çatı ulamını yansıtamaması nedeniyle söz dizimsel yöntem devreye girmiştir.

Kendilerine lüzum olmadığı zaman yok oluyorlar = “Kendilerine lüzum görülmediği/ihtiyaç duyulmadığı zaman yok oluyorlar”

"Hani beyim, aklınıza bir şey gelmesin... Lüzumu da yoktu ya, âdettir de onun için; siz bir imza buyurun!" (s. 49)

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kerime Üstünova Dede Korkut Destanları ve Sentaktik Paralelizmde Eksilteli Yapıların Rolü Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleten, cilt.1, sa.41, ss.161-169,2004

Örnekteki “âdettir” sözü edilgen çatı ulamını yansıtmaya adına önemlidir. Daha önce belirtildiği üzere gelenek, görenek, âdet vb. kavramlar yıllardır gerçekleştirilen eylemleri anlatmak için kullanıldığı eylemlerin kimin tarafından yerine getirildiği bir başka deyişle öznesi ya belirgin değildir ya da alıcı için gereksiz bilgidir. Metin üzerinden hareket edilecek olursa romanda Salâhattin Bey, kumarda kaybeder ve Hilmi Bey’e borçlanır. Buna karşılık Hacı Etem, Hilmi Bey adına Salâhattin Bey’e senet imzalatmak isterken onu ikna etmek amacıyla söz konusu ifadeyi kullanılır. Kısacası “Âdettir” dediği konu, kumar borcuna karşılık senet alınmasıdır.

Lüzumu da yoktu ya, âdettir = “Lüzumu da yoktu ya kumar borcuna karşılık senet imzalatılır”

" 'Ne görücüsü? Kimin için?'

'Kimin için olacak a bey, gelinlik kızın olduğunu unuttun mu?'

'Muazzez için mi geldiler? O daha çocuk, demedin mi?' " (s. 50)

Verilen cümlelerden çıkarım yoluyla edilgen çatının yansıtıldığını söylemek mümkündür. İkinci cümlenin kullanılma nedeni Salâhattin Bey’e göre Muazzez’in henüz çocuk olmasıdır. Çocuk yaşta birinin evlenmesi -çoğu kültürde- yadırganan bir durum olduğu için “görücü gelmesine” itiraz Salâhattin Bey bir değer yargısına vurgu yapmıştır: Çocuk yaşta evlendirilmez.

O daha çocuk, demedin mi? = “Çocuk yaşta evlenilmez/evlendirilmez”

“Günde en aşağı üç dört komşuya gidiyor, Muazzez'den dinlediği ölüm tasvirini, ilaveler yaparak, eve her gelen misafire ve her gittiği komşuya birer kere anlatıyor, sonra onların da iştirakiyle sesli sesli ağlamaya başlıyordu. Maamafih bu burada âdetti. Evinden ölü çıkan her kadın bu merasime riayete kendini mecbur görürdü. Komşular da bu işte pek dikkatli idiler. ‘Acılı’nın ağlamadaki en ufak kusurunu bile gözden kaçırmazlar ve mateme fülen iştirakle hiçbir zaman tekâsül göstermezlerdi.” (s. 163)

Örnekte geçen “âdetti” ifadesi alışkanlık ve görenekler için kullanılan bir sözcük olması nedeniyle bu kavramın içinde değerlendirilen eylem ve davranışların uzun süredir devam ettiği kabul edilir. Bu durumda söz konusu eylemlerin kimler tarafından gerçekleştirildiği ya kestirilemez ya da gereksizdir. Dolayısıyla anlatılanların edilgen çatıyla sunulması

gerekir. Ancak verici, “Evinden ölü çıkan her kadın” sözüyle özneyi yüzey yapıda vermiş, etken çatıyı tercih etmiştir. Buna karşılık edilgen çatı ulamının gerekliliği vericinin gözünden kaçmamış, “âdet” sözcüğünden hareketle söz dizimsel edilgen çatı vurgulanmıştır.

Günde en aşağı üç dört komşuya gidilmesi **âdettir**

Her gidilen komşuya birer kere anlatılması **âdettir**

Ölüm tasvirleri yapılması **âdettir**.

Komşuların katılımıyla ağlanması **âdettir**.

“Yusuf’un çocukluk arkadaşları ilk partide sevk edilenler arasındaydı. Kendisi şimdilik kalıyordu. Babası ona seferberlik ilan edildiğini söylediği zaman derhal ilave etmişti: ‘Senin parmak işe yarayacak galiba; Şube Reisi, bu gibi sakatlıkları olanların henüz silah altına alınmadığını söyledi!’” (s. 155)

Söz dizimsel edilgenliğin çıkarım yoluyla belirlenebildiği bir örnektir. Zira Yusuf’un bir parmağının kopuk olması silah altına alınmasına engeldir. Bu durum, “Şube Reisi, bu gibi sakatlıkları olanların henüz silah altına alınmadığını söyledi” cümlesinden anlaşılmaktadır. Aynı cümledeki *silah altına alınma-* eyleminin biçim birimsel edilgen çatıyla kurgulanması söz konusu çıkarımı desteklemektedir. Bir başka deyişle “Yusuf’un şimdilik kalması/Silah altına alınmaması” kendi isteğine değil; başkalarının kararına bağlıdır ki bu “başkaları”nın kim olduğu sistemde gösterilmemiş, edilgen çatıyla sistemde bilinmez kılınmıştır.

Kendisi şimdilik kalıyordu = “Yusuf şimdilik sevk edilmeyecek”

Senin parmak işe yarayacak galiba = “Sen (sakatlığından dolayı) silah altına alınmayacaksın”

“Bunun burada bir muvafakat olduğu malumdu.” (s. 84)

Bunun burada bir muvafakat olduğu malumdu = “Bunun burada bir muvafakat olduğu bilinen bir durumdu”

Malum: sıfat; Bilinen, belli¹⁰⁰

“Çünkü, ortada güya henüz bir şey olmadığı söylenmesine rağmen, Ali'nin Muazzez'i alacağına kasabada olmuş bir iş diye bakılıyordu. En ziyade Şahinde Hanım'ın inkâr tarikiyle ilan ettiği bu havadis, daha ilk günlerden beri Şakir'in kulağına da gelmişti.” (s. 89)

Bu havadis, daha ilk günlerden beri Şakir'in kulağına da gelmişti = “Bu havadis, daha ilk günlerden beri Şakir'e söylenmişti”

“'Ali ile bir geçmişin var mıydı?’

‘Ne gezer? Mahalle bir komşuyuz. Ne geçmişimiz olacak?’

‘Peki, bak ona kurşun sıkarken görenler var!’

‘Yanlış, ben kimseye silah doğrultmadım. Havaya sıktım!’” (s. 98)

Ona kurşun sıkarken görenler var = “Ona kurşun sıkarken görülmüşsün”

“İçinde bulgur, tarhana, erişte torbalarının durduğu bu sandıktan etrafa hafif bir küf kokusu yayılıyordu.” (s. 117)

İçinde bulgur, tarhana, erişte torbalarının durduğu bu sandık = “İçinde bulgur, tarhana, erişte torbalarının **kon**duğu/**koyul**duğu /**bulun**duğu sandık”

“Kâh on sene evvel Muazzez'e söylediği bir sözü, kâh birkaç gün evvel, evden giderken, Şahinde'nin kendisine karşı aldığı tavırları düşünüyor, bilhassa son zamanlara ait birtakım küçük ve ehemmiyetsiz vakaları, hayret verecek bir vuzuhla hatırlıyordu.” (s. 193)

Hayret verecek bir vuzuhla hatırlıyordu = “Hayret edilecek bir vuzuhla hatırlıyordu”

3.3. Söz Dizimsel İşteş Çatı

Söz dizimsel yöntemle sunulan işteş çatı ulamında sistemde işteş çatıyı işaretleyen ve tek başına söz konusu çatı ulamını yansıtan herhangi bir ek ya da sözcük bulunmaz. Söz konusu ulam sözcüklerin ve bunun özelinde eylemlerin -tek başına işteş çatı ulamını yansıtmaması koşuluyla- anlamsal işlevinden yararlanılarak ortaya çıkarılır. Bazı eylemler içerisinde barındırdığı nitelikler nedeniyle işteş çatı ulamını sunabilir. Ancak bu

¹⁰⁰ <https://sozluk.gov.tr/>

dil birimlerinin barındırdığı işteşliğin ortaya çıkması için bağlama veya cümleler arası anlam ilişkilerine ihtiyaç duyuluyorsa bu yapılar sözlüksel değil, söz dizimsel yöntem başlığında değerlendirilir.

“Gündüzün hükümet işleri, gece de rakı meclisleri, onun yüzünü çocukların, bazen haftalarca görmemelerine sebep oluyordu.” (s. 23)

Metinde geçen “gece kurulan rakı meclisleri” ifadesi işteşlik anlamını sunduğunu düşündürmektedir. Zira “meclis kurmak” sözü “Birkaç kişi konuşmak veya eğlenmek için toplanmak” olarak tanımlanmıştır¹⁰¹. Dolayısıyla geceleri bir araya gelen en az iki kişinin birlikte, karşılıklı, ortaklaşa (bu cümleye göre daha çok karşılıklı) eğlendikleri/dertleştikleri anlaşılmaktadır.

“Bereket versin beriki, onun oyunlarını tanzim ve idare ediyor, ona hem arkadaşlık, hem de aklının erdiği kadar mürebbilik yapıyordu.” (s. 23)

Bu cümlede geçen “arkadaşlık yapmak” eylemi, cümlede tek taraflı yapıldığı belirtilmesine karşın hareketin birlikte, karşılıklı, ortaklaşa yapılması gerektiğini düşündürüyor. Arkadaşlık için gerekli olan birtakım eylemlerin (birbirlerine destek olmak, birbirleriyle vakit geçirmek, birlikte eğlenmek, birlikte üzülme, birlikte gezmek, karşılıklı konuşmak vb.) karşılıklı/ birlikte/ortaklaşa yapılma zorunluluğu işteş çatı ulamını düşündürmektedir.

“Bu esnada müşterisini almış bir araba "vardaaü" diye hızla geçiyor; içindikiler bir neşe çılgılığı koparıyorlar ve:

Köşe başı meyhane,

Asmadandır kapısı.

Ben gözüme almışım

On beş sene mapusu

diye hepsi bir ağızdan türkü söylüyorlardı.” (s. 30)

¹⁰¹ <https://sozluk.gov.tr/>

Cümlede geçen “içindekiler bir neşe çığlığı koparıyorlar” sözü eylemin karşılıklı/birlikte yapıldığını anlatırken “hepsi bir ağızdan türkü söylüyorlardı” ifadesiyle eylemin birlikte/ortaklaşa yapıldığı anlamını sunmaktadır.

“Yusuf odanın bir köşesine çekilip yataktaki kıza uzun uzun baktı. Kız da hiç başını çevirmeden buna bakıyordu.” (s. 37)

Romanda anlatılan sahneye göre Yusuf’un, kıza (Kübra); kızın da Yusuf’a bakması eylemin karşılıklı yapıldığını göstermektedir. Bu cümlelerden biçim birimsel işteşliğin sunulduğunu bir başka deyişle Yusuf ile kızın *bakış-* eylemini gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

“Salâhattin Bey yerinden kalktı. Kübra'nın çenesinden tutarak başını yukarı kaldırdı. Gözlerinin içine baktı.” (s. 61)

eylem: bak-

eylemi yapanlar: Salâhattin Bey, Kübra

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Yusuf ağır ağır, karşısındakinin gözlerinin içine baka baka:

‘Muazzez'i sen mi istiyorsun?’ dedi.” (s. 71)

eylem: bak-

eylemi yapanlar: Yusuf, Ali

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Söylesene, kimi istiyorsun?’

Muazzez yaşlı gözlerini Yusuf’a dikerek haykırdı:

‘Hiç kimseyi... Anlamıyor musun... Hiç kimseyi...’

Ve gözlerini uzun müddet onun gözlerinden ayırmadı. Yusuf da ona bakıyor ve idarenin titrek ışığı vuran yüzünde yer yer ürpermeler oluyordu.” (s. 78)

eylem: bak-

eylemi yapanlar: Muazzez, Yusuf

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Yusuf gözlerini karşısındakinin yüzüne dikerek uzun müddet baktı.” (s. 170)

eylem: bak-

eylemi yapanlar: Yusuf, Hulusi Bey

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Sonra İzzet Bey isminde, oldukça genç bir kaymakam geldi. Başlar başlamaz ilk işi evvela şehrin ileri gelenlerini hükümete çağırıp onlarla konuşmak, kendileriyle iş birliği etmek oldu.” (s. 164)

eylem: İş birliği yap-

eylemi yapanlar: İzzet Bey, şehrin ileri gelenleri

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Yusuf gözlerini karşısındakinin yüzüne dikerek uzun müddet baktı.” (s. 170)

eylem: bak-

eylemi yapanlar: Yusuf, Hulusi Bey

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Dışarda, yağmur sularının altında, sırtında gocuğu ile Hacı Etem göründü. İçeriye doğru bir adım attı, fakat Yusuf’u görür görmez derhal geriledi. Herhalde bu vakitte burada göreceğini ümit etmiyordu.” (s.42)

eylem: gör-

eylemi yapanlar: Yusuf, Hacı Etem

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Bekârlığında fırsat düştükçe gönül eğlendirmekten geri kalmamış, bazen bir Ermeni hizmetçi ile, bazen bir zaptiyenin dul karısı ile de olsa, tatlı günahlar işlemiş ve hele yolu İstanbul'a düştükçe, Venedik ve Timoni sokaklarının kaldırımlarını aşındırmıştı.” (s. 109)

eylem: Tatlı günahlar işle- (ilişkiye gir-)

eylemi yapanlar: Salâhattin Bey, Ermeni hizmetçi, zaptiyenin dul karısı

eylemin özelliği: karşılıklı/birlikte

“Sanki yarım kalmış bir işin tamamlanması lazımdı ve günün birinde Kübra herhangi bir yerde bu işi tamamlamak için karşısına çıkacaktı.” (s. 143)

eylem: karşısına çık- (hesaplaşmak)

eylemi yapanlar: Yusuf, Kübra

eylemin özelliği: Karşılıklı

“Edremit'e döndükten bir hafta kadar sonra Kaymakam evde yakın dostlarına bir rakı içirdi.” (s.141)

eylem: İçirmek

eylemi yapanlar: Kaymakam, Kaymakam'ın yakın dostları

eylemin özelliği: Birlikte, karşılıklı, ortaklaşa

3.4. Söz Dizimsel Yaptırımlı Çatı

Söz dizimsel yaptırımlı çatıda, biçim birimsel çatıdaki gibi eyleme {-Dir}, {-t}, {-Ar}, {-Ir}, {-r} ekleri getirilmez. Söz konusu çatı ulamını yansıtmak için en küçük dil birimi cümle olmak kaydıyla cümle ve cümleden büyük birimler kullanılır. Herhangi bir çatı eki kullanılmadan ve öge artırımına gidilmeden sunulan söz dizimsel yaptırımlı çatılar cümleye sebep olma, yol açma ya da sağlama gibi anlam ilgilerini katar. Bir başka deyişle sisteme yeni bir öznenin (ikincil özne) eklenmediği ancak neden sebep olan ve sebep olunan olmak üzere iki temel bileşeni olan bu anlamsal ulamın adıdır (Üstünova, 2021: 559, Doğan, 2017b: 195).

Biçim birimsel yolla yaptırımlı çatı ulamını yansıtamayan bazı eylemlerle (doğa olaylarını anlatan oluş eylemleri, duygu bildiren eylemler, bazı olma ve durum eylemleri) anlatımı çeşitlendirme çabası bu yöntemin kullanılmasının başlıca nedenidir. İlki dil bilgisel bir zorunlulukken ikincisi vericinin tercihine bağlıdır.

Söz dizimsel yaptırımlı çatının sunulabilmesi için birtakım ekler ve sözcüklerin yanında cümleler arası anlam ilişkilerinden yararlanır. Eklerde özellikle eylemsilerden (dolayısıyla onlarla kurulan öbeklerden) ve {-A}, {-sA}, {-IA}, {-DA}, {-DAn} gibi dil birimlerinden yararlanılırken sözcüklerde *için*, *diye*, *çünkü*, *sayende/sayesinde*, *sonra*, *ki*, *yüzünden* vb. yapılar tercih edilir. Özellikle bu işlevi yerine getiren sözcüklerin çoğunluğunun doğrudan neden-sonuç ilişkisini yansıtırken de kullanılması daha önce

sözü edilen, “söz dizimsel yaptırımli çatının cümleye sebep olma, yol açma ya da sağlama gibi anlam ilgilerini katma” işleviyle örtüşmektedir.

Bu çalışmada özne-yüklem ilişkilerinin belirlenmesi hedeflendiğinden tüm özneler eylemden hareketle değerlendirilecektir.

3.4.1. Özne İşlevli Mastarlarla Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırımli Çatı

3.4.1.1. Mastar Öbeğinden Ettiren Özne

Eylem kök ya da gövdelerine {-mA}, {-mAk}, {-(I)ş}, {-(U)ş} ekleri getirilerek oluşturulan; kişi ve zaman bildirmeyen yapılara mastar denir (Korkmaz, 2010:109). Mastarlar ile ondan önce gelen ve kendisine bağlı olan dil birimlerinin oluşturduğu yeni yapılar mastar öbeği olarak tanımlanır. Kurgulanan yeni öbekte asıl unsur olan mastar (isim-fiil) genellikle sonda bulunurken öbeğin oluşturduğu yan önermenin yüklemi konumunda olmasına karşın bitmiş yargı bildirmez. Buna ek olarak mastar öbeği cümleyi özne, nesne, yer tamlayıcısı (dolaylı tümleç) ve zarf gibi öğelerle tamamlar (Karahan, 2015: 55).

Mastar öbeğinin cümleyi özne göreviyle tamamladığı durumlarda söz dizimsel yaptırımli çatı ulamını yansıtabildiği görülmektedir. Böyle bir durum söz konusu olduğunda özne konumundaki mastar öbeği temel cümlenin yüklemde işaretlenen özneye yaptırım uygulayan, eylemdeki hareketi ya da durumu “ettiren”, öge niteliği taşır. Ayrıca temel önermede kodlanan yapan/eden konumundaki öge de ikincil özneyi temsil eder. Bir başka deyişle mastar eki almış eylemle kurgulanan mastar öbeği cümleyi özne olarak tamamladığında yaptırımli çatının birincil öznesini yansıtabilir. Dikkat edilmesi gereken nokta her mastar öbeğinin yaptırımli çatı ulamını sunamayacağıdır ki burada bağlam devreye girer. Yine bağlam yoluyla anlaşılabilir, özne konumundaki mastar öbeğinin, yaptırım ulamına katkı sağlarken temel önermenin gerçekleşme nedenini de sunabildiğidir. Böylece temel önermenin de sonucu yansıttığı, mastar öbeğinden oluşan yan önermeyle aralarında bir neden-sonuç ilişkisi kurulduğu belirlenmiştir.

“Kulakları kaç günden beri sokaktaydı. Yusuf hiç bu kadar uzun müddet ondan ayrılmış değildi. Onu müthiş göreceği geldiğini hissediyordu. Boş sofranın başına, kendisine nispet verir gibi alaycı gözlerle bakan annesinin karşısına, tekrar oturmak ona pek acı geldi.” (s. 182)

Cümlede geçen “Boş sofranın başına **tekrar oturmak**” ve “Kendisine nispet verir gibi alaycı gözlerle bakan annesinin karşısına tekrar oturmak” ifadeleri mastarla öbekleşmiş yan önerme konumundadır. Bu yönüyle cümlede özne kimliğiyle görev almaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta söz konusu öbeğin; temel önermenin yüklemine yaptırım uygulaması, yüklemde belirtilen eylemin (acı gel-) gerçekleşmesinde “ettiren” unsur olmasıdır. Zira özneye (o/Muazzez) acı gelen, onu üzen, üzmesine neden olan durum, yan önermenin yansıttığı iletidir. Burada iki ayrı iletiden söz edilebilir: İlki sofrada annesi olmasına karşın -Yusuf’un evde olmamasından dolayı- Muazzez’in boş sofraya oturduğu hissine kapılmasıdır ki bu durumda Muazzez’e acı gelen, üzülmeye yol açan unsur dolaylı olarak Yusuf’tur. Muazzez’in annesi (Şahinde) ise metinde açıkça belirtildiği üzere diğer etkileyici unsur, bir başka deyişle Muazzez’in üzülmeye neden olan öğedir. Buna ek olarak, Muazzez’in zoruna giden, annenin karşısına oturmasıdır. Yani acıya yol açan doğrudan ne Yusuf ne de annedir. Bunların neden olduğu eylemi gerçekleştirmek, acının birincil nedenidir. Tüm bu anlamsal bağ {-mAk} mastar ekinin öbekleştirdiği yan önerme yoluyla alıcıya sunulmuştur. Genel olarak bakıldığında şöyle özetlemek mümkündür:

hissettiren: birincil özne: (Yusuf) Yusuf’un olmadığı sofraya oturmak

(Annesi/Şahinde) Kendisine nispet verir gibi alaycı gözlerle bakan annesinin karşısına tekrar oturmak

acıyı hisseden: ikincil özne: Ona (Muazzez)

3.4.1.1.1. {-mA}

Eylem kök ya da gövdesine gelerek sözcüğün sistemde ad göreviyle yer almasını sağlayan mastar ekidir. Bu şekilde oluşan mastar/mastar öbeği temel önermenin öznesini oluşturur. Bir başka deyişle bu dil birimiyle temel cümlenin yüklemi arasında özne-yüklem ilişkisi söz konusudur. Mastar öbeklerinin cümleyi özne göreviyle tamamladığı durumlarda bazen yaptırımlı çatı ulamını yansıttığı görülür. Özellikle cümlede eden/ettiren anlam ilgisinin ağır bastığı böyle bir durumda mastar öbeği birincil özne olarak yer alarak temel cümlenin yüklemine işaret edilen özneye yaptırım uygulayan öğeyi temsil eder.

“Bilhassa Yusuf’un yaralanması ve Kübra ile annesinin Kaymakamlara taşınmaları onları daha çabuk olmaya şevketti.” (s. 56)

Bilhassa Yusuf'un yaralanması onları daha çabuk olmaya şevketti

şevkeden/birincil özne: Yusuf'un yaralanması,

şevkolan/ikincil özne: Onları (Şakir, Hacı Etem, Hilmi Bey)

Kübra ile annesinin Kaymakamlara taşınmaları onları daha çabuk olmaya şevketti.

şevkeden/birincil özne: Kübra ile annesinin Kaymakamlara taşınmaları

şevkolan/ikincil özne: Onları (Şakir, Hacı Etem, Hilmi Bey)

“Hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesi Salâhattin Bey'i hayrete düşürüyor ve o, Yusuf'ta bir değişiklik başladığını seziyordu.”
(s. 108)

hayrete düşüren/birincil özne: Hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesi

hayrete düşen/ikincil özne: Kaymakam Salâhattin Bey

Örnek metinde iki ayrı yaptırımdan söz edebiliriz.

a. Hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesi Salâhattin Bey'i hayrete düşürüyor

Hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesi Salâhattin Bey'i hayrete düşürüyor: Selâhattin Bey'in hayrete düşmesini nedeni, hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesidir. Ancak eylem / yüklem aynı zamanda biçim birimsel çatı yöntemiyle yaptırımlı çatıya sokulmuştur: “düş-ür-” Sözdizimsel ve biçimbirimsel yaptırımlı çatının birlikte uygulandığı bir örnektir.

b. Hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesi(yle) o, Yusuf'ta bir değişiklik başladığını seziyordu.

sezdiren /birincil özne: Hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesi

sezen/ikincil özne: Kaymakam Salâhattin Bey

Selâhattin Bey'in Yusuf'ta değişiklik sezmesinin nedeni, hiç konuşmayan Yusuf'un, böyle tek tük de olsa, söz söylemesidir.

“Ziyaretlere başladığı zaman Yusuf’a, annesinin tavsiyesine uyarak, hiçbir şey söylememiş olması, şimdi onu, daha sıkı bir ketumiyete ve hatta bazen mufassal yalanlar icadına sevkediyordu.” (s. 186)

sevkedilen/birincil özne: Ziyaretlere başladığı zaman Yusuf’a, annesinin tavsiyesine uyarak, hiçbir şey söylememiş olması

sevkolan/ikincil özne: Onu (Muazzez)

“Salâhattin Bey’in hastalığı ve Yusuf’un evden gitgide uzaklaşması Şahinde’yi tamamen başıboş bırakmıştı.” (s. 108)

başıboş bıraktıran/birincil özne: Salâhattin Bey’in hasta olması, Yusuf’un evden gitgide uzaklaşması

başıboş kalan/ikincil özne: Şahinde

4.4.1.1.2. {-mAk}

Eylem kök ya da gövdesine gelerek sözcüğün sistemde ad göreviyle yer almasını sağlayan mastar ekidir. Bu şekilde oluşan mastar/mastar öbeği temel önermeyi özne göreviyle tamamlar. Dolayısıyla sözü edilen mastar öbeği ile temel cümlenin yüklemi arasında özne-yüklem ilişkisi söz konusudur. Bu şekilde kurgulanan yapılarla bazen yaptırımlı çatı ulamının yansıtıldığı görülür. Özellikle cümlede eden/ettiren anlam ilgisinin sunulduğu bu örneklerde mastar öbeği birincil özne olarak yer alarak temel cümlenin yüklemine işaret edilen özneye yaptırım uygulama işlevini yerine getirir.

“Bu kasvetli ve şıprırtılı günde hiç ses çıkarmadan ilerleyen kabileyi görmek insana elinde olmayan bir ürkeklik veriyordu.” (s. 7)

verdiren/birincil özne: Bu kasvetli ve şıprırtılı günde hiç ses çıkarmadan ilerleyen kabileyi görmek

ürkek olan/ikincil özne: İnsan

Ver- eylemi, biçim birimsel yaptırımlı çatıya uygun, *verdir*-biçiminde dilde kullanıma çıkışı sıklıkla karşılaşılan bir durumken burada söz dizimsel yaptırımlı çatının yeğlenmesinde öznenin canlı kanlı nitelikte olmayışının rolü vardır. Yol açma, neden olma özelliklerinin bir başka deyişle yaptırımın istem dışı olduğu durumlarda vericini söz dizimsel yaptırımlı çatıya başvurduğu söylenebilir.

“Senelerden beri aklına getirmek istemediği hadiseleri ve manzaraları bu kadar canlı olarak gözünün önünde görmek, Yusuf’a o zamana kadar duymadığı cinsten bir üzüntü verdi.” (s. 155)

üzüntü verdiren/birincil özne: Senelerden beri aklına getirmek istemediği hadiseleri ve manzaraları bu kadar canlı olarak gözünün önünde görmek

üzülen/ikincil özne: Yusuf

“Sabahları kalktığı zaman kendisine böyle kahvaltı hazırlayacak veya sadece kolunu mavi yorganın üzerine uzatıp uyuyacak bir kadın yerine, herhangi bir köy odasının isli kalaslı tavanını görmek Yusuf’a bir an için pek acı geldi.” (s. 176)

acı gelmesine neden olan/birincil özne: Sabahları kalktığı zaman kendisine böyle kahvaltı hazırlayacak veya sadece kolunu mavi yorganın üzerine uzatıp uyuyacak bir kadın yerine, herhangi bir köy odasının isli kalaslı tavanını görmek

acı gelen/ikincil özne: Yusuf

Geldir-*¹⁰² eyleminin ölçünlü dilde olmayışı, vericinin söz dizimsel çatıyı kullanmasına yol açmıştır.

“...Fakat gene Muazzez'e bir kere bakmak, bu kızcağzın dünyanın en masum insanı olduğundan şüphe etmeyi bile imkânsız kılıyordu.” (s. 198)

imkânsız kıldıran/birincil özne: Muazzez'e bir kere bakmak

imkânsız olan/ikincil özne: Yusuf’un şüphe etmesi

“Muazzez'e bugün hâkim olan dalgınlık ve dünyaya yabancılık onun yavaş yavaş Yusuf’tan da uzaklaşmasının bir başlangıcı olamaz mıydı? Bunu düşünmek ona fevkalade acı geliyordu.” (s. 198)

acıyı hissettiren/birincil özne: Muazzez'e bugün hâkim olan dalgınlık ve dünyaya yabancılığın onun yavaş yavaş Yusuf’tan da uzaklaşmasının bir başlangıcı olduğunu düşünmek

acıyı hisseden/ikincil özne: Ona (Muazzez)

¹⁰² Bu çalışmada ölçünlü dilde yer almayan söz varlığı, “*” işaretiyle gösterilecektir.

3.4.2. Özne İşlevli Ortaçlarla Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırımlı Çatı

Eylem kök ya da gövdelerine {-An}, {-AcAk}, {-Ar}, {-AsI}, {-(DIk)}, {-DUk} {-mAz}, {-mIş} {-mUş} sıfat-fiil ekleri getirilerek oluşturulan; kişi ve zaman bildirmeyen, söz diziminde sıfat olarak görev alan yapılara ortaç denir (Korkmaz, 2010: 132-133). Kendinden önce gelen ve kendisine bağlı olan ad görevli dil birimleriyle birleşerek ortaç öbeği oluştururlar. Bitmemiş yargı bildiren eylemsilerle kurgulanan ortaç öbekleri, yan önerme yapısı içinde özne, nesne, zarf gibi ögelerle tamamlanır (Karahana, 2015: 53).

Söz dizimsel yaptırımlı çatı ulamı açısından bakıldığında ise ortaçlardan oluşan sıfat tamlamaları cümlede özne kimliğiyle konumlanıp bazen yaptırımlı çatı ulamının bir parçası olabilir. Böyle bir durumda sıfat tamlamalarından oluşan yapıların, eylemdeki hareketi ya da durumu “ettiren” konumuyla birincil özneyi yansıttığı görülürken temel önermenin yapan/eden konumundaki ikincil özneyi içinde barındırdığı söylenebilir. Sözü edilen dil biriminin, yaptırımlı çatı ulamına katkı sağlarken temel önermenin gerçekleşme nedenini de sunabildiği görülmüştür. Böylece temel önermenin de sonucu yansıttığı, sıfat tamlamasından oluşan yan önermeyle aralarında bir neden-sonuç ilişkisi kurulduğu söylenebilir. Vurgulanması gereken nokta sıfat tamlamasının, cümleyi özne olarak tamamlamasıdır. Ayrıca bağlamın da bu konuda göz ardı edilmemesi gerekir.

“Kaşlarının çatıklığı ile garip bir tezat teşkil eden bu gülüş, Yusuf’a tamamen yabancı geldi. Daha çok eğildi, fakat Muazzez’in ağzından yayılan bir koku onu geri itti.” (s. 192)

Cümlede geçen “Muazzez'in ağzından yayılan bir koku” ifadesi ortacın adla birleşerek oluşturduğu sıfat tamlaması konumunda, cümlenin öznesini yansıtmaktadır. Zira söz konusu sıfat tamlamasının, yüklemde belirtilen *geri it-* eyleminin gerçekleşmesinde itici güç ya da bir tür yaptırım uyguladığı görülmektedir. Öyle ki Muazzez’e daha çok eğilen Yusuf’un geri çekilmesine neden olan, Yusuf’u geri iten ettiren unsur, “Muazzez'in ağzından yayılan bir koku”dur. Genel olarak bakıldığında şöyle özetlemek mümkündür:

geri ittiren/birincil özne: Muazzez'in ağzından yayılan bir koku

geri itilen/ikincil özne: Onu (Yusuf)

3.4.2.1. {-An}

Eylem kök ya da gövdesine gelerek sözcüğün sistemde sıfat göreviyle yer almasını sağlayan ortaç ekidir. Bu eki alan eylemler, kendinden sonra gelen adı niteler ya da belirtir. Bu şekilde oluşan sıfat tamlaması ise bazen temel önermenin öznesini oluşturabilir. Böylece söz konusu dil birimi ile temel cümlenin yüklemi arasında özneyüklem ilişkisi ortaya çıkar. Buna ek olarak aynı yapıların yaptırımlı çatı ulamını yansıttığı da görülmektedir. Özellikle cümlede eden/ettiren anlam ilgisinin ağır bastığı böyle bir durumda sıfat tamlamasından oluşan dil birimi birincil özne göreviyle temel cümlenin yükleminde işaret edilen özneye yaptırım uygulayan ögeyi temsil eder.

“*Fena mahsul çıkaran eşraf içer.*” (s. 14)

içiren/birincil özne: fena mahsul çıkarmak

içen/ikincil özne: Eşraf

(Fena mahsul çıkarmak eşrafı içerir. Fena mahsul çıkarmak esnafın içmesine neden olur.)

“*Ve nihayet karısı ile geçinemeyen kaymakam içer...*” (s. 14)

içiren/birincil özne: Karısı (Şahinde) ile geçinememek

içen/ikincil özne: Kaymakam

“*Atlas entarisinin hafifçe kabaran göğsü, bütün hicabına ve gayretine rağmen, zavallı Ali'nin gözlerini dayanılmaz bir tecessüs ve hayretle kendisine çekiyordu.*” (s. 30)

çektiren/birincil özne: Muazzez'in kabaran göğsü

çekilen/ikincil özne: Ali'nin gözleri

“*Her taraftan yükselen bir gürültü adeta kulakları sağır ediyordu.*” (s. 30)

sağır ettiren/birincil özne: Her taraftan yükselen bir gürültü

sağır olan/ikincil özne: Kulaklar

“*Sonra ismi bu kadar çok geçen, uğruna vukuat çıkan bir kıza pek iyi bir gözle bakılmıyordu. Burası ufak yerd.*” (s. 110)

baktırmayan/birincil özne: Muazzez (ismi bu kadar çok geçen **bir kız**, uğruna vukuat çıkan bir kız)

bakılmayan/ikincil özne: Burası/burada yaşayanlar (Edremit halkı)

Muazzez gibi kızların adının bu kadar çok geçmesi, dilden düşmemesi, uğruna vukuat çıkması, burada yaşayanların onlara iyi gözle bakmamasına neden oluyor. Muazzez gibi kızların yaşadıkları yüzünden onlara iyi gözle bakılmıyor.

“Sonra Şakir'in annesiyle arasında günden güne artan ve hudutlarının tamamıyla çizilmesi güç olan bir dostluk onu bu aileye bağlamaktaydı.” (s. 111)

bağlayan/birincil özne: Şakir'in annesiyle **Şahinde** arasında günden güne artan **bir dostluk** ve hudutlarının tamamıyla çizilmesi güç olan bir dostluk

bağlanan/ikincil özne: Onu (Şahinde)

“Hilmi Beylerin konağının ihtişamı, kendisine ana ve oğuldan tekrar yağmaya başlayan hediyelerin cazibesi de bu yaklaşımda ayrıca amil olmaktaydı.” (s. 111)

amil eden/birincil özne: Hilmi Beyler (ihtişamlı **olan** konaklar, kendisine ana ve oğuldan tekrar yağmaya başlayan hediyelerin cazibesi)

amil olan/ikincil özne: Kendisi (Şahinde)

(Hilmi Beylerin konağının ihtişamı, kendisine ana ve oğuldan tekrar yağmaya başlayan hediyelerin cazibesi yüzünden Şahinde onlara yaklaştı.)

“Dikkatle onun yüzüne baktı. Kapakları birer kelebek kanadı gibi çarpınan bu gözler, biraz aşağı sarkarak titreyen dudak ve bu bir çiçek kadar taze yüz ona müthiş bir hüznün verdi.” (s. 143)

hüzün verdiren/birincil özne: O/Muazzez (Kapakları birer kelebek kanadı gibi çarpınan bu gözler, biraz aşağı sarkarak titreyen dudak ve bu bir çiçek kadar taze **olan** yüz)

hüzünlünen/ikincil özne: Ona (Yusuf)

“Aradan geçen zaman Yusuf'un ruhunda da birçok değişiklikler yapmışa benziyordu.” (s. 212)

benzeten/birincil özne: Aradan geçen zaman

benzeyen/ikincil özne: Yusuf'un ruhunda

“O gene bildiğini okuyacak ve Yusuf’un uzun süren yokluğu ona hareketlerinde daima serbestlik verecekti.” (s. 199)

serbestlik verdiren/birincil özne: Yusuf’un uzun süren yokluğu

serbest olan/ikincil özne: O (Şahinde)

3.4.2.2. {-DİK}

Eklendiği eylem kök ya da gövdesini sistemde sıfat yapan ortaç ekidir. Bu eki alan eylemler, kendinden sonra gelen adı niteler ya da belirtir. Bu şekilde oluşan sıfat tamlamasının cümlede temel önermenin öznesini oluşturduğu durumlarda söz konusu dil birimi ile temel cümlenin yüklemi arasında özne-yüklem ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu yapıların bazen yaptırımlı çatı ulamını da yansıttığı görülmektedir. Cümlede eden/ettiren anlam ilgisinin sunulduğu böyle bir durumda sıfat tamlamasından oluşan dil birimi birincil özne göreviyle temel cümlenin yüklemine işaret edilen özneye yaptırım uygulayan ögeyi temsil eder.

“Hatta ihtimal Şakir’in, yaşadığı kirli hayata karşı duymaya başladığı nefret ve iğrenme, ona bir aile hayatı kurmak arzusunu vermişti.” (s. 57)

arzuyu verdiren/birincil özne: Şakir’in, yaşadığı kirli hayata karşı duymaya başladığı nefret ve iğrenme

arzuyu duyan/ikincil özne: Ona (Şakir)

“Salâhattin Bey, üç yüz yirmi liranın ödenmesinin sınırlarına verdiği gevşeklik içinde, her şeyle alakasını kesmiş gibiydi.” (s. 84)

kestiren/birincil özne: Üç yüz yirmi liranın ödenmesinin sınırlarına verdiği gevşeklik

kesen/ikincil özne: Salâhattin Bey

Biçim birimsel çatının yalnız eylemler için söz konusu oluşu, araştırmacıları ister istemez yalnız eylem cümleleri üzerinden sözlüksel ve sözdizimsel çatı incelemesine yöneltmektedir bu çalışmada da olduğu gibi. Ancak ad cümlelerinde söz konusu çatı özellikleriyle karşılaşıncı çalışma alanımızın dışında olmasına karşın bu beklenmedik duruma farkındalık yaratmak adına birkaç örneğe yer verildi. Yukarıdaki örnekte, kesmiş gibiydi” yüklemine kurucu öge olduğu ad cümlesinde, söz dizimsel çatının gerçekleştiği görülmektedir. Biçim birimsel çatının yalnız eylem cümlelerinde geçerli olduğu göz

önüne alındığında ad cümlelerinin de söz dizimsel çatı için uygulama alanı olduğu söylenebilir.

“Gerçi hiç kimse ona açıktan açığa bir şey söylemiyordu, fakat Hasip ve Nuri Efendilerin kendisine karşı takınmaya başladıkları tavır, Avukat Hulusi Bey'in birçok şeyler söylemek isteyip bir türlü söyleyemeyen hali, Yusuf'un birdenbire gözüne batmaya başlamıştı.” (s. 197)

gözüne batıran / birincil özne: Hasip ve Nuri Efendilerin kendisine karşı takınmaya başladıkları tavır, Avukat Hulusi Bey'in birçok şeyler söylemek isteyip bir türlü söyleyemeyen hali

gözüne batılan / ikincil özne: Yusuf

3.4.3. Neden Olma İşlevli Ulaçlarla Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırımlı Çatı

Eylem kök ya da gövdelerine $\{-(y)A\}$, $\{-(y)ArAk\}$, $\{-(y)I\}$, $\{-DIkçA\}$, $\{-(I)p\}$, $\{-(U)p\}$, $\{-IncA\}$, $\{-mAdAn\}$, $\{-mAsIndAn\}$, $\{-(I)r...-mAz\}$, $\{-ken\}$ vb. ulaç (zarf-fiil) ekleri getirilerek oluşturulan; kişi ve zaman bildirmeyen, söz diziminde zarf olarak görev alan dil birimleridir (Korkmaz, 2010: 178). Ulaçlar kendilerine hizmet eden ad soylu ögelerle birleşerek ulaç öbeklerini oluşturur. Eyleme dayalı mastar ve ortaçlar öbeklerinde olduğu gibi ulaç öbeklerinde de ulaç ekini almış eylemin anlamı özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf gibi ögelerle tamamlanır (Karahan, 2015: 57).

Ulaçlar, oluşturduğu öbeğin yöneticisi olarak cümlede zarf göreviyle konumlanarak yüklemi/eylemi durum, zaman, nitelik, nicelik, neden vb. anlamlarla etkiler. Buna ek olarak anlatım içinde bağlam, dil içi/dil dışı gönderge gibi çeşitli yollarla farklı anlamları da yansıtabilir. İçerisinde ulaç barındıran birleşik cümlelerde zaman, durum gibi çeşitli anlam ilişkileri bulunmasıyla beraber göz ardı edilmemesi gereken bir başka durum vardır ki o da ulaçların birden fazla anlamı aynı anda sunabilmesidir. *“Birbirine zarf-fiil ile bağlanmış tümcelerde birden çok anlam ilişkisi bulunabilir. Sözelimi öncelik sonralık ilişkisi varsa koşul sonuç ilişkisi de var demektir”* (Hepçilingirler, 2007: 297) sözünden de anlaşılacağı gibi ulaç / ulaç öbekleri salt durum, zaman gibi belirli anlam ilişkileriyle sınırlı kalmaz; bağlama göre cümleye farklı anlamlar da katabilir. (Özdağ, 2017: 24)

Ulaç öbekleri cümlenin yan önermesi olarak söz dizimsel yaptırımlı çatı ulamının yansıtılmasında da kullanıldığını, hatta bu duruma çok elverişli olduklarını söylemek

yanlış olmaz. Böyle bir durumda eylemin gerçekleşmesinde yaptırım uygulama ya da bir tür baskı unsuru olma görevini yerine getirir. Sözü edilen dil biriminin, yaptırımlı çatı ulamına katkı sağlarken temel önermenin gerçekleşme nedenini de sunduğu görülmektedir. Böylece temel önermenin de sonucu yansıttığı, ulaç öbeğinden oluşan yan önermeyle aralarında bir neden-sonuç ilişkisi kurulduğu söylenebilir.

“Bazen kızın sözlerini hiç kesmeden, belki on dakika ve daha fazla dinliyor, gözlerinde anlayan, hatta aynı şeyleri hisseden ışıklar yanıyor, fakat karşısındakinin sözü biter bitmez, sanki hiçbir şey dinlememiş ve rüyadan uyanıyormuş gibi, kuru, yabancı, manasız bir cevap veriyor ve hemen uzaklaşıyordu. Onun bu hallerini gördükçe zavallı Muazzez'in perişanlığı daha çok artıyordu.” (s. 85)

Cümlede geçen “Onun bu hallerini gördükçe” ifadesi ulaçla öbekleşmiş yan önerme konumundadır. Ayrıca söz konusu ulaç öbeğinin, temel önermede (zavallı Muazzez'in perişanlığı daha çok artıyordu) belirtilen *daha çok art-* ifadesinin gerçekleşmesinde baskı unsuru ya da bir tür yaptırım uyguladığı görülmektedir. Muazzez'in perişanlığının daha çok artmasına neden olan, perişanlığını arttıran ya da artmasında ettiren olma niteliği taşıyan şey Yusuf'un hallerini görmesidir. Bu nedenle ulaç öbeğinden oluşan yan önermenin zarf tümleci kimliğini üzerinde taşıyarak temel önermenin gerçekleşmesinde yaptırım uyguladığı söylenebilir. Genel olarak bakıldığında şöyle özetlemek mümkündür: artmaya neden olan: Onun (Yusuf'un) bu hallerini görmek

artan: Zavallı Muazzez'in perişanlığı

3.4.3.1. {-IncA} Eki

“{-I(n)} + {-cA}” yapısındaki ek, eylemi/yüklemi çoğunlukla durum ve zaman göreviyle etkiler. Bazen de eklendiği eylemle öbek oluşturup cümleyi zarf tümleci kimliğiyle tamamlayarak yaptırımlı çatı ulamını yansıttığı görülür ki böyle bir kurguda söz konusu öbeğin anlamsal işlevi temel önermenin gerçekleşmesinde itici güç olmaktır.

“Fakat ertesi gün Şakir'i şuradan, buradan soruşturunca niçin evvela kendisinin eli ayağı bağlanmak istendiğini anladı.” (s. 51)

anlamaya neden olan: Şakir'i şuradan, buradan soruşturmak

anlayan: Salâhattin Bey

“Salâhattin Bey, hatta Şahinde onu bu halde görünce şaşırıldılar.” (s. 52)

şaşırmaya neden olan: Onu (Yusuf'u) bu halde görmek

şaşıran: Salâhattin Bey ve Şahinde

“Bazı akşamlar kollarında bileziklerini şakırdatarak eve dönen Şahinde'nin sesini duyunca, Yusuf'un midesi bulanır gibi oluyor ve Muazzez'i yanına çağırarak aşağı bırakmıyordu.” (s. 142)

Bazı akşamlar kollarında bileziklerini şakırdatarak eve dönen Şahinde'nin sesini duyunca, Yusuf'un midesi bulanır gibi oluyor

bulanmaya neden olan: Şahinde'nin sesini duymak

bulanana: Yusuf'un midesi

Bazı akşamlar kollarında bileziklerini şakırdatarak eve dönen Şahinde'nin sesini duyunca, Muazzez'i yanına çağırarak aşağı bırakmıyordu.

bırakmamaya neden olan: Şahinde'nin sesini duymak

bırakmayan: Yusuf

“Muazzez kocasının hükümete memur olduğu havadisini duyunca sevincinden çıldıracaktı.” (s. 148)

çıldırılmaya neden olan: Kocasının (Yusuf) hükümete memur olduğu havadisini duymak

çıldırana: Muazzez

“Bunların ikisi de yaşlı başlı adamlardı. Kaymakamı görünce doğruldular.” (s. 149)

doğrılmaya neden olan: Kaymakamı görmek

doğrulanlar: Hasip Efendi ve Nuri Efendi

“Fakat kapı sahiden çalınıp Yusuf içeri girince kalbi hem bir sukutu hayal hem bir sevinçle burkuluyor, yüzü ağlamakla gülmek arasında bir ifade alıyordu.” (s. 163)

Fakat kapı sahiden çalınıp Yusuf içeri girince kalbi hem bir sukutu hayal hem bir sevinçle burkuluyor,

burkılmaya neden olan: Yusuf'un içeri girmesi

burkulan: **Onun (Muazzez'in)** kalbi

“Fakat kapı sahiden çalınıp Yusuf içeri girince yüzü ağlamakla gülmek arasında bir ifade alıyordu.” (s. 163)

ifade almaya neden olan: Yusuf'un içeri girmesi

ifade alan: **Onun (Muazzez'in)** yüzü

“Fakat Edremit'i bırakıp gitmelerine imkân olmadığını söyleyince Hulusi Bey fikrini değiştirmiş, sözü başka taraftan açmıştı.” (s. 171)

Fakat Edremit'i bırakıp gitmelerine imkân olmadığını söyleyince Hulusi Bey fikrini değiştirmişti

değiştirmeye neden olan: **Yusuf'un** Edremit'i bırakıp gitmelerine imkân olmadığını söylemesi

değişen: Hulusi Bey'in fikri

Fakat Edremit'i bırakıp gitmelerine imkân olmadığını söyleyince Hulusi Bey sözü başka taraftan açmıştı.” (s. 171)

söz açmaya neden olan: **Yusuf'un** Edremit'i bırakıp gitmelerine imkân olmadığını söylemesi

söz açan: Hulusi Bey

“Sözleri Ali'ye ait hatıralara temas edince sustular.” (s. 177)

susmaya neden olan: Sözlerin Ali'ye ait hatıralara temas etmesi

susan: **Onların (Yusuf ve İhsan)**

“Şahinde odaya girince Muazzez hemen doğruldu.” (s. 183)

doğrulamaya neden olan: Şahinde'nin odaya girmesi

doğrulan: Muazzez

3.4.3.2. {-DİKÇA} Eki

“{-DİK} + {-ÇA}” dizgisindeki bu birleşik ekin, eylem kök ya da gövdelerine eklenerek oluşturduğu dil birimleri söz dizimi içerisinde ulaç/ulaç öbeği zarf göreviyle cümlenin

anlamsal zenginliğine katkı sağlar. Genellikle eylemin/yüklemün gerçekleşme zamanını belirtse de bazen hareketin gerçekleşmesinde bir baskı unsuru olduğu, eylemin gerçekleşmesine “neden olma” ilgisini üzerinde taşıdığı görülmektedir.

“Küçük kız, bütün evdekiler arasında kendisiyle patırtısız, gürültüsüz meşgul olan bu çocuğa başkalarına pek göstermediği mülayim taraflarını gösterir, onun burnunu, saçlarını çeker; Yusuf kendisini koltuklarından tutup hoplattıkça başını geriye atarak kahkahalardan kırılırdı.” (s. 16)

kahkahadan kırılmaya neden olan: Yusuf’un kendisini koltuklarından tutup hoplatması

kahkahadan kırılan: **Küçük kız (Muazzez)**

“Şakir gitgide azıyordu. Bir kere akli Muazzez'e saplanmıştı, mütemadiyen onu görüyor ve nazarları Ali'ye iliştikçe hakikaten içinde kaynar sular köpürüyormuş gibi oluyordu.” (s. 90)

köpürmeye neden olan: **Şakir’in** nazarlarının Ali’ye ilişmesi

köpüren: **Şakir’in** içi

“Ali'nin babası muhakemede bağırıp: ‘Davacıyım, kana kan isterim!’ dedikçe, Reis'in yüreği parçalanıyor, fakat bir şey yapmayacağını düşünerek: “Adaletten emin olunuz!” demekle iktifa ediyordu.” (s. 97)

... parçalanmaya neden olan: Ali’nin babasının ‘Davacıyım, kana kan isterim!’ demesi

... parçalanan: Mahkeme Reisi’nin yüreği

“Yüzü sarı ve bakışları üzücü olan bu kıza karşı neler hissetmiş olduğunu bir türlü tahlil edemeyen Yusuf, onu her hatırladıkça tekrar üzüyor ve halledilmemiş bir ukdenin peşinde koşan dimağının yorulduğunu hissediyordu.” (s. 142)

Yüzü sarı ve bakışları üzücü olan bu kıza karşı neler hissetmiş olduğunu bir türlü tahlil edemeyen Yusuf, onu her hatırladıkça tekrar üzüyor

üzülmesine neden olan: **Onu (Kübra’yı)** hatırlamak

üzülen: Yusuf

Yüzü sarı ve bakışları üzücü olan bu kıza karşı neler hissetmiş olduğunu bir türlü tahlil edemeyen Yusuf, onu her hatırladıkça halledilmemiş bir ukdenin peşinde koşan dimağının yorulduğunu hissediyordu

hissetmeye neden olan: **Onu (Kübra'yı) hatırlamak**

hisseden: Yusuf

“Onu kaybetmek tehlikesi beliren zamanları, hatta onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırladıkça şaşıyor: ‘Ben bunu nasıl yaptım?’ diye kendine soruyordu.” (s. 145)

Onu kaybetmek tehlikesi beliren zamanları, hatta onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırladıkça şaşıyor:

şaşırmaya neden olan: Muazzez’i kaybetmek tehlikesi beliren zamanları **hatırlamak**, onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırlamak

şaşıran: Yusuf

Onu kaybetmek tehlikesi beliren zamanları, hatta onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırladıkça ‘Ben bunu nasıl yaptım?’ diye kendine soruyordu.

sormaya neden olan: Muazzez’i kaybetmek tehlikesi beliren zamanları **hatırlamak**, onu eliyle kendinden uzaklaştırdığı günleri hatırlamak

soran: Yusuf

“Şahinde eliyle yavaş yavaş onun dizine vurarak ve sallanarak: ‘Beni dinle, kızım!’ dedi. ‘Bak, daha yaşın on beş, diri diri mezara girdin. Senin bu halini gördükçe benim yüreğim kan oluyor. Nedir bu körpe yaşta kızımın tecellisi diyorum. Ben de anayım!’” (s. 184)

kan ağlamaya neden olan: **Muazzez’in** bu halini görmek

kan ağlayan: **Şahinde’nin** yüreği

3.4.3.3. {-ArAk} Eki

Eylem kök ya da gövdelerine gelerek onları cümlede ulaç göreviyle konumlandıran ulaç eklerinden biridir. Eki alan yapılar eylemi/yüklemi daha çok zaman ya da durum

yönünden belirtme işlevinde kullanıma çıksa da bazen yan önerme konumuyla ve cümleyi zarf tümleci rolüyle tamamlayarak temel cümlede belirtilen eylemin gerçekleşmesinde baskı unsuru olduğu görülmektedir.

“Şahinde bu çocukta insanlık, his namına bir şey bulunmadığını, anası babası öldürüldüğü zamanki lakaytlığını ileri sürerek söyler dururdu.” (s. 16)

söylemeye neden olan / söyleten: Çocuğun (Yusuf'un) anası babası öldürüldüğü zaman lakayt olması

söyleyen: Şahinde

“Fakat tam bu sırada Yusuf'un pek de dayanılacak gibi olmayan yumruğunu suratına yiyerek yere yuvarlandı.” (s. 32)

yuvarlanmaya neden olan: Yusuf'un pek de dayanılacak gibi olmayan yumruğunu yemek yuvarlanan: **Şakir**

“Bu sözleri Kübra'nın anlayamayacağını düşünerek devam etmedi.” (s. 61)

devam etmemeye neden olan: Bu sözleri Kübra'nın anlayamayacağını düşünmek devam etmeyen: **Salâhattin Bey**

“Gece yansına doğru Şahinde yanı başındaki yatakta boğuk öksürükler duyarak uyandı.” (s. 103)

uyanmaya neden olan: **Salâhattin Bey'in** boğuk öksürüklerini duymak

uyanan: Şahinde

“Fakat halsizliği, baş ağrıları henüz geçmemişti. Birkaç kere kalkıp odada aşağı yukarı dolaştı, başı dönerek tekrar yatağa uzanmaya mecbur oldu.” (s. 205)

uzanmaya mecbur eden: **Onun (Yusuf'un)** başının dönmesi

uzanmaya mecbur olan: **Yusuf**

3.4.3.4. {-r / -Ar...-mAz} Eki

Eylem kök ya da gövdelerine gelerek onları cümlede ulaç göreviyle konumlandıran ulaç eklerinden biridir. Yüklemde belirtilen eylemin yapılma zamanını, bir başka eylemin

gerçekleştiği zaman bakımından belirtme işlevinde kullanılır. Temel önermede yüklem belirtiği eylem gerçekleşmeden önce bu ulaç ekinin kodlandığı eylem gerçekleşir ki bu açıdan aralarında, yakın zaman aralığında gerçekleşen bir öncelik-sonralık ilişkisi bulunur. Öncelikli anlamsal işlevi eylemi/yüklemi zaman yönünden belirtmek olan bu dil birimlerinin, cümlelerin zarf tümleci rolüyle temel cümlede belirtilen hareketin gerçekleşmesinde yaptırım uyguladığı, eylemin gerçekleşmesine “neden olma” ilgisini yansıttığı durumlar da görülür.

“Havalar yavaş yavaş soğuduğu için odada oturur, iş gösterilmediği zamanlar pencereden Kuyucak dağlarına doğru bakar, bulutların arka tarafından bir şeyler görmek ister, fakat odaya birisi girer girmez derhal başını çevirerek herhangi bir şeyle meşgul olurdu.” (s. 16)

meşgul olmaya neden olan: Birinin odaya girmesi

meşgul olan: Yusuf

“İçeriye doğru bir adım attı, fakat Yusuf’u görür görmez derhal geriledi.” (s. 43)

gerilemeye neden olan: Yusuf’u görmek

gerileyen: **O (Hacı Etem)**

“Halbuki Şakir, olmuş bitmiş saydığı emellerini suya düşüren, her şeyi bırakıp peşinde koştuğu kızı, birkaç yüz sarı lira sayınca, elinden alıveren rakibini görür görmez, köpürmüştü.” (s. 89)

köpürmeye neden olan: Olmuş bitmiş saydığı emellerini suya düşüren, her şeyi bırakıp peşinde koştuğu kızı, birkaç yüz sarı lira sayınca, elinden alıveren rakibini görmek

köpüren: Şakir

3.4.3.5. {-Ip} Eki

Bu ekin eklendiği eylem söz diziminde ulaç/ulaç öbeği işlevini yerine getirir. Bu şekilde kurgulanan dil birimi temel önermeyi durum ya da zaman bakımından niteler ya da belirtir. Zaman kavramını vermek için kullanıldığında eylemin belirli bir süreç içinde gerçekleştiğini anlatır. Dolayısıyla ulaç öbeğinin belirttiği eylem ile temel önermedeki yüklem arasında ardıl bir süreç bulunur. Sözü edilen ulaç/ulaç öbeğinin öncelikli

işlevinin, söz diziminde zarf tümleci kimliğiyle yer alarak yüklemde belirtilen eylemin gerçekleşme zamanını yansıtmak olsa da bazen temel önermeyi gerçekleşmesinde bir tür baskı unsuru, neden olma ilgisi sunduğu görülmektedir.

“Kızı her yere götürüp başına dert etmek veya evde bırakıp gözü arkada kalmak gibi sıkıntulardan kurtuluyordu.” (s. 18)

1-

derde neden olan / dert ettiren: Kızı (Muazzez’i) her yere götürmek

dert eden: **O (Şahinde)**

2-

gözü arkada bıraktıran / gözün arkada kalmasına neden olan: **Kızı (Muazzez’i)** evde bırakmak

gözü arkada kalan: **o**

“Kaymakam bunlardan birkaçını atladi; bu sırada elleri, duvarların dibinde bir ikinci duvar gibi uzanan böğürtlen dikenleriyle, yer yer çizilip kanadı.” (s. 101)

kanamaya neden olan: Böğürtlen dikenleriyle çizilmek

kanayan: **Kaymakam’ın** eli

“Kaymakam sorduğuna pişman olup sustu.” (s. 102)

susmaya neden olan: Kaymakam’ın sorduğuna pişman olması

susan: Kaymakam

3.4.3.6. {-DI + kişi eki + mI}

“{-DI + kişi eki + mI}” şeklinde kurgulanan birleşik yapıdaki ulaç eki, geldiği eylemin kurucusu olma işleviyle yan önerme oluşturarak temel cümledeki yüklemi çoğunlukla zaman açısından tamamlar. Buna göre yan önemedeki eylemle temel önermenin eylemi eş zamanlı gerçekleşir. Söz diziminde {-mI} soru ekinden önce kişi eklerine göre farklı biçimlerde çekimlenir:

1- Kişi: {-DI-m mI} / {-DI-k mI}

2- Kişi: {-DI-n mI} / {-DI-nIz mI}

3- Kişi: {-DI-Ø mI} / {-DI-lAr mI}

Söz konusu ulaç/ulaç öbeği, yüklemi daha çok zaman yönünden belirtme işlevinde kullanılır. Buna ek olarak temel önermeyi zarf tümleci göreviyle tamamlayarak temel cümlenin gerçekleşmesinde yaptırım uygulama, buna etki etme görevini ön plana çıkarır.

“Salâhattin Bey bunları düzeltmek istedi mi karısının ‘gururu’ yaralanır ve derhal kızılca kıyamet kopardı.” (s. 13)

Salâhattin Bey bunları düzeltmek istedi mi karısının ‘gururu’ yaralanır

yaralanmaya neden olan: Salâhattin Bey’in bunları düzeltmek istemesi

yaralanan: Karısının (Şahinde’nin) gururu

Salâhattin Bey bunları düzeltmek istedi mi derhal kızılca kıyamet kopardı.

kıyamet kopmaya neden olan: Salâhattin Bey’in bunları düzeltmek istemesi

kopan: kıyamet

3.4.3.7. {-mAsIndAn} Eki

“{-mA} + iyelik eki + {-dAn}” eklerinde oluşan bu birleşik ek, eklendiği dil birimini söz diziminde ulaç/ulaç öbeği yapar. Eki alarak kurgulanan yeni yapı cümlede zarf tümleci kimliği ve yan önerme konumuyla, temel önermenin nedenini ortaya koyar. Bu yönü, söz konusu dil biriminin, eylemin gerçekleşmesinde baskı unsuru, itici güç olma niteliğini de üzerinde taşımasını sağlamıştır.

“Kaymakam’ın karısı Şahinde Hanım, eve bir ‘köylü piçinin’ getirilmesinden hiç de memnun olmadı ve bunu çocuğun yanında bağıra bağıra söylemekten çekinmedi.” (s. 11)

memnun olmamasına neden olan: **Kaymakam’ın** eve bir ‘köylü piçini’ getirmesi

memnun olmayan: Kaymakam’ın karısı Şahinde Hanım

“Salâhattin Bey kızı için pek lüzumlu bulduğu bu musiki derslerinin kesilmesinden memnun olmadı, fakat dikbaşlı olduğunu bildiği Yusuf’la uzun uzun çekişmeye üşendi.” (s. 27)

memnun olmamasına neden olan: Kızı için pek lüzumlu bulduğu bu musiki derslerinin kesilmesi

memnun olmayan: Salâhattin Bey

“Derhal bulduğu bu yalana kendisi de inanmış gibi içi cız etti ve hakikaten Yusuf’un buraya babasına ait fena bir haberle gelmiş olmasından korktu.”
(s. 121)

korkmasına neden olan: Yusuf’un buraya babasına ait fena bir haberle gelmiş olması

korkan: **O (Muazzez)**

“Yusuf, İzzet Bey’in kendisi hakkında: ‘Bu mudur o?’ demesinden de kuşkulandı.” (s. 166)

kuşkulandırmaya neden olan: İzzet Bey’in kendisi hakkında “Bu mudur o?” demesi

kuşkulanan: Yusuf

3.4.3.8. {-DIĞInA} Eki

“{-DIK} + iyelik eki + {-A}” biçimindeki birleşik ek, işaretlendiği dil birimini yan önerme konumuyla ve zarf tümleci göreviyle sisteme sokmakla görevlidir. Eklendiği dil biriminin cümleye kattığı anlamsal bağ nedenselliklidir. Bir başka deyişle {-DIĞInA} ekinin eyleme gelerek oluşturduğu yapı, temel önermenin nedenini ortaya koyar. Özellikle {-A} ekinin varlığı, nedenselliğin sağlanmasında baskın bir işleve sahiptir (Özdağ, 2017: 42).

Söz konusu ulaç/ulaç öbeğinin öncelikli anlamsal işlevi yüklem gerçeğinin nedenini yansıtmaktır. Bu yönüyle cümleyi zarf tümleci kimliğiyle tamamlarken temel cümlede belirtilen hareketin gerçekleşmesinde yaptırım uyguladığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle birincil amacı “neden olma” ilgisini yansıtmak olan bu yapılar, temel cümlenin gerçekleşmesinde baskı unsuru, itici güç olma özelliğini de ön plana çıkarmaktadır.

“Kendisine karşı bazen pek edepsizleşen kadına: “Karı kısmının sözüne bakılmaz, herhalde senin aklın pek yerinde olmamalı!” demek isteyen gözlerle bakar; yalnız, Salâhattin Bey’in bu çenesi gevşek karyı ne diye kolundan tutup kapı dışarı etmediğine hayret ederdi.” (s. 15)

hayret etmesine neden olan: Salâhattin Bey'in bu çenesi gevşek karıyı ne diye kolundan tutup kapı dışarı etmemesi

hayret eden: **O (Yusuf)**

“Çünkü Hilmi Bey, Şakir'in hareketlerini düzeltereği, onu yola getireceği yerde, aynı şeyleri kendisi de hatta çok kere oğlu ile beraber yapar, İzmirli, Midillili veya yerli Rum çocukları ile yazın Cennetayağı, kışın hamam alemleri tertip eder, avuç avuç para saçardı. Bunları gören Şakir'in niçin daha ileri gitmediğine hayret edebilirdi.” (s. 45)

hayret etmesine neden olan: Şakir'in daha ileri gitmemesi

hayret eden: Bunları görenler

“Yusuf onun uzun parmaklı, ince ve sarıya yakın beyaz ayaklarına dalar, senelerden beri türlü köselelerin içine girip çıktığı halde bunların nasıl olup da bir tüyle bile dokunulmamış kadar ince derili, muntazam ve güzel kaldığına hayret ederdi.” (s. 144)

hayret etmesine neden olan: **Muazzez'in** ayaklarının senelerden beri türlü köselelerin içine girip çıktığı halde nasıl olup da bir tüyle bile dokunulmamış kadar ince derili, muntazam ve güzel kalması

hayret eden: Yusuf

“Hayvanın eyerini alıp yem torbasını ağzına taktıktan sonra içeri girerken kendisine kimsenin karşı çıkmadığına hayret etti.” (s. 178)

hayret etmesine neden olan: Kimsenin (Şahinde ve Muazzez'in) karşı çıkmaması

hayret eden: **O (Yusuf)**

3.4.3.9. {-İşInA} Eki

“{-İş} + iyelik eki + {-A}” şeklinde kurgulanan bu birleşik ek, eylemlere eklenerek ulaç / ulaç öbeği oluşturarak temel önermedeki eylemin gerçekleşme nedenini belirtebilir. Bu işlevin yerine getirilmesinde birleşik ek içindeki {-A} eki, nedenselliğin yansıtılmasında baskın bir rol üstlenir.

{-İşInA} ekiyle oluşturulan ulaç / ulaç öbeği her ne kadar yüklemde belirtilen eylemin yapılma sebebini yansıtsa da bazı örneklerde cümlenin zarf tümleci rolüyle temel

cümlede belirtilen eylemin gerçekleşmesine katkı sağladığı görülür. Bu yolla temel cümlelerin gerçekleşmesinde baskı unsuru ya da itici güç olma özelliği söz konusu ekle kurgulanan ulaç / ulaç öbeğine yüklenir.

“Bu sıkıntılı ve feci hallerinde bile kendisine gelip danışmayı, hiç olmazsa onunla bir çare düşünmeyi akıl edemeyişlerine büsbütün kızıyordu.” (s. 182)

kızmaya neden olan: **Onların (Yusuf ve Muazzez’in)** bu sıkıntılı ve feci hallerinde bile kendisine gelip danışmayı, hiç olmazsa onunla bir çare düşünmeyi akıl etmemeleri

kızan: **O (Şahinde)**

“‘Babam nasıl?.. Son günlerde iyice, değil mi?’ Yusuf, kızın, ‘Babam nasıl?’ diye bu kadar tabii bir şekilde soruşuna güldü.” (s. 113)

gülmeye neden olan: Kızın (Muazzez’in) “Babam nasıl?” diye bu kadar tabii bir şekilde sorması

gülen: Yusuf

3.4.3.10. {-mAktAn} Eki

“{-mAk} + {-dAn}” ekleriyle oluşturulan bu birleşik ekin eklendiği yapı cümleye zarf tümleci konumunda katkı sağlar. Eklendiği dil birimi yan önerme konumuyla temel cümlelerin nedenini yansıtabilir. Burada {-dAn} eki, nedenselliğin sunulmasında baskın bir işleve sahiptir. Sözü edilen birleşik yapıyla ulaç ekiyle oluşturulan ulaç/ulaç öbeği, sözü edilen işlevle ilintili olarak bazı örneklerde cümlelerin zarf tümleci kimliğiyle temel cümlede belirtilen eylemin gerçekleşmesinde bir tür baskı/yaptırım uyguladığı görülür.

“Fakat önünde uzanan ve siyah tiftik gocuğun içinde hiç kımıldamayan bu vücuda dokunmaktan korktu.” (s. 213)

korkmaya neden olan: **Muazzez’in** kımıldamayan vücuduna dokunmak

korkan: **O (Yusuf)**

3.4.3.11. {-IşIndAn} Eki

“{-Iş} + iyelik eki + {-dAn}” birleşmesinden oluşan ulaç eki, eklendiği yapıyı cümlede zarf tümleci yapmakla görevlidir. Eklendiği eylem kök ya da gövdesiyle ulaç/ulaç öbeği oluşturan yapı yüklem gerçeğinin nedenini belirtmek için kullanılabilir. Bu anlamsal işlevle ilgili olmakla beraber sözü edilen birleşik yapıyla ulaç ekiyle oluşturulan dil birimi

yan önerme konumuyla cümleyi zarf tümleci olarak tamamlarken temel cümlede belirtilen eylemin gerçekleşmesinde itici güç olma özelliğini yansıttığı görülür.

“Hem de Yusuf’un buraya kadar sırf kendisi için, Muazzez için gelişinden anlatılmaz bir memnunluk duyuyordu.” (s. 121)

memnunluk duymaya neden olan: Yusuf’un buraya kadar sırf kendisi için, Muazzez için gelmesi

memnunluk duyan: **O (Muazzez)**

3.4.3.12. {-DIĞI} İçin

İçin edatı, birleşik eklerle öbek oluşturarak eylemi/yüklemi çeşitli anlam ilgileriyle etkiler. Bu öbekleşme, “ad + için” biçiminde olduğu gibi “eylemsi + için” şeklinde de kurgulanabilir ki bu durumda ulaç özelliği gösterir. Üstünova’nın, “İçin edatı, ulaç eki yapımında da kullanılır. “Eylemsi eki + için” -AcAğı için, -mAk için, -DIĞIM için vb. Bunların kullanımı da “için”in yer aldığı edat öbeklerinin kullanımı gibidir.” (2012: 352) şeklinde ifadesi bunu özetler niteliktedir.

“{-DIK} + iyelik eki + için” kurgusuyla oluşan ulaç eki, eklendiği eylem kök ya da gövdesini söz diziminde ulaç/ulaç öbeği göreviyle konumlandırır. Bu yönüyle yan önerme oluşturan yapı, temel önermede belirtilen eylemin gerçekleşme nedenini yansıtır. Bu anlamsal işleviyle, temel önermenin gerçekleşmesi için yaptırım uygulama, bir tür “baskı unsuru” olma niteliği örtüşmektedir.

“Bunların evlerinin bahçeleri çok büyük olduğu için, çocuklar ekseriya burada oynarlardı. Burasının tercihinde, bahçede pek bol bulunan meyva ağaçlarının da tesiri vardı.” (s. 23)

oynamaya neden olan: Evlerinin bahçelerinin çok büyük olması

oynayan: Çocuklar

“Aşçılıkta en mahirleri Şube Reisinin oğlu Vasfi idi. Bu çocuğu, biraz yılışık ve korkak olduğu için, pek aralarına almak istemezlerdi. Bilhassa mektep arkadaşları müzevirliğinden şikâyetçi idiler. Fakat maskaralık ederek herkesi güldürdüğü için, tahammül edilirdi.” (s. 24)

1- *Aşçılıkta en mahirleri Şube Reisinin oğlu Vasfi idi. Bu çocuğu, biraz yılışık ve korkak olduğu için, pek aralarına almak istemezlerdi.*

istememeye neden olan: **Bu çocuğun (Şube Reisinin oğlu Vasfi'nin)** biraz yılışık ve korkak olması

istemeyen: **Kimse**

2- *Fakat maskaralık ederek herkesi güldürdüğü için, tahammül edilirdi*

tahammüle neden olan: **Şube Reisinin oğlu Vasfi'nin** maskaralık ederek herkesi güldürmesi

tahammül eden: **Herkes** (Edilgen eylem olması nedeniyle özne kestirilemiyor)

“Cemal Çavuş nöbetçi olduğu için, geceyi orada geçirecekti.” (s. 95)

geçirmeye neden olan: **Cemal Çavuş'un** nöbetçi olması

geçiren: Cemal Çavuş

“Kadın, damadının evi doyurmasını pek tabii olarak ister ve kızını böyle bir kocaya verdiği için elbette üzülürdü.” (s. 179)

üzülmeye neden olan: Kadının (Şahinde'nin), kızını (Muazzez'i) böyle bir kocaya vermesi

üzülen: Kadın (Şahinde)

“Güneş oldukça yükseldiği için karlar eriyor ve toprağı yumuşatıyordu.” (s. 214)

1- *Güneş oldukça yükseldiği için karlar eriyordu*

Erimeye neden olan: Güneşin oldukça yükselmesi

Eriyen: Karlar

2- *Güneş oldukça yükseldiği için toprağı yumuşatıyordu.*

Yumuşamaya neden olan: Güneşin oldukça yükselmesi

Yumuşayan: toprak

3.4.3.13. {-mAk} İçin

{-mAk} mastar eki ve *için* edatıyla kurgulanan birleşik bir ektir. Eklendiği eylem, ulaç/ulaç öbeği oluşturarak yan önerme oluşturur ve temel cümlede sunulan eylemin nedenini belirtir. Bu yönüne ek olarak söz konusu yan önermenin, zarf tümleci kimliğiyle temel cümlenin gerçekleşmesinde “yaptırım uygulama” işlevini yansıttığı görülmektedir.

“*Lambayı yakmak için yerinden kalkarak sokak üstündeki odaya gitti.*” (s. 133)

kalkmaya neden olan: Lambayı yakmak **istemesi**

kalkan: **O (Şahinde)**

3.4.3.14. {-AcAğI} İçin

“{-AcAk} + iyelik eki + için” dil birimleriyle kurgulanan birleşik yapıyla ulaç eklerindedir. Eylem kök ya da gövdelerine eklenerek onları cümlede ulaç/ulaç öbeği olarak kullanılmasını sağlar. Bu eki alan yapı yan önerme kimliğiyle, temel önermede belirtilen eylemin gerçekleşme nedenini ortaya koyar. Bu işlevle bağlantılı olmak üzere yine yan önerme konumuyla cümlenin zarf tümleci rolüne bürünerek temel cümlede belirtilen eylemin gerçekleşmesine katkı sağladığı, temel cümlenin gerçekleşmesi için bir “baskı unsuru” ya da “etki etme” niteliği taşıdığı söylenebilir.

“*Yazın yarısı bu bağda gececeği için, her şeyleri getirmişlerdi.*” (s. 63)

getirmeye neden olan: Yazın yarısının bu bağda geçmesi

getiren: **Onlar (Hilmi Bey’in ailesi)**

Bu örnekte sözlüksel yaptırımlı çatı (getir-) ile söz dizimsel yaptırımlı çatı bir aradadır.

3.4.4 Diğer Eklerle Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırımlı Çatı

Bu bölümde eylemsilerle kurgulanmayan ancak söz dizimsel yaptırımlı çatı ulamına hizmet eden diğer ekler incelenmiştir. Zira farklı anlamsal işlevleri bulunan {-DAn}, {-sA}, {-IA} gibi eklerin de söz konusu ulamı yansıtmak amacıyla söz diziminde işaretlendiği görülmüştür. Bu eklerin çekimlendiği yapılar cümleyi zarf kimliğiyle tamamlarken yüklemde belirtilen eylemin gerçekleşmesinde ettiren, yaptırım uygulayan unsur olma niteliğini de üzerinde taşımaktadır.

“Böyle ağlama hamlelerinden birinde Muazzez hıçkırıklar arasında:
'Yusuf!.. Yusuf!.. Ben senden korkuyorum!' diye mırıldandı.” (s. 143)

Cümlede geçen “Ben senden korkuyorum!” diye mırıldandı” cümlesinde söz dizimsel çatı ulamı yansıtılmıştır. Zira sen (Yusuf) zamiriyle kodlanan kişi, yüklemde işaretlenen öznenin (ben/Muazzez) korkmasında “ettiren” rolüne büründüğü görülmektedir. Cümledeki anlam bağı daha ayrıntılı değerlendirilirse Muazzez’in korkmasına neden olan, korkmasında etkili olan unsurların Yusuf’un davranışları olduğu tahmin edilebilir. Roman içerisinde bu davranışlar yüzey yapıda veya derin yapıda sunulduğu gibi doğrudan ya da dolaylı yoldan da belirtilebilir. Ancak söz dizimsel yaptırımli çatının varlığını belirlemek için böyle bir ayrıntıya ihtiyaç yoktur. Verici *senden* (Yusuf’tan) sözcüğüyle tüm itici gücü, yaptırım uygulayan unsurları genellemiştir. Öte yandan *kork*-eylemi, anlamsal yönünden kaynaklı olarak -seçimlik olmak koşuluyla- bir nedensellik zarfına ihtiyaç duyar. Bu ögenin canlı bir varlık oluşu yaptırımli çatı için oldukça elverişlidir. Bu yolla alıcıya -doğrudan ya da dolaylı olmak üzere- yüklemde belirtilen eylemin gerçekleşmesine katkı sağlayacak ikinci bir ögenin varlığı sezdirilir ki bu örnek özelinde bu ögenin *sen* zamiriyle kodlanan Yusuf olduğu açıktır. Böyle bir durumda yüklemde işaretlenen ikincil özne yapan/eden konumuyla söz dizimine hizmet etmektedir. Genel olarak bakıldığında şöyle özetlemek mümkündür: “Sen, beni korkutuyorsun.”

korkutan/birincil özne: Sen (Yusuf)

korkan/ikincil özne: Muazzez

3.4.4.1. {-DAn}

Birden çok anlamsal işlevi olan, ad işletme eklerinden biri {-dAn} ekidir. Eki alan adlar, tamlama oluşturur ve tamlayan göreviyle farklı anlamsal özellikleri yansıtabilir. Özellikle sahiplik-aitlik (insanlarDAN bazısı), bütün-parça (Arkadaşına pantolonlarınDAN ver / Arkadaşına pantolonların **içinDEN bir pantolon** ver), karşılaştırma (Bu eşyalar suDAN ucuz; hemen alalım), nitelik (Bu iş, çelikTEN yürek ister) bildiren tamlayan ekleri işlevinde görülmektedir (Üstünova, 2012: 103).

{-DAn} ekiyle çekimlenen yapılar eylemi/yüklemi etkilediğinde zarf göreviyle cümleyi anlamsal yönden tamamlar. Zarf tümleci olarak, zaman (erkenDEN gidelim seninle), durum (önDEN gideriz ikimiz, siz de arkaDAN gelirsiniz), neden (sıcakTAN bayılacak

nerede), yer-yön (Tolga, yarın Ankara'DAN gelecek) ve soru (nereDEN geliyorsunuz) gibi anlamsal bağları belirtmek için kullanılır (Üstünova, 2012: 223).

Söz konusu dil birimiyle işleme giren yapılar cümledeki ikincil nesnesi ya da zarf tümleci rolüyle yüklemle ilgili eylemde hareketin gerçekleşmesine etki eder. Bir başka deyişle eylemin gerçekleşmesindeki baskı unsuru, itici güç niteliği söz konusu ekle kurulan yapıya yüklenir.

“Ben de korkudan sesimi çıkarmaz, debelenip elinden kaçmaya bakardım.”

(s. 62)

ses çıkarmamaya neden olan: **Şakir'den** korkmak

ses çıkarmayan: Ben (Kübra)

“Ben utancımdan olanı biteni anlatamadım.” (s. 62)

anlatamamaya neden olan: Utanmak

anlatamayan: Ben (Kübra)

“Arabacı deli bir oğlandı, atları sürer, arabayı devirecek gibi koştururdu. Hem korkudan iki yanıma sarılır hem de keyfimden bağırdım.” (s. 63)

1- korkudan iki yanıma sarılırdım

sarılmaya neden olan: Korkmak (Arabacının deli bir oğlan olması, arabayı devirecek gibi koşturması)

sarılan: **Ben (Kübra)**

2- keyfimden bağırdım

bağırma neden olan: **Kübra'nın** keyifli olma durumu

bağırın: **Ben (Kübra)**

“Şu anda bu koskoca dünya üzerinde kendisini düşünen bir tek kişi bile mevcut olmadığına o kadar emniyeti vardı ki, acı bir kabadayılıkla kendisi de hiç kimseyi düşünülmeyle layık bulmuyor; fakat bundan, sebebini anlayamadığı bir üzüntü duyuyordu.” (s. 75-76)

üzüntü duymasına neden olan: Bu (acı bir kabadayılıkla kendisinin hiç kimseyi düşünülmesi ve kendisini düşünen bir tek kişinin bile olmaması düşüncesi)

üzüntü duyan: **Yusuf**

“Kolları soğuktan diken diken olduğu halde yüzü kıpkırmızı kesilmişti.” (s. 78)

diken diken olmasına neden olan: **Havanın** soğuk olması

diken diken olan: **Muazzez’in** kolları

Kolları soğuktan diken diken olduğu halde yüzü kıpkırmızı kesilmişti

kıpkırmızı kesilmesine neden olan: **Havanın** soğuk olması

kıpkırmızı kesilen: **Muazzez’in** yüzü

“Bu taşlar bile sıcaktan kavrulmuş ve büzülmüşe benziyorlardı.” (s. 114)

1- Bu taşlar bile sıcaktan kavrulmuşlardı

kavrulmaya neden olan: Havanın sıcak olması

kavrulan: Taşlar

2- Bu taşlar bile sıcaktan büzülmüşe benziyorlardı

büzülmeye neden olan: Havanın sıcak olması

büzülen: Taşlar

3.4.4.2. {-sA} Eki

Bu yapı, eklendiği eylemle yan önerme oluşturarak temel önermeyi şart, istek, dilek vb. anlam ilgileriyle tamamlarken temel cümlede zarf göreviyle konumlandırılır.

{-sA} ekiyle çekimlenen eylemler yan önerme konumuyla bazen temel cümlenin gerçekleşme/gerçekleşmeme nedenini yansıtabilir. Yine “neden olma” anlamıyla bağlantılı olmak üzere eylemin gerçekleşmesinde itici güç olma niteliği söz konusu eki alan yan önermeyle yansıtılabilir. Bir diğer ifadeyle eylemin gerçekleşmesindeki baskı unsuru olma, yaptırım uygulama niteliği söz konusu ekle kurgulanan yapılara yüklenir.

“Zaten biraz yaramaz olan Muazzez, Yusuf olmasa evin altını üstüne getirebilirdi.” (s. 23)

... getirmemeye neden olan: Yusuf’un olması/varlığı

... getiren: Muazzez

“Ermez olur mu? Yalnız Şakir'in ne mal olduğunu öğrenirse herhalde adını bile anmaz, değil mi?” (s. 70)

adını anmamaya neden olan: Şakir'in ne mal olduğunu öğrenmek

adını anmayan: **Muazzez**

“Çok kere başını alıp gitmek, Balıkesir'de, Bandırma'da bir ağanın yanına arabacı yahut işbaşı girmek istedi. Halbuki böyle yaparsa babasını, Muazzez'i, hatta Şahinde'yi üzmüş olacaktı.” (s. 107)

üzülmesine neden olan: **Yusuf'un** başını alıp gitmesi; Balıkesir'de, Bandırma'da bir ağanın yanına arabacı yahut işbaşı girmesi

üzülen: Babası, Şahinde, Muazzez

“Ah, ölmeden evvel evladının namuslu birine vardığını görse ve gözleri arkada kalmasa, o zaman bu yorgun hayattan ayrılmayı, hatta biraz isteyecekti de...” (s. 110)

1- Ah, ölmeden evvel evladının namuslu birine vardığını görse ve gözleri arkada kalmasa,

gözleri arkada kalmamasına neden olan: Ölmeden evvel evladının (Muazzez'in) namuslu birine vardığını görmek,

gözleri arkada kalmayan: **Kaymakam**

2- Ah, ölmeden evvel evladının namuslu birine vardığını görse o zaman bu yorgun hayattan ayrılmayı, hatta biraz isteyecekti de

...istememesine neden olan: Ölmeden evvel evladının (Muazzez'in) namuslu birine vardığını görmek,

...isteyen: **Kaymakam**

3- gözleri arkada kalmasa, o zaman bu yorgun hayattan ayrılmayı, hatta biraz isteyecekti de

...istememesine neden olan: gözleri arkada kalmamak

...isteyen: **Kaymakam**

“Salâhattin Bey de hala gelmemişti... Bu gece gene geç vakitlere kalırsa çıldırırdı.” (s. 133)

çıldırma neden olan: Salâhattin Bey'in bu gece gene geç vakitlere kalması

çıldırın: **O (Şahinde)**

“Onlar bu evin istikbalini düşünmüş, akıllıca hareket etmiş olsalardı, şimdi Şahinde ile kızı elin heriflerine, dalkavukluk edip onları eğlendirmeye mecbur kalmazlardı.” (s. 191)

mecbur kalmaya neden olan: **Onların (Yusuf ve Salâhattin Bey'in)** bu evin istikbalini düşünmüş, akıllıca hareket etmiş olmaması

mecbur kalan: Şahinde ile kızı (Muazzez)

3.4.4.3. {-(y)IA} Eki

İle edatının ekleşmiş biçimi olarak değerlendirilen bu ek, geldiği ad ya da ad görevli sözcükleri eyleme/yükleme bağlayarak onları durum, vasıta gibi anlamsal ilgilerle tamamlar. Bu yönüyle söz konusu eki alan yapılar cümlede zarf tümleci olarak konumlandırılır. Ekin bu anlamsal ve söz dizimsel işlevinin yanında bazen yan önerme kimliğiyle temel cümlenin gerçekleşmesi için bir “baskı unsuru” ya da “etki etme” niteliği, söz konusu eki alan yapılara yüklenir.

“... Karabaşın Mehmet ismindeki bir çocuğa Yusuf birdenbire iki kuvvetli yumruk ekletirdi. Neye uğradığını bilemeyen çocuk, ağzı kan içinde iki kere yerde yuvarlandı. Kalkıp Yusuf'a atılmak istedi, daha doğrulmaya vakit bulamadan ikinci bir hücumla yere serildi.” (s. 21)

yere serilmesine neden olan: **Yusuf tarafından** İkinci bir hücumla uğramak

yere serilen: **Karabaşın Mehmet**

“Birdenbire sararan çehreleri, titreyen elleriyle, acınacak bir hal almışlardı.” (s. 47)

acınacak hal almaya neden olan: **Onların** çehrelerinin sararması, **onların** ellerinin titremesi

acınacak hal alan: **Onlar**

“Oldukça soğuk havaya rağmen, belki de yaklaşmakta olan baharın verdiği bir cesaretle, düğün açıkta yapılyordu.” (s. 86)

...yapılmasına neden olan: Baharın verdiği cesaret

... yapılan: Düğün

“Akşam üzerleri yalnız başına evde otururken, sokaktan her geçenin ayak sesiyle yerinden hoplar, kapının çalınmasını ve soluk yüzüyle babasının içeri girmesini beklerdi.” (s. 163)

yerinden hoplamasına neden olan: Sokaktan her geçenin ayak sesi

yerinden hoplayan: **O (Muazzez)**

“Toz, saman, beygir, gübre ve ter kokusuyla bunalan başlarını şimdi tatlı ve sarhoş edici bir çam kokusu sarıyordu.” (s. 129)

bunalmaya neden olan: Toz, saman, beygir, gübre ve ter kokusunun varlığı

bunalan: **Onların (Yusuf ve Muazzez’in)** başları

3.4.5. Sözcüklerle Sağlanan Söz Dizimsel Yaptırımı Çatı

Yan önerme ile temel önerme arasındaki söz dizimsel yaptırımı çatı ulamını yansıtmak amacıyla edat ve bağlaç gibi bazı sözcüklerden de yararlanılabilir. Yaptırım uygulayan konumundaki öge cümlelerin yan önermesi olmak koşuluyla bu sözcüklerin temel önermede belirtilen eylemin gerçekleşmesine etki ettiği, bir tür baskı oluşturduğu söylenebilir. Bu yolla sağlanan yaptırımı çatının sözlüksel çatı yönteminden farkı edat ve bağlaçların, cümleler arasındaki anlam bağına hizmet etmek amacıyla kullanılmasıdır. Sözlüksel yöntemde kullanılan sözcükler çatı ulamı yansıtmakta dil bilimsel ve anlamasal işleve sahipken bu yöntemdeki sözcükler yalnızca dil bilimsel işleviyle kullanılır. Dolayısıyla aşağıda örnekleri sıralanan sözcükler doğrudan çatı ulamını yansıtmak için değil, yalnızca söz diziminin kurgulanması adına sistemde kodlanmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu dil birimleriyle kurgulanan iki önerme arasında görülen neden-sonuç ilişkisi, söz konusu çatı ulamının varlığını güçlendirmektedir.

“Ben gayri Şakir Bey'e görünmeyeyim diye bucak bucak kaçardım.” (s. 62)

İfadede geçen “Ben Şakir Bey’e görünmeyeyim” cümlesi yan önerme konumuyla temel önermede belirtilen kaç- eyleminin hem gerçekleşme nedenini yansıtmakta hem de aynı eylemin gerçekleşmesinde baskı oluşturmaktadır. Zira romanda *ben* zamiriyle işaretlenen Kübra’nın bucak bucak kaçmasına neden olan, kaçmasında itici güç niteliği taşıyan unsur

Şakir Bey'e görünmeme isteğidir. Bu bakış açısına göre temel önerme ile yan önerme arasında bu anlamsal ilginin *diye* edatıyla yüzey yapıya taşındığı görülmektedir. Bir başka deyişle *diye* edatıyla kurgulanan yan önermenin zarf tümleci niteliğini üzerinde taşıyarak temel önermenin gerçekleşmesinde yaptırım uyguladığı söylenebilir.

Genel olarak bakıldığında şöyle özetlemek mümkündür:

kaçmaya neden olan: Şakir Bey'e görünmeme çabası

kaçan: Ben (Kübra)

3.4.5.1. Çünkü

En az iki önerme arasındaki neden-sonuç ilişkisinin yüzey yapıda yansıtılmasında kullanılan karakteristik bir bağlaçtır. Temel önermenin gerçekleşme nedenini belirtme işlevi sözü edilen dil biriminden sonra gelen kısımda, yan önermede yer alır. Neden-sonuç ilişkisinin yaptırımlı çatı ulamıyla doğal bir bağı olduğu belirtilmişti. Buna göre eylemin gerçekleşme nedenini anlatmak amacıyla sistemde kodlanan söz konusu dil birimi, bu yönüyle yaptırım ulamını yansıtma işlevine de katkı sağlamaktadır. Bir başka deyişle *çünkü* sözcüğünden sonra gelen yapı hem kendinden önceki cümleyi zarf tümleci kimliğiyle tamamlayarak eylemin nedenini belirtir hem de eylemin gerçekleşmesinde bir tür yaptırım uygular. “Çünkü”den önce gelen cümle, sonuç çünkü ile başlayan cümle, neden bildirdiğine göre; “sonuç cümlesi + çünkü + neden cümlesi” sıralaması kurgulanabilir.

“Şakir'in kendisine benzeyenlerden ibaret bir partisi vardı. Ne candarma, ne hükümet bunlara karışmazdı. Çünkü, parayı bolca oynattıyorlardı.” (s. 33)

karışmamaya neden olan: **Şakir ve kendisine benzeyenlerin** parayı bolca oynatmaları

karışmayan: Jandarma ve hükümet

“Kimisi belediye reisi, kimisi fabrikatör olan bu adamlar, bu kopuk akrabaları ile pek yakından temasa gelmek istemezlerse de evdeki kadınların tesiriyle birçok ehemmiyetli vakalarda onları müdafaaya mecbur olurlardı. Çünkü ya karıları böyle bir serserinin kardeşi yahut da kardeşleri böyle bir serserinin karısıydı ve aile düşünceleri, akrabalık rabitaları, bilhassa kadınlar arasında, şiddetle gözetilen meselelerdendi.” (s. 34)

mecbur olma nedeni: Karılarının böyle bir serserinin kardeşi olmaları ya da kardeşlerinin böyle bir serserinin karısı olması / aile düşünceleri, akrabalık rabitaları, bilhassa kadınlar arasında, şiddetle gözetilen meselelerden olması

mecbur olanlar: Kimisi belediye reisi, kimisi fabrikatör olan bu adamlar

3.4.5.2. Diye

Sebeup, amaç, gerekçe gibi anlamsal işlevi bulunan bir edattır. “*Kendinden önce gelen ad değeriindeki dil birimlerine sebeup ve gerekçe bildirme, sonuç gösterme ilgisiyle eksiz bağlanır.*” (Üstünova, 2012: 316) ki bu durumda cümle içinde yan önerme kimliğiyle yer edinir. *Diye* ile kurgulanan edat öbeklerinin söz dizimini neden, gerekçe gibi anlam ilgileriyle tamamlarken temel önermede sunulan eylemin gerçekleşmesinde “yaptırım uygulama” işlevini yerine getirdiği, zarf tümleci olarak konumlandığı görülmüştür.

“*Evde başkaları da duyup bir şey sanacak, beni de anamı da evden kovacaklar diye yüreğim titriyordu.*” (s. 63)

titremeye neden olan: Evde başkalarının da duyup bir şey sanması, başkaları beni de anamı da evden kovma korkusu

titreyen: **Benim (Kübra’nın)** yüreğim

“*Havalar serinlediği için, iki yerde ateş yanmasın diye yemeği mutfakta yiyorlardı.*” (s. 180)

mutfakta yemeye neden olan: İki yerde ateşin yanmamasını istemeleri

mutfakta yiyen: **Onlar (Yusuf, Muazzez, Şahinde)**

“*Dördüncüsü davulcu çingenelerden biriydi. Hem candarma eline düştüm diye korkudan titriyor, hem de bu işten ne vurabileceğini hesaplıyordu.*” (s. 95)

titremeye neden olan: **Onun (davulcu çingenelerden biri)** jandarma eline düşmesi

titreyen: **O (davulcu çingenelerden biri)**

3.4.5.3. Sayende/Sayesinde

Kendisinden önce gelen adla birleşerek “dolayı, sebebiyle, aracılığıyla yardımıyla” anlamlarını katan; oluşturduğu öbeğin cümlede zarf göreviyle yer aldığı dil birimidir.

Burada yardım ile yaptırım arasında ince bir çizgi olduğu söylenebilir. Zira ilki tercihken ikincisi zorunluluktur. O halde sözlük anlamından biri olan “yardım”, yaptırımlı çatı ulamının yansıtılmasında sorun oluşturmaktadır. Ancak sözcüğün diğer anlamları (dolayı, sebebiyle) düşünüldüğünde söz konusu çatı ulamını yansıtmakta yaptırım uygulamaktan çok temel önermenin gerçekleşmesine neden olmak anlamı ön plana çıkarılmıştır. Bir şekilde eylemin gerçekleşmesini doğrudan etki eden öge yaptırımlı çatının ilgi alanına girmektedir.

“Şimdi annesinden ziyade bazı iyi kalpli ve alakalı komşuları sayesinde nakış, gergef ve biraz da dikiş öğreniyor, kendisiyle akran olan kızlarla beraber terzi Mürüvvet Hanım'dan ut dersi alıyordu.” (s. 27)

öğrenmeye neden olan: Annesinden ziyade iyi kalpli ve alakalı komşular

öğrenen: **O (Muazzez)**

“Bu iş senin sayende oldu. Anamın başı için söylüyorum Yusuf, artık sen benim için babamdan, kardeşimden ilerisin...” (s. 81)

olmasına neden olan: Yusuf

olan: Bu iş

3.4.5.4. Ki

Cümleleri neden-sonuç, şüphe, pekiştirme gibi anlam ilgileriyle birbirine bağlayan yapılarıdır. Söz diziminde bağlaç göreviyle yer edinirken başka yapılarla da birleşip kalıplaştığı görülür: mademki, sanki, oysaki, halbuki vb. Anlamsal işlevi daha çok neden-sonuç ilişkisini sunmak olduğu için yaptırımlı çatı ulamını yansıtmak konusunda oldukça elverişlidir. İlgi cümlelerinde neden-sonuç ilişkisi işaretlendiğinde söz konusu dil biriminden önceki kısım yüklemde belirtilen eylemin gerçekleşme nedenini gösterirken *ki* bağlacından sonra gelen önerme cümlesinin sonucunu anlatır. Aynı sıralama sözü edilen çatı ulamı için de geçerlidir: *ki* bağlacından önceki bölüm temel önerme konumuyla sebebi yansıtırken yan önerme, sonuç olan kimliğindedir.

“Bir an için bütün beyninin durmasını istedi. Bunu o kadar şiddetle ve candan istedi ki, gözleri yaşardı.” (s. 115)

yaşarmasına neden olan: Bunu (bir an için bütün beyninin durmasını) şiddetle ve candan istemek

yaşaran: **Onun (Yusuf'un)** gözleri

“Şu anda bu koskoca dünya üzerinde kendisini düşünen bir tek kişi bile mevcut olmadığına o kadar emniyeti vardı ki, acı bir kabadayılıkla kendisi de hiç kimseyi düşünülmeyle layık bulmuyor; fakat bundan, sebebini anlayamadığı bir üzüntü duyuyordu.” (s. 75)

layık bulmamaya neden olan: Şu anda bu koskoca dünya üzerinde kendisini düşünen bir tek kişi bile mevcut olmaması

layık bulmayan: **O (Yusuf)**

“Yusuf bunlara alışık değildi. Vaziyeti onu o kadar sıkıyordu ki, bir arşın eninde ve boyunda bir kafesin içine kapatılmış gibi, çırpınmak arzusu duyuyordu.” (s. 81)

...arzusu duymasına neden olan: Vaziyetin onu sıkması

... arzusu duyan: **O (Yusuf)**

“Yüzü o kadar değişmişti ki, o civarda bulunanlardan hiçbiri ona yaklaşmaya cesaret edemiyordu.” (s. 160)

cesaret etmemeye neden olan: Onun (Yusuf'un) yüzünün değişmesi

cesaret edemeyen: Civarda bulunanların hiçbiri

3.4.5.5. Yüzünden

Söz dizimi içerisinde yüklemde belirtilen eylemin gerçekleşme nedenini yansıtmakla görevli bir edattır. Ad değerindeki dil birimleriyle ekli/eksiz öbekleşerek kurgulanan yeni yapı cümleyi zarf tümleci olarak tamamlar. Kendisinden önceki dil biriminin “neden olma” ilgisini sunması, yaptırımli çatıyla arasındaki yakın anlamsal bağın göstergesidir.

“En gani gönüllüleri Hacı Rifat'ın İhsan isminde birisi idi. Bir sene evvel babası avda kaza neticesinde vurulup ölünce (bu ölümün kaza olmayıp, bir zeytinlik meselesi yüzünden araları açık bulunan Arnavut Galip Ağa'nın intikamı olduğunu söyleyenler de vardı) evin erkekliği ve bütün mallar bu on dört yaşındaki çocuğa kalmıştı.” (s. 24)

aralarının açık olma nedeni: Zeytinlik meselesi

araları açık olanlar: **Hacı Rifat** ve Arnavut Galip Ağa

“Senin dünyadan haberin yok, Şakir Bey... Senin gözünü mü boyadılar, nedir? Düzene koyduk dediğin iş yüzünden az daha ben sizden evvel damı boylayacaktım.” (s. 68)

damı boylamaya neden olan: **Şakir ve Hacı Etem’in** düzene koyduk dediği iş

damı boylayacak olan: **Ben (Hacı Etem)**

“Yusuf’u tek başına bulup konuşmaya karar veriyor, fakat bazen cesaretsizliği, bazen de Yusuf’un yorgunluktan bitkin bir halde eve gelip derhal yatağa girişi yüzünden bunu bir türlü yapamıyordu.” (s. 84)

... yapmamaya neden olan: **Onun (Muazzez’in)** çaresiz olması, Yusuf’un bitkin bir halde eve gelmesi, **Yusuf’un** derhal yatağa girmesi

...yapamayan: **O (Muazzez)**

3.4.6. Cümleüstü Birimlerle Sağlanan Söz Dizimsel Yapıtrımlı Çatı

Geleneksel dil bilgisi anlayışında cümlelerin bir yargı bildirmesi, yüklemde kişi ve zaman bilgisinin kodlanması sebebiyle duygu ve düşüncelerin tek bir cümlede tamamlandığı düşünülmüş ve bunlar müstakil dil yapıları olarak kabul edilmiştir (Özdağ, 2017: 92). Bu görüşün çok eskilere dayandığını Doğan Aksan, “Geleneksel dilbilgisi çalışmalarında tümceyi ‘Bir düşünceyi, bir olayı eksiksiz olarak anlatan bağımsız bir sözcük dizisi’ biçiminde tanımlama eğilimi Aristoteles’e kadar uzanır” (1999: 139) sözleriyle açıklar. Ancak cümle dahil olmak üzere tüm dil birimleri birbirlerine bağımlı, birbirleriyle etkileşime girerek sistemde işaretlendiğinden duygu ve düşüncelerin bir cümleyle tam ve kusursuz yansıtıldığını düşünmek yanılı olacaktır.

“Dildeki her öge, önemini diğer ögelerle kurduğu bağlantılardan alır. Cümlelerin anlamı da içinde yer aldığı konuşma zincirine, belli bir metne göre belirlenir. Bu belirleme sırasında koşullar, durumlar etkili olur. Metni oluşturan dil malzemesinin, söz konusu metin içinde yüklendiği işlevleri, kazandığı değerleri, okuyucu / dinleyicide uyandırdığı etkileri hesaba katmak gerekir. Bu durumda metnin anlam dünyasını kavramak, varlık nedenlerini

anlamak için dil birimi olarak cümlenin değil cümleden daha büyük birliklerin -adı ne olursa olsun, biz kısaca CBB diyeceğiz- alınması gereği önem kazanır.” (Üstünova, 2011: 135).

Dolayısıyla cümlenin biçimsel işlevinin yanında diğer cümlelerle girdiği etkileşimin anlamsal işlevi de bulunmaktadır. Zira cümlelerin önünde ve ardındaki cümlelerden bağımsız değerlendirilmesi, verilmek istenen iletinin yansıtılmasında boşluklar oluşturabilir.

Söz dizimsel yaptırımlı çatı ulamının sunulmasında cümleler arası anlam bağı kullanışlı bir araçtır. Bu işlev yerine getirilirken cümleler arasında (bunun özelinde cümlelerin yansıttığı anlam ilgileri) “yaptırım uygulayan/yaptırım uygulanan” ya da “neden olan/sonuç olan” ilişkisi ön plana çıkar. Bir başka deyişle bir cümlede belirtilen işin/hareketin vb. gerçekleşmesi için diğer cümle ya da cümlelerin anlattığı iş/hareket/oluş vb. varlığı itici güç oluşturur. Vurgulanması gereken, cümlelerin bu işlevi yerine getirmesindeki çıkış noktasının cümleler arasında görülen neden-sonuç ilişkisi olduğudur.

“Salâhattin Bey ertesi gün vazifeye ancak öğleden sonra gidebildi. Yüzü hâlâ sarı ve tıraşlıydı. Evde Şahinde ile şiddetli bir kavga etmiş ve zihni büsbütün karışmıştı.” (s. 49)

Örnekte geçen “Evde Şahinde ile şiddetli bir kavga etmiş ve zihni büsbütün karışmıştı.” ifadesinde cümleler arası anlam bağı yoluyla sağlanan söz dizimsel yaptırımlı çatı ulamının yansıtıldığı görülmektedir. Zira Salâhattin Bey’in evde Şahinde ile şiddetli bir kavga etmesi, onun zihninin büsbütün karışmasına ve yüzünün hala sarı, tıraşlı olmasına, işe geç gitmesine neden olmuştur/yol açmıştır. Neden-sonuç ilişkisinin yaptırımlı çatı ulamıyla doğal bir bağı olduğu daha önce belirtilmişti. Bu örnekte de görülmektedir ki Salâhattin Bey’in zihninin karışmasını etkileyen, bu durumda olmasında itici güç niteliği taşıyan unsur “Evde Şahinde ile şiddetli bir kavga etmesi”dir. İki kişi arasında yaşananların ayrıntısına girmeden, “neden olan/olan” odaklı yaklaşıldığında “Şahinde, Salâhattin Bey’in zihnini büsbütün karıştırmıştı” yargısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan diğer marazi durumlar (sarı, yüz, işe geç gitme, tıraşlı dolaşma) ortaya çıkar ki bu durumda yaptırımlı çatı ulamının belirginleştiği görülür.

Genel olarak bakıldığında şöyle özetlemek mümkündür:

“Hemen eşkıyanın üstüne atıldım, azıcık boğuştuk, ama anacağızım depresmez oldu, ben de yakasını bıraktım.” (s. 10)

neden: Anacağızım depresmez oldu

sonuç: Ben yakasını bıraktım

“Sonradan bir baktım, döğüşürken parmağım kesilmiş. Çok acıdı, çok acıdı ama, şimdi biraz hafifledi...” (s. 10)

neden: Döğüşürken parmağım kesilmiş

sonuç: **Parmağım** çok acıdı

“En kuvvetliler bile bir iki sene dayanabildikten sonra bu amansız mikroptan yakalarını kurtaramazlar ve kör gibi, önlerine ilk çıkanla evleniverirler.” (s. 12)

neden: En kuvvetliler bile bu amansız mikroptan yakalarını kurtaramazlar

sonuç: **En kuvvetliler** önlerine ilk çıkanla evleniverirler

“Salâhattin Bey kızın yaşı küçük olduğunu, gözlerini dünyaya kendi evinde açtığını düşünerek onu yola getireceğini, kendisine bir arkadaş yapabileceğini zannetti durdu. Ona evlat ve kardeş muamelesi yapacak oldu ve çirkin bir alayla karşılandı.” (s. 13)

1- Salâhattin Bey kızın yaşı küçük olduğunu, gözlerini dünyaya kendi evinde açtığını düşünerek onu yola getireceğini, kendisine bir arkadaş yapabileceğini zannetti durdu. Ona evlat ve kardeş muamelesi yapacak oldu

neden: **Salâhattin Bey** kızın yaşı küçük olduğunu, gözlerini dünyaya kendi evinde açtığını düşünerek onu yola getireceğini, kendisine bir arkadaş yapabileceğini zannetti durdu.

sonuç: Ona evlat ve kardeş muamelesi yapacak oldu.

2- Ona evlat ve kardeş muamelesi yapacak oldu ve çirkin bir alayla karşılandı

neden: **Salâhattin Bey** ona evlat ve kardeş muamelesi yapacak oldu

sonuç: **Salâhattin Bey** çirkin bir alayla karşılandı

“Mektep onu sıkıyordu. İlk zamanlarda, yani okuma öğreninceye kadar, devam eden merak ve alakası pek çabuk kayboldu.” (s. 17)

neden: Mektep onu sıkıyordu

sonuç: **Yusuf’un** ilk zamanlarda, yani okuma öğreninceye kadar, devam eden merak ve alakası pek çabuk kayboldu

“En sonra, korkak ve suya sabuna dokunmayan zavallı birtakım çocuklar gelir ki, kimse bunlarla meşgul olmaya tenezzül etmez; herkes tarafından rahat bırakılırlar.” (s. 21)

neden: Korkak ve suya sabuna dokunmayan zavallı birtakım çocuklarla kimse meşgul olmaya tenezzül etmez

sonuç: Herkes tarafından rahat bırakılırlar

“Yusuf onların bu incelmış alaylarından da bir şeyler anlayamadı, fakat bir gün, kendisi hakkında yine manasını anlayamadığı bir şeyler söyleyen ve bu pek de Yusuf’un lehine olmayan sözlerle etrafındakileri güldüren Karabaşın Mehmet ismindeki bir çocuğa Yusuf birdenbire iki kuvvetli yumruk ekletirdi. Neye uğradığını bilemeyen çocuk, ağzı kan içinde iki kere yerde yuvarlandı.” (s. 21)

neden: Yusuf (birdenbire iki kuvvetli yumruk ekletirdi)

sonuç: Karabaşın Mehmet (Ağzı kan içinde iki kere yerde yuvarlandı)

“Bu esnada müşterisini almış bir araba ‘vardaaü’ diye hızla geçiyor; içindekiler bir neşe çılgılığı koparıyorlar.” (s. 30)

neden: Müşterisini almış bir araba "vardaaü" diye hızla geçiyor

sonuç: **Arabanın** içindekiler bir neşe çılgılığı koparıyorlar

“Ali’nin gözleri, iki tarafına bakınmasına ve başını mütemadiyen başka istikametlere çevirmek istemesine rağmen Muazzez’in yüzüne doğru kayıyor ve derhal kendi yüzü de onunki gibi kızarıyordu.” (s. 31)

neden: Ali'nin gözleri, Muazzez'in yüzüne doğru kayıyor

sonuç: Kendi yüzü de onunki gibi kızarıyor

“Bu sırada yandaki salıncak durdu ve oraya bu sefer iki yeni müşteri bindi. Bunlardan biri Hacı Rifat'ın İhsan, öbürü de fabrikatör Hilmi Bey'in oğlu Şakir'di. Yusuf'un derhal yüzü bozuldu. Bu Şakir, yaşının on sekizden fazla olmamasına rağmen, kasabada herkese yaka silktirmiş bir çocuktur. Ayyaş, hovarda, ahlaksız bir şeydi. Babasının kazandığı parayı Rum orospular veya İzmirli oğlanlarla yiyor, etmediği rezalet bırakmıyordu.” (s. 31)

neden: Bu sırada yandaki salıncak durdu ve oraya bu sefer iki yeni müşteri bindi. Bunlardan biri Hacı Rifat'ın İhsan, öbürü de fabrikatör Hilmi Bey'in oğlu Şakir'di. (Bu Şakir, yaşının on sekizden fazla olmamasına rağmen, kasabada herkese yaka silktirmiş bir çocuktur. Ayyaş, hovarda, ahlaksız bir şeydi. Babasının kazandığı parayı Rum orospular veya İzmirli oğlanlarla yiyor, etmediği rezalet bırakmıyordu)

sonuç: Yusuf'un derhal yüzü bozuldu

“Yusuf sapsarı kesilmişti. Şakir bütün çehresine yayılan pis bir sarhoş gülüşüyle yanındaki salıncağa, Muazzez'e bakıyor, başının şaşkın hareketleriyle, iki tarafa uçan salıncağı takibe uğraşıyordu.” (s. 31)

neden: Şakir bütün çehresine yayılan pis bir sarhoş gülüşüyle yanındaki salıncağa, Muazzez'e bakıyor, başının şaşkın hareketleriyle, iki tarafa uçan salıncağı takibe uğraşıyordu

sonuç: Yusuf sapsarı kesilmişti

“Birdenbire başındaki oyalı yemeniyi çıkararak tam yanı başından geçen Muazzez'in salıncağına attı. Muazzez korkak bir çığlık kopardı. Ali derhal kolan vurmaya keserek salıncağı durdurmaya çalıştı. Hacı Rifat'ın İhsan, şimdi büsbütün yıkılan Şakir'i tutmaya, aynı zamanda muvazenesi bozulan salıncağı düzeltmeye uğraşıyordu.” (s. 31)

1- Birdenbire başındaki oyalı yemeniyi çıkararak tam yanı başından geçen Muazzez'in salıncağına attı. Muazzez korkak bir çığlık kopardı.

neden: Şakir başındaki oyalı yemeniyi çıkararak tam yanı başından geçen Muazzez'in salıncağına attı

sonuç: Muazzez korkak bir çığlık kopardı

2- Muazzez korkak bir çığlık kopardı. Ali derhal kolan vurmaya keserek salıncağı durdurmaya çalıştı.

neden: Muazzez korkak bir çığlık kopardı

sonuç: Ali derhal kolan vurmaya keserek salıncağı durdurmaya çalıştı

1- Muazzez korkak bir çığlık kopardı. Hacı Rifat'ın İhsan, şimdi büsbütün yıkılan şakir'i tutmaya uğraşıyordu

neden: Muazzez korkak bir çığlık kopardı

sonuç: Hacı Rifat'ın İhsan şimdi büsbütün yıkılan şakir'i tutmaya uğraşıyordu

2- Muazzez korkak bir çığlık kopardı. Hacı Rifat'ın İhsan, şimdi aynı zamanda muvazenesi bozulan salıncağı düzeltmeye uğraşıyordu

neden: Muazzez korkak bir çığlık kopardı

sonuç: Hacı Rifat'ın İhsan, aynı zamanda muvazenesi bozulan salıncağı düzeltmeye uğraşıyordu

“İirdiler, sarhoş ettiler. Evinden, çocuğundan soğuttular.” (s. 39)

1- İirdiler, sarhoş ettiler.

neden: **Onlar** içirdiler

sonuç: **Onlar, Seyit Efe'yi** sarhoş ettiler

2- İirdiler, Evinden, çocuğundan soğuttular

neden: Seyit Efe'yi içirdiler

sonuç: **Onlar, Seyit Efe'yi** evinden, çocuğundan soğuttular

3- Sarhoş ettiler. Evinden, çocuğundan soğuttular

neden: Seyit Efe'yi sarhoş ettiler

sonuç: **Onlar, Seyit Efe'yi** evinden, çocuğundan soğuttular

“Akşama doğru kalktı. Kübra mahalle mektebine gidiyordu o zamanlar, babası Kur'an okumasını oğrensini demişti de...” (s. 40)

neden: **Kübra'nın** babasının Kur'an okumasını oğrensini demişti

sonuç: Kübra mahalle mektebine gidiyordu

“Hulusi Bey ile diğer iki avukat pek fazla ziyanda değillerdi. Kendileri büyük söylemiyorlar, büyük söyleyene de kâğıt açmıyorlardı.” (s. 47)

1- Hulusi Bey ile diğer iki avukat pek fazla ziyanda değillerdi. Kendileri büyük söylemiyorlar

neden: Kendileri (**Hulusi Bey ile diğer iki avukat**) büyük söylemiyorlardı,

sonuç: Hulusi Bey ile diğer iki avukat pek fazla ziyanda değillerdi

2- Hulusi Bey ile diğer iki avukat pek fazla ziyanda değillerdi. büyük söyleyene de kâğıt açmıyorlardı

neden: Kendileri (**Hulusi Bey ile diğer iki avukat**) *büyük söyleyene de kâğıt açmıyorlardı.*

sonuç: Hulusi Bey ile diğer iki avukat pek fazla ziyanda değillerdi

“Kaymakam birdenbire bunların arkasında Hacı Etem'in yüzünü görür gibi oldu ve şaşırdı.” (s. 49)

neden: Kaymakam birdenbire bunların arkasında Hacı Etem'in yüzünü görür gibi oldu

sonuç: **Kaymakam** şaşırdı

“Fakat bu laflar Muazzez'i tatmin etmekten uzaktı. Nihayet daha fazla dayanamadı. Bir gün Yusuf'un yattığı odaya gitti, yatağının kenarına oturdu ve sordu.” (s. 53)

1- Fakat bu laflar Muazzez'i tatmin etmekten uzaktı. Nihayet daha fazla dayanamadı

neden: Bu laflar Muazzez'i tatmin etmekten uzaktı

sonuç: **Muazzez** nihayet daha fazla dayanamadı

2- Nihayet daha fazla dayanamadı. Bir gün Yusuf'un yattığı odaya gitti, yatağının kenarına oturdu ve sordu

neden: **Muazzez** nihayet daha fazla dayanamadı

sonuç: **Muazzez** bir gün Yusuf'un yattığı odaya gitti, yatağının kenarına oturdu ve sordu

“Yusuf daha fazla söyleyemedi. Muazzez'in yüzü onu korkuttu ve şaşırttı.” (s. 55)

1- Yusuf daha fazla söyleyemedi. Muazzez'in yüzü onu korkuttu

neden: Muazzez'in yüzü onu korkuttu

sonuç: Yusuf daha fazla söyleyemedi

2- Yusuf daha fazla söyleyemedi. Muazzez'in yüzü şaşırttı

neden: Muazzez'in yüzü onu şaşırttı

sonuç: Yusuf daha fazla söyleyemedi

“Babası evvela bunu dinlemek bile istemedi. Oğluna bir memur kızı almayı, (bu memur kim olursa olsun) aklından bile geçiremezdi.” (s. 56)

neden: **Babası**, oğluna bir memur kızı almayı, (bu memur kim olursa olsun) aklından bile geçiremezdi

sonuç: Babası evvela bunu dinlemek bile istemedi

“Salâhattin Bey bu sırada Yusuf'un kendisini dinlemeyerek perdenin püsküllerini saç örgüsü gibi örmekle meşgul olduğunu gördü. Canı sıkılarak derhal sözünü kesti.” (s. 58)

neden: Salâhattin Bey bu sırada Yusuf'un kendisini dinlemeyerek perdenin püsküllerini saç örgüsü gibi örmekle meşgul olduğunu gördü

sonuç: **Salâhattin Bey** canı sıkılarak derhal sözünü kesti

“Salâhattin Bey daha fazla dayanamadı; yerinden kalkan ve odadan dışarı gitmek isteyen Yusuf'u kolundan tutup hızla çekti. Yüzü sapsarı olmuştu.” (s. 59)

1- Salâhattin Bey daha fazla dayanamadı; yerinden kalkan ve odadan dışarı gitmek isteyen Yusuf'u kolundan tutup hızla çekti.

neden: Salâhattin Bey daha fazla dayanamadı

sonuç: **Salâhattin Bey** yerinden kalkan ve odadan dışarı gitmek isteyen Yusuf'u kolundan tutup hızla çekti

2- **Salâhattin Bey** yerinden kalkan ve odadan dışarı gitmek isteyen Yusuf'u kolundan tutup hızla çekti. Yüzü sapsarı olmuştu

neden: **Salâhattin Bey** yerinden kalkan ve odadan dışarı gitmek isteyen Yusuf'u kolundan tutup hızla çekti

sonuç: **Yusuf'un** yüzü sapsarı olmuştu

“Ne yapıyorsun Şakir Bey!’ dedi, yatağın içine çekerek: ‘Şimdi görürsün!’ dedi. Şaşırdım, aklım başımdan gidiyordu. Bir silkindim, kendimi dışarı attım.” (s. 62)

1- yatağın içine çekerek: 'Şimdi görürsün!' dedi. Şaşırdım

neden: **Şakir Bey** yatağın içine çekerek: “Şimdi görürsün!” dedi

sonuç: Ben şaşırdım,

2- yatağın içine çekerek: 'Şimdi görürsün!' dedi. Aklım başımdan gidiyordu

neden: **Şakir Bey** yatağın içine çekerek: “Şimdi görürsün!” dedi

sonuç: aklım başımdan gidiyordu.

3- Şaşırdım, aklım başımdan gidiyordu. Bir silkindim,

neden: *Şaşırdım, aklım başımdan gidiyordu.*

sonuç: Bir silkindim,

4- Şaşırdım, aklım başımdan gidiyordu. Kendimi dışarı attım

neden: *Şaşırdım, aklım başımdan gidiyordu.*

sonuç: kendimi dışarı attım

“Yukarı katta koca bir halıyı odaya sürüklerken merdivenleri birisi çıkmaya başladı. Yüreğim hop diye ağzıma geldi.” (s. 63)

neden: Merdivenleri birisi çıkmaya başladı

sonuç: **Benim** yüreğinin hop diye ağzıma geldi

“Sonra birdenbire Yusuf'un hâlâ gelmediğini hatırlıyor, içi burkuluyor, kafasının içinde müsbet ve menfi ihtimaller, birbirini kovalayan dalgalar halinde çalkalanıyordu.” (s. 72)

1- Sonra birdenbire Yusuf'un hâlâ gelmediğini hatırlıyor, içi burkuluyor
neden: **O (Muazzez)** birdenbire Yusuf'un hâlâ gelmediğini hatırlıyordu

sonuç: **Onun (Muazzez'in)** içi burkuluyor,

2- Sonra birdenbire Yusuf'un hâlâ gelmediğini hatırlıyor, kafasının içinde
müsbet ve menfi ihtimaller, birbirini kovalayan dalgalar halinde
çalkalanıyordu

neden: **O (Muazzez)** birdenbire Yusuf'un hâlâ gelmediğini hatırlıyordu

sonuç: **Onun (Muazzez'in)** kafasının içinde müsbet ve menfi ihtimaller, birbirini
kovalayan dalgalar halinde çalkalanıyordu

*"Yusuf onunla karşı karşıya gelmiş kadar heyecanlandı. Hiçbir şeyden haberi
olmayan bu çocuğa gidip: "Biz senin paranı aldık ama, kızı sana vermedik,
onu da kendimize alıkoyduk!.." demek herhalde kolay değildi." (s. 79)*

neden: Hiçbir şeyden haberi olmayan bu çocuğa gidip: "Biz senin paranı aldık ama, kızı
sana vermedik, onu da kendimize alıkoyduk!.." demek herhalde kolay değildi

sonuç: Yusuf onunla karşı karşıya gelmiş kadar heyecanlandı

*"Ali gözünün önüne geldi ve dudakları yarı merhamet, yarı istihfaf ile
büküldü." (s. 82)*

neden: Ali **onun (Yusuf'un)** gözünün önüne geldi

sonuç: **Onun (Yusuf'un)** dudakları yarı merhamet, yarı istihfaf ile büküldü

*"Bugünden sonra, Muazzez, Kübra'dan büsbütün kaçır oldu. Sebebini
bilmediği halde, bu kıza karşı içinde bir kızgınlık var gibiydi." (s. 85)*

neden: Sebebini bilmediği halde, bu kıza karşı **Muazzez'in** içinde bir kızgınlık var
gibiydi

sonuç: Muazzez Kübra'dan büsbütün kaçır oldu

*"İlk önce içeri çağırılan Şakir ifade verecek halde değildi. Şaşkın ve hâlâ
sarhoştur." (s. 92)*

1- İlk önce içeri çağırılan Şakir ifade verecek halde değildi. Şaşkıncı

neden: **Şakir**, şaşkındı

sonuç: Şakir ifade verecek halde değildi

2- İlk önce içeri çağırılan Şakir ifade verecek halde değildi. Hâlâ sarhoştı

neden: **Şakir**, hâlâ sarhoştı

sonuç: Şakir ifade verecek halde değildi

“Şakir kendisine o gece hakkında sorulan bütün suallere: "Bilmem, sarhoştum, bir şeyden haberim yok!" diye cevap veriyordu.” (s. 98)

neden: **Ben** sarhoştum

sonuç: **Ben** bilmem, **benim** bir şeyden haberim yok

“Fakat gözlerini tekrar etrafta dolaştırırken, aşağıda mor bir duman tabakasıyla örtülmeye başlayan kasabayı gördü ve irkildi.” (s. 102)

neden: **Salâhattin Bey** gözlerini tekrar etrafta dolaştırırken, aşağıda mor bir duman tabakasıyla örtülmeye başlayan kasabayı gördü

sonuç: **Salâhattin Bey** irkildi

“Kaymakam eliyle: ‘Gidin!’ diye bir işaret yaptı. Hepsi dağıldılar.” (s. 104)

neden: Kaymakam eliyle: “Gidin!” diye bir işaret yaptı

sonuç: Hepsi dağıldılar

“Kaymakam yorgun gözlerini önüne, kucağına yatan bu başa çevirdi. İçini hazin bir hatıra kapladı. Bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu ve o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı.” (s. 104)

1- Bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu ve o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı

neden: **Salâhattin Bey** bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu

sonuç: **Salâhattin Bey** o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı.

2- İçini hazin bir hatıra kapladı. Bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu

neden: **Salâhattin Bey** bu buruşmaya başlamış ve ağlamaktan kızarmış çehrenin arkasında taze bir genç kız yüzü görür gibi oldu

sonuç: **Salâhattin Bey'in** içini hazin bir hatıra kapladı

3- İçini hazin bir hatıra kapladı. o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı

neden: **Salâhattin Bey** o anda ilk evlendiği gecenin ümit ve sevinç dolu hislerini tekrar yaşadı.

sonuç: **Salâhattin Bey'in** içini hazin bir hatıra kapladı

“Salâhattin Bey bunları gördükçe hem seviniyor hem de içini garip bir hüznün kapladığını hissediyordu. Eski Yusuf'a çok alışmıştı. Onun mütehakkim, dikbaşı ve söz anlamaz hali kendisine daha sıcak geliyordu. Boynu bükük, müteredit mahcup delikanlıyı bir türlü ciddiye alamıyordu.”
(s. 109)

1- Salâhattin Bey bunları gördükçe hem seviniyor..... Eski Yusuf'a çok alışmıştı

neden: **Salâhattin Bey** eski Yusuf'a çok alışmıştı

sonuç: Salâhattin Bey bunları gördükçe seviniyor

2- Salâhattin Bey bunları gördükçe hem seviniyor. Onun mütehakkim, dikbaşı ve söz anlamaz hali kendisine daha sıcak geliyordu

neden: Onun mütehakkim, dikbaşı ve söz anlamaz hali kendisine daha sıcak geliyordu

sonuç: Salâhattin Bey bunları gördükçe seviniyor

3- Salâhattin Bey bunları gördükçe hem seviniyor Boynu bükük, müteredit mahcup delikanlıyı bir türlü ciddiye alamıyordu

neden: Boynu bükük, müteredit mahcup delikanlıyı bir türlü ciddiye alamıyordu

sonuç: Salâhattin Bey bunları gördükçe seviniyordu

4- Salâhattin Bey bunları gördükçe içini garip bir hüznün kapladığını hissediyordu. Eski Yusuf'a çok alışmıştı

neden: **Salâhattin Bey** eski Yusuf'a çok alışmıştı

sonuç: Salâhattin Bey bunları gördükçe içini garip bir hüznün kapladığını hissediyordu.

5- Salâhattin Bey bunları gördükçe içini garip bir hüznün kapladığını hissediyordu Onun mütehakkim, dikbaşı ve söz anlamaz hali kendisine daha sıcak geliyordu

neden: **Salâhattin Bey** Onun mütehakkim, dikbaşı ve söz anlamaz hali kendisine daha sıcak geliyordu

sonuç: Salâhattin Bey bunları gördükçe içini garip bir hüznün kapladığını hissediyordu.

6- Salâhattin Bey bunları gördükçe içini garip bir hüznün kapladığını hissediyordu Boynu bükük, mütereddit mahcup delikanlıyı bir türlü ciddiye alamıyordu

neden: **Salâhattin Bey** boynu bükük, mütereddit mahcup delikanlıyı bir türlü ciddiye alamıyordu

sonuç: Salâhattin Bey bunları gördükçe garip bir hüznün kapladığını hissediyordu.

“Yusuf elindeki kamçıyı şiddetle savuruyor ve atlar deli gibi koşuyordu.” (s. 124)

neden: Yusuf elindeki kamçıyı şiddetle savuruyor

sonuç: Atlar deli gibi koşuyordu

“Yusuf terbiyelere asıldı. Hayvanlar hemen durdu.” (s. 128)

neden: Yusuf terbiyelere asıldı

sonuç: Hayvanlar hemen durdu

“Bugün Muazzez'le birlikte nereye gittiğini Salâhattin Bey'e söyleyemeyeceğini hatırladı. O anda başka bir yalan da bulamayarak kekeledi.” (s. 134)

neden: **Şahinde** bugün Muazzez'le birlikte nereye gittiğini Salâhattin Bey'e söyleyemeyeceğini hatırladı

sonuç: **Şahinde** o anda başka bir yalan da bulamayarak kekeleydi

“Bir meçhulden korkarak boğulur gibi olduğu bu gecelerin hatırasını bir daha zihninden silemiyor, gitgide daha karanlık, daha konuşmaz oluyordu.”

(s. 144)

neden: **O (Yusuf)** bir meçhulden korkarak boğulur gibi olduğu bu gecelerin hatırasını bir daha zihninden silemiyordu

sonuç: **O (Yusuf)** gitgide daha karanlık, daha konuşmaz oluyordu

“Yusuf, sırtında ne büyük bir mesuliyet taşıdığını şimdi yavaş yavaş anlamaya başlıyor ve bunun altında eziliyordu.” (s. 179)

neden: Yusuf sırtında ne büyük bir mesuliyet taşıdığını şimdi yavaş yavaş anlamaya başlıyordu

sonuç: **Yusuf** bunun altında eziliyordu

“Yusuf’a bir şey belli etmiyor ve bundan biraz da korkuyordu.” (s. 187)

neden: **O (Muazzez)** Yusuf’a bir şey belli etmiyordu

sonuç: **O (Muazzez)** bundan biraz da korkuyordu

“‘Ne oldun sen! Ne oldun sen!’ diye bağırarak istedi. Sonra bunu yapamayacağını anladı. Karısının uyandığı zaman kendisine müthiş şeyler söyleyeceğinden korkuyordu.” (s. 193)

neden: **Yusuf** karısının uyandığı zaman kendisine müthiş şeyler söyleyeceğinden korkuyordu

sonuç: **Yusuf** bunu yapamayacağını anladı

“Malmüdürü, Yusuf’un hesaplarını tetkik ettikten sonra onun birkaç gün şehirde kalmasına müsaade etmişti. Kış kıyamette at üstünde dolaşmak kolay değildi ve arada bir sıcak evde istirahat lazımdı.” (s. 200)

1- Malmüdürü, Yusuf’un hesaplarını tetkik ettikten sonra onun birkaç gün şehirde kalmasına müsaade etmişti. Kış kıyamette at üstünde dolaşmak kolay değildi

neden: Kış kıyamette at üstünde dolaşmak kolay değildi

sonuç: Malmüdürü, Yusuf'un hesaplarını tetkik ettikten sonra onun birkaç gün şehirde kalmasına müsaade etmişti

2- Malmüdürü, Yusuf'un hesaplarını tetkik ettikten sonra onun birkaç gün şehirde kalmasına müsaade etmişti. Arada bir sıcak evde istirahat lazımdı.

neden: ve arada bir sıcak evde istirahat lazımdı.

sonuç: Malmüdürü, Yusuf'un hesaplarını tetkik ettikten sonra onun birkaç gün şehirde kalmasına müsaade etmişti

SONUÇ

Türkçede çatı biçim birimsel, sözlüksel ve söz dizimsel olmak üzere üç yöntemle gösterilmektedir. Özellikle sözlüksel ve söz dizimsel yöntem dil çalışmalarında yeni yeni kabul görmeye ve irdelenmeye başlasa da roman, öykü gibi kurmaca metinlerde eskiden beri varlığını hissettirmektedir. Dil alanında uzman olmayan alıcıların bu ayrımının farkına varması beklenmese de onlarda “anlatım zenginliği” ya da “söyleyiş kıvraklığı” olarak karşılık bulduğu tahmin edilmektedir. Sözü edilen kurmaca metinlerden olan, Sabahattin Ali’nin “Kuyucaklı Yusuf” adlı romanında da çatı oluşturma yöntemlerinin tümüne rastlanmıştır. Bazen dil bilgisel zorunluluktan bazen de anlatımı sıradanlıktan kurtarmak amacıyla kullanılan söz konusu çatı yöntemlerine eserde sıkça rastlanmaktadır.

► “Kuyucaklı Yusuf” romanı üzerinden yapılan çalışmada biçim birimsel çatı konusunda elde edilen sonuçlar şunlardır:

- Çatı kurma yöntemleri arasında kullanım sıklığı en yüksek yöntem biçim birimsel çatı olmuştur. Bu sonuç, Türkçenin eklemeli yapısı gereği biçim birimsel çatıya daha uygun olması nedeniyle anlaşılabilir bir durumdur:

- Tüm dil malzemeleri içerisinde biçim birimsel yöntemin kullanılma sıklığı yaklaşık yüzde 48’dir. Romanda yansıtılan çatı kurma yollarının yarısında bu bulunmaktadır denebilir. Bu durumun, Türkçenin yapısal özelliği dışında diğer çatı kurma yöntemlerinin dil bilgisi çalışmalarında istenen düzeyde işlenmemesi, okullarda çatı konusunun bu yönüne değinilmemesi gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla edebi ve akademik metinlerde baskın bir şekilde biçim birimsel çatı yönteminin kullanılacağı çalışmanın başlangıcında öngörüldüğü için bu sonucun şaşırtıcı olmadığını belirtmek gerekir.

- Romanda, biçim birimsel yöntem içinde en sık kullanılan çatı ulamı yaklaşık yüzde 78 oranla yaptırımı çatıdır. Biçim birimsel yaptırımı çatının eserin geneline göre kullanım sıklığı yüzde 37 gibi ciddi bir orandır. O nedenle söz konusu çatı ulamına romanda sık bir şekilde karşılaşıldığı kolaylıkla söylenebilir. Bunun bir diğer nedeni olarak kurmaca metinlerin doğal işleyişi gösterilebilir. Zira herhangi bir olay akışı içinde gerçekleştirilen eylemi yaptıran/ettiren/yapılmasında itici güç olan birincil özne ve bunu yapan/eden

ikincil öznenin bulunması oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Kahramanların giriştiği her hareket dolaylı ya da doğrudan başka kişileri etkiler. Bu etki altında gerçekleştirilen bazı eylemler ettiren çatı ulamına hizmet eder. Son olarak biçim birimsel yaptırımlı çatı ulamını yansıtmak için kullanılan eklerin çeşitlilik göstermesi yukarıda bahsedilen oranın yakalanmasında etkili olabilir. Kullanım çeşitliliği olan yapılar çoğunlukla kullanım sıklığının bir sonucudur.

- Eserde biçim birimsel çatı yöntemi içerisinde edilgen ve dönüşlü çatının oldukça düşük olduğu, işteş çatınınsa yaklaşık yüzde 3 gibi bir oranla metinde sıkça yer almadığı görülmüştür. Özellikle işteş çatının kullanım düşüklüğü, {-Iş} eki alan her yapının işteşlik bildirmemesi, işteşlik bildirmesine karşın zamanla köküyle kaynaşıp sözlüksel nitelik kazanması gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

- Biçim birimsel çatı içerisinde en sık {-Dir} yaptırım eki kullanılmıştır. Bu ekin biçim birimsel yöntemdeki oranı yaklaşık yüzde 34'ken tüm çalışmanın yaklaşık yüzde 16'sini oluşturmuştur.

• Türkiye Türkçesinde biçim birimsel edilgen çatı oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olsa da romanda kullanım sıklığı yüzde 6'da kalmıştır. Tez çalışmasında söz konusu çatı ulamının şu kullanım alanlarında yansıtıldığı tespit edilmiştir:

- Herkesi ilgilendiren genel bir konu ya da halka açık söylemlerde
- Öznesi tahmin edilebileceğinden söylenmesi gerekli görülmeyen durumlarda
- Alışkanlık kazanmış davranışlarda
- Gelenek ve göreneklerin anlatımında
- Üstü örtük söylemlerde
- Birilerinin alınmasını engellemek amaçlı
- Birilerini açıkça suçlamamak için

► **“Kuyucaklı Yusuf” romanı üzerinden yapılan çalışmada sözlüksel çatı konusunda elde edilen sonuçlar şunlardır:**

• Tüm çatı kurma yöntemleri arasında sözlüksel çatının kullanım sıklığı yaklaşık yüzde 27'dir.

- Bu başlıkta yaptırımli çatı diğerlerine göre daha sık kullanmıştır. Yaptırımli çatının diğer sözlüksel çatı ulamlarına yaklaşık yüzde 46 gibi yüksek bir oranla üstünlük kurmuştur. Bunun en önemli nedeni söz konusu çatı ulamını yansıtılmak için kullanılan dil birimi araılarının çeşitliliğidir. Zira eserde sözlüksel yaptırımli çatının işaretlenmesi için biçim birimiyle kaynaşmış eylemler, ayrı biçimlenmiş eylemler, semantik yaptırım bildiren eylemler başta olmak üzere altı ayrı yol tespit edilmiştir.

- Sözlüksel yöntemde, dönüşlü çatının yaklaşık yüzde 23 gibi yüksek bir kullanım oranı belirlenmiştir. Bunun en önemli nedeni, dönüşlü çatının tek kodlayıcısı olan *kendi* sozcuğunu çoğunlukla özneye vurgu yapmak amacıyla sistemde işaretlenmesidir. Biçim birimsel yolla işaretlenme niteliğine sahip bazı eylemlerin sözlüksel dönüşlü çatıyla sunulmasının en makul açıklaması olarak bu görülmektedir. Söz konusu sözcük bu kullanım sıklığı ile tüm sözlüksel çatı ulamı arasında en sık kullanılan dil birimi olmuştur.

- Sözlüksel yolla sağılan edilgen çatı ulamının kullanım sıklığı tüm çatı kurgulama yöntemleri arasında en duşuk orana sahiptir. Bunun nedeni, Türkçenin, edilgen çatıyı biçim birimsel yolla sunmaya daha elverişli olmasıdır. Aynı durum diğer eklerde görülse de bu çatı ulamında biçim birimsel yöntemle diğer yöntemler arasındaki kullanım sıklığı farkı daha buyuktur.

- Sözlüksel işteş çatının kullanım sıklığı yaklaşık yüzde 26'dır. Bu oran, sözlüksel işteşliğin, yaptırımli çatıdan sonra en çok tercih edilen çatı ulamı olduğunu gösterse de işteş çatıyı göstermekte kullanılan dil birimlerinin oldukça çeşitli olması nedeniyle şaşırtıcıdır. Zira metin çalışmasından edinilen genel kanı, daha önce belirtildiği gibi çatıyı yansıtılmak amacıyla kullanılan dil birimlerinin çeşitliliği ile kullanım sıklığının doğru orantılı olduğudur. Bu yonuyle sözlüksel işteş çatı ayrı bir yere konulmalıdır.

• Romanda sözlüksel işteş çatının uygulanma yöntemleri çeşitlilik göstermektedir. Bunların başında basit / türemiş eylemler, birleşik eylemler, biçimbirimiyle kaynaşmış eylemler, deyim ya da kalıp sözler; beraber, birbiri, birbirleri, birlikte gibi bağımsız sözcükler gelmektedir.

• “Kuyucaklı Yusuf” romanında işteş çatı ulamının dolaylı yoldan da sunulduğu örnekler belirlenmiştir. Bazı eylemlerin, aldığı eklerle adlaşarak söz konusu çatı ulamını örtük

biçimde sunduğu bu yöntemde işteş çatı anlamının varlığı çıkarım yoluyla belirlenir ve bu yapılar alıcıya sözcüğün eylem biçimini düşündürür.

- Sözlüksel yapıdaki çatılar içerisinde yaptırımı çatının diğer çatı türlerine göre (edilgen, dönüşlü, işteş) daha geniş kullanım alanına sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sözlüksel yapıların varlığının ortaya konmasında yaptırımı çatılar çıkış noktası olmuş, yerli ve yabancı bazı araştırmacılar bu konu üzerine yoğunlaşmışlardır

- Bu yöntemin sıkça kullanılmasının nedeni çatı eklerinin, yansıtılmaya çalışılan çatı anlamını her koşulda sağlayamaması ya da bazı eklerin her eylemle sistemde işaretlenememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışmada ayrıntılarına girilmekte birlikte eserde sözlüksel çatı kullanımının tercih ya da zorunluluk olarak kullanıldığı örneklere rastlanmıştır.

- Eserde sözlüksel yaptırımı çatıyı yansıtma yollarından biri “biçimbirimiyle kaynaşmış eylemler”dir. Bu yapılar -belirgin ya da değil- yaptırımı çatı eklerini almış ancak bu eklerin zaman içerisinde eylem köküyle kaynaşıp bağımsız eylemler durumuna geçmiştir.

- Romanda “ayrı biçimlenmiş eylemler”in sözlüksel yaptırımı çatıyı sunma yollarından biri olarak sistemde yer edindiği görülmüştür. Bu dil birimleri -ses ve şekil olarak birbirinden tümüyle ayrı olmak koşuluyla- eden/ettiren, yapan/yaptıran ilgisini anlatarak söz konusu yöntemin kullanım alanlarından biri olmuştur.

- Bazı eylemlerin, içlerinde barındırdığı “etki etme, durum değiştirme” vb. anlamsal işlevler açısından yaptırımı çatıyı işaretleyebildiği tespit edilmiştir. Semantik yaptırım bildiren bu yapıların bir kısmı yaptırım eki almaya uygun olmasına karşın herhangi bir ek almadan da söz konusu “yaptıran/etki eden” rolünü üzerinde taşımaktayken bir bölümünün ise biçim birimsel yolla çatı ulamını yansıtmaktan uzak olduğu görülmüştür.

- Eserde ad + eylem yoluyla sözlüksel yaptırımı çatı sunulduğu örnekler belirlenmiştir. Özellikle *neden olma/sağlama/yol açma* ilgisinin eylemin anlamsal niteliğinden kaynaklanan yapılar bu yönüyle söz dizimsel yöntemden ayrılmaktadır.

► **“Kuyucaklı Yusuf” romanı üzerinden yapılan çalışmada söz dizimsel çatı konusunda elde edilen sonuçlar şunlardır:**

- Eserde çatı kurma yolları arasında kullanım sıklığı en düşük yöntem söz dizimsel çatıdır.

- Söz dizimsel çatının diğer çatı kurma yollarına oranı yaklaşık yüzde 25'tir.

- Söz dizimsel çatının yansıtılmasında en seyrek kullanılan yöntem dönüşlü ve işteş çatı olmuştur. Bu iki ulamın kendi başlığı altında kullanım sıklığı yaklaşık yüzde 4'tür.

- Edilgen çatının bu yöntemde kullanılma sıklığında yaklaşık yüzde 11 gibi gözle görülür bir artış vardır. Bu yönüyle biçim birimsel edilgenliğin kullanım sıklığına yaklaşırken sözlüksel edilgenliğe göre oldukça yüksek bir oran yakalamıştır. Bu sayılardan anlaşılan metinde edilgen çatı ya çatı ekleri yoluyla verilmiş ya da cümleler arası anlam ilişkileri yoluyla derin yapıda kalmıştır.

- Söz dizimsel yaptırımlı çatının kullanım sıklığı kendi başlığında yaklaşık yüzde 84, tüm çatı kurma yöntemleri arasında yaklaşık yüzde 21 gibi baskın bir orandır.

- Eserde söz dizimsel çatı yönteminin yansıtılma yolları oldukça çeşitlidir. Metinde eklerden cümleüstü birimlere kadar pek çok araç bu anlam ilgisini sunmak adına kullanmıştır.

- Sabahattin Ali'nin; anlatımı sıradanlıktan kurtarmak, anlamsal zenginliği yansıtmak, bazı önermeleri derin yapıda bırakmak ya da -daha çok edebi metinlerde olmak koşuluyla- konuşturduğu kahramanın dil bilgisi seviyesine göre kurduğu cümleler söz dizimsel çatı yöntemiyle ilgili örneklerle de katkı sağlamaktadır.

- Romanda söz dizimsel yaptırımlı çatının sunulması için gerekli olan hemen tüm dil birimleri yer almaktadır. Eklerde özellikle eylemsi ekleri ve {-A}, {-sA}, {-IA}, {-DA}, {-DAn} gibi dil birimleri bulunurken sözcüklerde *için*, *diye*, *çünkü*, *sayende / sayesinde*, *sonra*, *ki*, *yüzünden* vb. yapılar yer almaktadır. Özellikle bu işlevi yerine getiren sözcüklerin çoğunluğunun doğrudan neden-sonuç ilişkisini yansıtırken de kullanılması daha önce sözü edilen, "söz dizimsel yaptırımlı çatının cümleye sebep olma, yol açma ya da sağlama gibi anlam ilgilerini katma" işleviyle örtüşmektedir. Eserde cümleler arası anlam ilişkilerinin sık bulunması da dikkat çekicidir.

- Romanda söz dizimsel yaptırımlı çatının yansıtılmasında kullanılan dil birimleri şöyle sıralanabilir:

-Mastar ekleri: {-mA}, {-mAk}

-Ortaç ekleri: {-An}, {-Dik}

-Ulaç ekleri: {-IncA}, {-DikçA}, {-ArAk}, {-r / -Ar...-mAz}, {-(I)p}, {-DI + kişi eki + mI}, {-mAsIndAn}, {-DIğInA}, {-IşInA}, {-mAktAn}, {-IşIndAn}, {-DIğI} için, {-mAk} için, {-AcAğI} için

-Diğer ekler: {-DAn}, {-sA}, {-lA}

-Sözcükler: Çünkü, diye, sayende/sayesinde, ki, yüzünden

-Cümleüstü birimler

Sabahattin Ali'nin "Kuyucaklı Yusuf" romanı genel olarak değerlendirildiğinde kullanım sıklığı değişmekle birlikte, çatı kurma yollarından tümünün eserinde bulunduğu görülmektedir. Çatı ulamını yansıtan örneklerin yaklaşık yarısında geleneksel çatı işaretleme yolu olan biçim birimsel çatı yöntemini yer almaktadır ki bu durum yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerden dolayı anlaşılabilir bir durumdur. Diğer iki çatı yönteminin metinde bulunma oranı birbirine oldukça yakındır. Bir diğer nokta da romanın konusu, kahramanların kişilik özellikleri, konunun geçtiği yer gibi ölçütlerin metinde sunulan çatı yöntemleriyle dolaylı olarak ilgili oluşudur. Özellikle kahramanlar arasındaki entelektüel farkı göstermek adına kurgulanan yapıların çatı sunma çeşitliliğini zenginleştirdiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ADALI Oya, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, İstanbul: Papatya Yay., , 2004.
- ÁGEL Vilmos – FISCHER, Klaus, *Dependency and Valency Theory*, The Oxford Handbook of Linguistic Analysis, UK: Oxford University Press, 2009.
- AKALIN Şükrü Haluk, “Türkçede Eksiltili Yapıdan Sözlükselleşme”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2014, 13-29.
- AKBAY Okan Haluk, *Japonca ve Türkçe Eylemlerin Üye Yapısı- Dil Öğretimi Amaçlı Bir Karşılaştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- AKÇATAŞ Ahmet, *Türkiye Türkçesi Fiil Anlam Söz Dizimi - Fiil Kökleri Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.
- AKSAN Doğan, *Anlambilim – Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınevi, 1999.
- ALAGÖZ BOYRAZ Ebru, *Eski Anadolu Türkçesinde Çatı*, (Doktora Tezi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ALİ Filiz ve ÖZKIRIMLI Atilla, "Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali'nin Hikayelerinin Hikayesinden Çizgiler", *Sabahattin Ali*, İstanbul, 1986, s.295.
- ALİ Sabahattin, *Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 68. Baskı, 2014.
- ALLERTON David J., *Valency Grammar*, Switzerland: Encyclopedia Of Language & Linguistics, Second Edition, 2006.
- ALYILMAZ Semra, “Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi”, *Journal of Dil Arastirmalari*, Sayı 7, 2010/9/1.
- ALYILMAZ Semra, “Türkçede Birden Fazla Anlam Ögesiyle (Sentaktik Yolla) Kavramların İşaretlemesi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s. 11-25, 2018.
- ASLAN Burcu, *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Çatı Ekleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- ATABAY Neşe, KUTLUK İbrahim ve ÖZEL Sevgi, *Sözcük Türleri*, 2. bs., İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2003.

- ATASOY Şelale, *Türkiye Türkçesinde Oldurganlık Çatı Eklerinin İşlevleri ve Görünümleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- AYDEMİR İbrahim Ahmet, *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2010.
- AYDOĞDU Tahsin, *Türkçe ve İspanyolcada Çatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- AYVERDİ İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (4.baskı)*, İstanbul: Kubbealtı Yayıncılık, 2020.
- BAASANJAV Terbish, *Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- BALAKBABALAR Feyza, *Turkish Change of State Verbs in The InchoativeCausative Alternation. (Türkçede Durum Değişimi Bildiren Eylemlerin Ettirgen - Karşı Ettirgen Çatılar Arasında Nöbetleşimi)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- BANGUOĞLU Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.,2007.
- Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l Ulûm, (Haz. Esra Karabacak), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2002.
- BİLGEGİL Kaya, *Türkçe Dil Bilgisi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, Üçüncü Baskı, 1984.
- BİLGİN Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2002.
- BOLİNGER D., *Sears, D, Aspects of Language*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1981.
- BOZ Erdoğan, *Türkiye Türkçesi Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2012.
- BOZKURT Fuat, *Türkiye Türkçesi*, 4. bs., İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2010.
- BÖREKÇİ Muhsine, "Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* c. I. s. 487-499. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2004.
- BUSSMAN H, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Taylor & Francis e-Library, 2006.

- BYBEE J. L., *Morphology: A Study of The Relation Between Meaning and Form*, 9. John Benjamins Publishing, 1985.
- CLAUSON S. Gerard, “Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler” (Çev. Uluhan Özalan), *Dil Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 1, 1962, s. 185-196.
- COMRIE Bernard, *Language Universals and Linguistic Typology*, Chicago: The Chicago University of Chicago Press, 1989.
- ÇAKIR Uğur, *Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçelerinde Çatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- DELİCE Halil İbrahim, “Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?” *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Mayıs. c. 33, No:1, 2009, s. 107-120.
- DEMİRCAN Ömer, *Türk Dilinde Çatı*, İstanbul: Papatya Yay., 2003.
- DENY Jean, *Türk Dil Bilgisi*, (Çev. Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yay., 2012.
- DİZDAROĞLU Hikmet, *Türkçede Fiiller*, Ankara: T.D.K. Tanıtma Yay., 1963.
- DÖNMEZ Hatice, *(Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Fiilden Fiil Yapan Ekler ve Kullanılışları*, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- DURSUN Sıdıka, *Türkçede Ettirgen Yapılar*, Ankara: Grafiker Yay., 2017.
- DURU Mehmet Özgür, *Türk Dilinde Edilgen Çatı (Tarihî Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması)*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- EDİSKUN Haydar, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- EKER Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yay., 2006.
- EKİNCİ ÇELİKPAZU Esra, *Dil Bilgisi Öğretiminde Çatı Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Yanılgılar*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- EMRE Ahmet Cevat, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: T.D.Y. yay., 1945.
- ERASLAN Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2012.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig Grameri – Fiil*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay., No: 33, 1984.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay., 2008.

- ERDAL Marcel, "Old Turkic Word Formation . A Functional Approach to the Lexicon", Vol.I-II. Wiesbaden. Otto Harrassowitz, 1991.
- ERDEM Mevlüt, *Historical Development of Reflexive, Reciprocal, Causative Passives in Turkish*, University of Manchester, 2000.
- ERDEM Mevlüt, "Historical Development of Passives in Turkish", *Turcology in Turkey*, Szeged, 2007, s. 1999-210.
- ERGİN Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay., 2004.
- ERGÜZEL Mehdi, GÜLSEVİN Gürer, BOZ Erdoğan ve YAMAN Ertuğrul, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Ankara: Savaş Yayınevi, 2012.
- EROL İpek, *Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çatısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- ERSOY Feyzi, "Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.20, 2006, s. 81-98.
- GABAİN Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2007.
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1975.
- GENCAN Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001.
- GHANEM Nagat Mohamed Abdelaziz Shoeib, *Azerbaycan Türkçesi ve Fasih Arapçanın Karşılaştırmalı Çatı Kategorisi: Edilgenlik*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- GÖKSEL Aslı, *Levels of Representation and Argument Structure in Turkish*, (Doktora Tezi), University of London, 1993.
- GÖKSEL Aslı ve KERSLAKE Celia, "Turkish: A Comprehensive Grammar", *London and New York: Routledge Taylor & Francis Group*, 2005.
- GRIMSHAW Jane Barbara, *Argument Structure*, Cambridge: The M.I.T Press, 1992.
- GURİNİNA Elvira A., "Fiil Çatısı Üzerine", *TDAY Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1997, s. 195-213.
- GÜLSEVİN Gürer, "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, S. 7. 1998, s. 12-18.
- GÜNEŞ Sezai, *Türk Dili Bilgisi*, 9. bs., İzmir: Çağlayan A.Ş., 2009.
- GÜNEŞ Zeliha, "Sabahattin Ali'nin Romanlarında Aydınlar", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 169-189, 2000-2001.

- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Cönk Yayınları, 1984.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2008.
- HASPELMATH Martin, *More on The Typology of Inchoative / Causative Alternations, Causatives and Transitivity*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1993.
- HATİBOĞLU Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1982.
- HENGİRMEN Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi, 2002.
- HENGİRMEN Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yay., 2009.
- İMER Kamile vd., *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- İMER Kâmile, KOCAMAN, Ahmet ve ÖZSOY A. Sumru, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- JACKENDOFF Ray S., *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, Cambridge-England: MIT Press, 1972.
- KAHRAMAN Tahir, *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Dil Kurumu Yay., 1996, s. 654.
- KARA Funda, “Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 5/3.2016, s. 1204-1215.
- KARAAĞAÇ Günay, *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay., 2012.
- KARAAĞAÇ Günay, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- KARABULUT Ferhat, “Türk Dilinde Edilgen Biçimbirimsiz Etken Yapı Tipolojisi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic*, 2010.
- KARABULUT Ferhat, *Türk Dili ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*, Ankara Grafiker Yay., 2011.

- KARABULUT Ferhat, ARI ÖZDEMİR Tuba, “İstem ve İstem Analizi: Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Güz 2017/21: 91-112.
- KARACA Oktay Selim, *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, İstanbul: Kesit Yay., 2011.
- KARAHAN Leyla, “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili Dergisi*, S.549, 1997, s. 209-213.
- KARAHAN Leyla, *Türkçede söz Dizimi*, , Ankara: Akçağ Yay., 22. Baskı, 2015.
- KARAŞLAR M. Selda, “Altay Dillerinde Edilgenlik Eki”, *İdil Dergisi*, C. 4, S. 18, Volume 4, 2015, Issue 18. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't – Türk*, (Haz. Ercilasun Ahmet Bican ve Akkoyunlu Ziyat), Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2014.
- KERİMOĞLU Caner, “Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik”, *Journal of Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* . Volume 4/8, 2009, p. 1734-1745.
- KOCA Zeynep, *Türkiye Türkçesinde Fiil Çatılarının İşlevsel Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- KORKMAZ Zeynep, “Eski Türkiye Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 52 (2004/2), 2002, s. 99-1.
- KORKMAZ Zeynep, “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2001/ I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 193-198.
- KORKMAZ Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2009.
- KORKMAZ Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay., 2010.
- KORKMAZ Zeynep, *Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- KORNFILT Jaklin, “A Case for Emerging Functional Categories”, *Syntax and Semantics* 25, 1991, s. 11-35.
- KORNFILT Jaklin, *Turkish. (Descriptive Grammars.)* London: Routledge, 1997.
- KÖNİG Güray,” Türkçede Çatı”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi (Özel Sayı 1983)*, 1983, s. 111-126.
- KÜKEY Mazhar, *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ankara: Olgun Kardeşler Matbası, 1972.

- LEWIS George, *Turkish Grammar*, Oxford: Oxford University Press, 1967.
- LÜBİMOV Konstantin, “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller”, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, XIII (147), 1963, s. 150-155.
- LYONS John, *Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- MAYEMEROVA Ainur, *İşteş Çatı Üzerine*, 2012. (Son Erişim Tarihi: 23.06.2016)
<http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/1450/istes-cati.pdf>
- MEHMANOĞLU Musa, *Türkçede Çatı. - Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı -*, Ankara: Akçağ Yay., 2008.
- MORAN Berna, "Soylu Vahşi Olarak Kuyucaklı Yusuf", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2*, 2.Basım İstanbul 1991, s.35
- ÖZDAĞ Yusuf Kamil, *Yusuf Atılgan'ın Aylak Adam adlı romanında neden-sonuç ilişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Dili Bilim Dalı. Bursa, 2017.
- ÖZDAĞ Yusuf Kamil, “Sözlüksel İşteşlik Bildiren Deyimler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Dergisi*, Sayı: 11/2, 2022, s. 538-553.
- ÖZKAN Abdurrahman, “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, 2011, s. 512-522.
- ÖZMEN Mehmet, “Reciprocity in Turkish/Türkçede İşteşlik”, *Discussions on Turkology*, Warsaw, 2014.
- RAMSTEDT Gustaf J., *Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye. Morfologiyeye*, (Çev.: Slonim, L.S.). Moskva-Leningrad, 1957.
- ROBINS R. H, *General Linguistics*, London-New York: Longman, 1980.
- SEBZECİOĞLU Turgay, *Türkçede Edilgenlik*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- SEBZECİOĞLU Turgay, “Türkçede Özne Yükleme “, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8: 1, 2011, s. 15-40.
- SEREBRENNİKOV B. A., “K Probleme Proishocdeniya Affiksov Stradatel'nogo Zaloga -il/-il-, -in/-in- v Tyurkskih Yazıkah”. *Sovetskaya Tyurkologiya*, c. 2. 1976, s. 29-34.

- SEV Gülsel, “Etmek fiiliyle yapılan birleşik fiiller ve tamlayıcılarla kullanılışı”, *Türk Dil Kurumu yay.*, Cilt 34, 2001.
- SEV Gülsel, “Çıkma durumu ekinin nesne görevinde kullanımı”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, Türk Dil Kurumu Yayınları*, s. 2655-2666, 2004.
- SEV Gülsel, “Tdk Ts’de Nsz (Nesnesiz) Olarak Verilen Bazı Fiillerle İlgili Tespitler”, *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 10, s. 1-16, 2017/8/1.
- SEVORTYAN Ervand V., *Affıksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydcanskom Yazıke* (Opıt İssledovaniya), Moskva, 1962.
- SHIBATANI Masayoshi, *The Grammar of Causative Constructions : A Conspectus. Syntax and Semantics*, The Grammar of Causative Constructions 6., 1976.
- SOLOK Cevdet Kudret, “Sabahattin Ali Üzerine Notlar II”, *Varlık*, 1966, 6-7.
- SOYDAN Serpil, *Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ŞAHİN Hatice, “Kutadgu Bilig’de Tasviri Fiiller”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, sayı 2, s. 95-105, 2001.
- ŞAHİN Hatice, “Türkiye Türkçesinde-İp Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, sayı 3, s. 99-105, 2002.
- ŞAHİN Hatice, “Birleşik çekimli fiillerin zaman ve anlam açısından gösterdiği çeşitlilikler”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 4, s. 157-168, 2003.
- ŞAHİN Hatice, *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yay., 2011.
- ŞCERBAK Aleksandr M., *Oçerkipo Sravnitel’noy Morfologii Tyurskih Yazıkıv*, Glagol, Leningrad, 1981.
- TEKİN Talat, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloominton: Indiana University Publications, 1968.
- TENİŞEV Edhem R., *Sravnitel’no - İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Morfologiya*, Moskva: Akademiya Nauka, 1988.

- TIETZE Andreas, "Observations on the Convergence of Passive and Medio-reflexive Verb Forms: The Case of Modern Turkish". *Studia Linguistica et Orientalia Memoriae Haim Blanc Dedicata*, 1989, s. 283-88.
- TOPALOĞLU Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları, Birinci Basım, 1989.
- TOPALOĞLU Ahmet ve GÜRLEK Mehmet, *Türkçede Fiiller ve Çatıları*, İstanbul: Kesit Yay., 2016.
- TOPRAK Funda, "DLT'de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkararak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları", *II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu - Kaşgarlı Mahmud ve Dönem*, Ankara: 28-30 Mayıs 2008.
- TUNA Osman Nedim, "Türkçede Transitive – Causative "Geçişli-Ettirgen" Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV-XXV, 1986, s. 381-427.
- TURAN Zikri, "Türkçenin Yapım ve Çekim Düzeninde Yer Alan Eklerin Sınıflandırılması Nasıl Olmalıdır?", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II 24-29 Eylül 2000*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, ss. 1835-1844.
- UYSAL Bilal, *Türkçede İşteş Çatı*, (Doktora Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- UZUN Nadir Engin, *Ana çizgileriyle Evrensel Dil Bilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual Yay., 2000.
- UZUN Nadir Engin, *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, İstanbul: Mehmet Ölmez Yay., 2004a.
- UZUN Nadir Engin, "Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları; Türkçe Üzerine Tartışmalar", *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, 39, İstanbul, 2004b.
- UZUN Nadir Engin, *Biçim Bilim Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yay., 2006.
- ÜLKEN Fatma, "Türkçede Edilgen Çatı Özneleri Üstüne Bir Araştırma", *Dilbilim*, S.6, 1981, s. 69.
- ÜNÜVAR Dursun, *Başkurt Türkçesinde Ettirgen Çatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

- ÜSTÜNOVA Kerime, “Dede Korkut Destanları ve Sentaktik Paralelizimde Eksiltili Yapıların Rolü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleten*, cilt.1, sa.41, 2004, ss.161-169.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Türkiye Türkçesi Ad İşletimi*, Ankara: Sentez Yay., 2012a.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?”, *Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* -. Volume 7/2 Spring. p. 7-14, 2012b.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “İyelikli Eylemsilerin Dizge İçindeki Durumu”, *X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, Saraybosna, Bosna-Hersek, 28 Eylül - 01 Ekim 2015, ss.582-586.
- ÜSTÜNOVA Kerime, *Eylem İşletimi*, İstanbul: Sentez Yay., 2016.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Geçişli Durum Eylemlerinde Yaptırım Ekinin Kullanımı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 6/4, 2017 s. 2144-2153.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Yüzey Yapıdaki Çıkarım Cümlelerinin İletişime Katkısı”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2018, Yıl:6, Sayı:12.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Söz Dizimsel Yaptırımlı Çatı”, *Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Anı Kitabı*, Mediha Mangır, Serkan Şen, Editör, KESİT, İstanbul, 2020, ss.65-76.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Sözlüksel Çatı-Söz Dizimsel Çatı Ayrımı”, *IX. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI Bilge Tonyukuk Anısına*, Ankara, Türkiye, 26 - 30 Eylül 2021, cilt.2, sa.1445, 2021a, ss.1931-1944.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Söz Dizimsel Çatı”, *Prof. Dr. H. Ömer Karpuz’a Armağan Türkçeye Saygı, AYDEMİR Özgür Kasım - UYSAL İdris Nebi - ÖZTÜRK Fatih*, Editör, Palet, Konya, 2021b, ss.547-559.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Sözlüksel İşteş Çatı”, *Uluslararası Yunus Emre Ve Düünden Bugüne Türkçe Sempozyumu*, Erzurum, Türkiye, 10 - 11 Haziran 2021, Cilt.1, Sa.1295, Ss.360-368.
- ÜSTÜNOVA Kerime, “Oguz Bitig Modern ve Tarihsel Oğuzca Üzerine Araştırmalar”, *Kenan Azılı, İbrahim Kekevi, Hüseyin Gökçe*, Editör, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, ss.253-259.

- ÜSTÜNOVA Kerime, Sözlüksel Yaptırımı Çatı, Dil Çalışmaları, Bursa, Sentez Yayınları, 2022, s. 213-229.
- VARDAR Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yay., 2007.
- YELTEN Muhammet, *Türk Dili ve Anlatım Bilgileri*, 3. bs., İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011.
- YILDIRIM Nalan, *Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi: Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, 2012.
- YILDIZ Muharrem, *Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- YILMAZ Engin, “Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler” *TDAY – Belleten*, 2001/I-II.
- YILMAZ Seda, *Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2012.
- YÜCEL Bilal, *Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları, Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 1999.
- ZEYNALOV Ferhad, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, İstanbul: Cem Yay., 1993.

DİZİN

A

Ad 6, 7, 15, 21, 28, 30, 36, 65, 71, 86, 87, 88, 89, 97, 119, 141, 143, 145, 148, 149, 165, 169, 172, 174, 194

Adıl 17, 37, 38

Alıcı 2, 4, 16, 17, 18, 29, 31, 40, 64, 82, 85, 86, 90, 91, 124, 126, 127, 132, 133, 141, 165, 191, 194,

Aspekt 11

Atomik Eylem 97, 117

B

Bağlaç 7, 170, 171, 173

Bağlam 2, 3, 4, 5, 9, 18, 29, 32, 41, 55, 60, 67, 76, 79, 96, 117, 123, 125, 126, 136, 140, 145, 149

Biçim Birimsel 3, 4, 5, 6, 7, 12, 23, 28, 35, 37, 42, 48, 53, 55, 59, 61, 62, 64, 67, 68, 72, 78, 79, 84, 85, 91, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 116, 123, 124, 126, 132, 134, 137, 139, 142, 143, 148, 191, 192, 193, 194, 195, 196

Biçim-Söz Dizimsel 12

Bildirim 126, 127

Birincil Özne 21, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 38, 39, 46, 55, 56, 57, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 165, 191

Birincil Nesne 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 39, 46, 52, 55, 56, 57, 63, 117, 118, 119

C

Cümleüstü 2, 4, 175, 195, 196

Cümleden Büyük Birlikler 4

Ç

Çekim 13, 14, 16, 20, 21, 30, 61, 132, 157, 164, 165, 167,

Çıkarım 66, 67, 86, 87, 88, 89, 126, 127, 133, 134, 194

D

Değişmelik 92, 93

Derin Yapı 2, 5, 15, 16, 17, 18, 39, 40, 46, 47, 50, 79, 97, 117, 124, 125, 126, 127, 132, 165, 195

Deyim 7, 34, 78, 79, 95, 193

Dilbilgisi 2, 12, 29, 53, 175

Dil Bilimsel 2, 170

Dil Birimi 3, 17, 24, 28, 30, 56, 59, 60, 84, 96, 123, 139, 141, 145, 146, 148, 150, 156, 158, 159, 161, 166, 171, 172, 173, 174, 176, 193,

Dil Dışı Gönderme 31, 67, 125

Dolaylı Tümleç 140, 149

Dönüştürme 6, 7, 13, 14, 15, 23, 24, 25, 26, 28, 37, 50, 59, 61, 62, 64, 66, 67, 92, 96, 100, 123, 124, 125, 126, 192, 193, 194, 195

E

Edat 7, 162, 164, 169, 170, 171, 172, 174

Edilgen 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 57, 59, 64, 65, 66, 67, 92, 96, 100, 117, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 163, 192, 193, 194, 195,

Ek 4, 13, 16, 19, 20, 23, 25, 28, 29, 31, 36, 49, 52, 60, 65, 75, 93, 98, 116, 123, 124, 135, 140, 141, 146, 149, 158, 160, 164, 194

Etken 6, 14, 15, 16, 17, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 39, 53, 54, 55, 56, 75, 94, 108, 127, 128, 130, 132, 134

Ettirgen 13, 20, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 108, 192

Eylem 6, 7, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 41, 42, 43, 44, 53, 54, 65, 66, 67, 71, 72, 75, 76, 84, 86, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 108, 119, 124, 132, 133, 142, 148, 152, 156, 161, 162, 163, 164, 194

Eylemsi 139, 145, 162, 164, 195

F

Fiil 11, 13, 19, 29, 36, 37, 38, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 60, 65, 91, 92, 93, 94, 101, 108, 133

G

Geçişlilik 6, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 39, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 92, 95, 118

Geçişsizlik 6, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 36, 37, 40, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 99, 108

Gizil Çatı 11

Görünüş 11, 49, 53, 54, 61

Gösterge 2, 126

Gövde 11, 12, 15, 16, 19, 23, 24, 28, 35, 37, 44, 48, 50, 51, 65, 75, 140, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 152, 154, 155, 161, 162,164

İ

İkincil Özne 21, 55, 56, 57, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 165, 192

İkincil Nesne 39, 63, 64, 166

İsim 8, 65, 130

İstem 124, 143

İşletim 14, 16, 30, 33, 54, 56, 57, 85, 166

İşteş 5, 6, 7, 13, 14, 15, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 57, 59, 60, 61, 67, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 92, 96, 100, 123, 124, 135, 136, 137, 192, 193, 194, 195

K

Katmerli Çatı 55

Kılış 13, 16, 23, 25, 28, 38, 41, 49, 50, 55, 56, 57, 96, 124

Kılışlama 49, 50

Kip 16

Kök 4, 11, 12, 13, 15, 19, 23, 24, 28, 35, 42, 44, 48, 50, 51, 52, 64, 65, 66, 75, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 108, 117, 123, 140, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 152, 154, 155, 161, 162, 164, 192, 194

L

Leksik 92

M

Mastar 7, 69, 77, 80, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 140, 141, 143, 149, 164, 196

Meçhul Çatı 13, 29

Morfem 23, 75, 94, 117

Morfolojik 92

N

Nedensellik 159, 165

Nesne 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 72, 76, 79, 85, 98, 117, 118, 124, 125, 126, 140, 145, 149

O

Oldurgan 13, 19, 20, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 99

Oluş 15, 16, 17, 28, 38, 41, 50, 55, 56, 99, 100, 124, 139

Ortaç 74, 77, 80, 81, 87, 90, 105, 145, 146, 148, 149, 196

Ö

Öge 3, 7, 11, 12, 16, 18, 23, 25, 28, 29, 32, 35, 39, 43, 48, 50, 51, 52, 55, 57, 59, 61, 62, 64, 66, 96, 117, 118, 123, 124, 126, 139, 140, 141, 145, 146, 148, 149, 165, 170, 173, 175

Özne 3, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 53, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 75, 76, 79, 91, 95, 117, 125, 126, 130, 132, 140, 141, 143, 145, 146, 163,

S

Semantik 6, 75, 97, 116, 193, 194

Sentaktik 92

Ses 2, 4, 44, 108, 194

Sesbilgisel 2

Sezdirim 127

Sıfat 7, 9, 30, 64, 65, 105, 135, 145, 146, 148

Sıfat-Fiil 30, 145

Sözcük 2, 4, 6, 7, 13, 59, 60, 61, 64, 67, 78, 83, 85, 96, 97, 98, 105, 108, 118, 123, 124, 128, 133, 135, 139, 169, 170, 175, 193, 195, 196

Sözcük Öbeği 4, 7

Sözlüksel 3, 4, 5, 6, 7, 12, 16, 17, 19, 23, 30, 37, 38, 42, 53, 55, 59, 60, 61, 62, 64, 67, 68, 71, 72, 75, 78, 79, 83, 85, 86, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 105, 117, 118, 119, 123, 136, 148, 164, 170, 191, 192, 193, 194, 195,

Söz Dizimsel 3, 4, 5, 7, 12, 23, 25, 32, 33, 37, 59, 60, 61, 91, 96, 97, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 134, 135, 136, 139, 140, 143, 144, 145, 148, 149, 163, 165, 169, 170, 176, 191, 194, 195,

T

Temel Önerme 140, 141, 143, 145, 146, 148, 150, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 164, 167, 170, 171, 172, 173

Tümce 12, 149, 175

Tümleç 12, 30,

U

Ulaç 7, 88, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164,

Ulam 3, 4, 5, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 19, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 48, 50, 53, 54, 59, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 75, 76, 78, 79, 84, 85, 86, 91, 96, 97, 98, 100, 116, 118, 123, 124, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 164, 165, 170, 171, 173, 176, 191, 192, 193, 194, 195, 196

V

Verici 2, 3, 5, 10, 11, 18, 23, 29, 30, 31, 35, 62, 64, 66, 67, 72, 85, 124, 126, 127, 128, 132, 134, 139, 143, 144, 165

Y

Yan Önerme 140, 141, 145, 149, 150, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 173

Yapım Eki 12, 13, 28

Yaptırım 6, 7, 15, 19, 20, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 105, 108, 116, 117, 118, 119, 124, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 156, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 191, 192, 193, 194, 195,

Yer Tamlayıcısı 140

Yüklem 3, 7, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 25, 26, 30, 33, 35, 39, 40, 41, 46, 47, 50, 52, 54, 55, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 72, 76, 78, 84, 85, 91, 96, 97, 98, 105, 123, 125, 126, 130, 132, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 169, 173, 174, 175,

Yüzey Yapı 2, 5, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 26, 28, 29, 30, 33, 35, 39, 43, 57, 60, 67, 79, 105, 124, 125, 126, 127, 134, 165, 171

Z

Zamir 15, 17, 28, 30, 36, 56, 165, 170

Zarf 19, 66, 140, 145, 149, 152, 164, 165, 167, 172

Zarf-Filil 149

Zarf Tümleri 150, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 169, 171, 172,
174

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	YUSUF KAMİL ÖZDAĞ		
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2002	2006	İBNİ SİNA LİSESİ
Lisans	2008	2012	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans	2013	2017	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Doktora	2017	2022	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Yayımlar:	<p>ÖZDAĞ Yusuf Kamil, “Sözlüksel işteşlik bildiren deyimler”, <i>Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi</i>, 11(2), 2022, 538-553.</p> <p>DOI: http://dx.doi.org/10.7884/teke.5446</p> <p>ÖZDAĞ Yusuf Kamil, “Eklerin Neden-Sonuç İlişkisine Katkısı”, <i>VI. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi</i>, Bildiriler Cilt 1, bs. Haziran 2022, s. 291-304</p>		
İletişim (e-posta):			
	Tarih/...../20.....	
	İmza		
	Adı-Soyadı	YUSUF KAMİL ÖZDAĞ	